Майк Йогансен

Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію

Coelum, non animum mutant qui trans mare currunt.*

… only dull, thick-headed, loquacious idiots. Thus, landscape cannot be adequately treated in the litterature in the usual descriptive way. But if some writer should by chance come across the idea of shifting the recipro-cal roles of the landscape and the acting persons, it would be quite a dif-ferent thing. The persons, treated as mere eardboard puppets, as moving decorations can nevertheless impart proper movement to a description of a landscape (because of the natural tendency of the reader to follow their ways, as if they were real living people) and so a "Landscape-novel" could be made quite readable. But such a thing has still never been deliberately attempted.*

(From an unpublished essay on "Landscape in the Litterature" by the Author. Quoted for the use of critics only).*

ПРОЛОГ

I

ПОДОРОЖ! ПУТЕШЕСТВИЕ! WANDERUNG! TRAVEL! VOYAGE!

— Навіть той камінь, порепаний і соннивий, що лежить між двома старими дубами при прикрім березі лісового Дінця, на котрім каменю подорожують дуже активні рудуваті мураші — і він подоро-жує.

Людина ж — не камінь. Людина хоче подорожувати хоча б на-вколо своєї власної кватирі, а тим паче в далекі краї.

Той, хто сьогодні, негайно, в цю мить не їде в Індію — той по-збавлений елементарнісінької людської цікавости! — так сказав один товариш, коли в його спитали, чому він проживає весь свій вік лише в своїй кімнаті. І сказавши це, він, не встаючи з ліжка, витяг зі стосу книжок повний каталог нарізних рушниць, як магазинних, так і авто-матичних, фірми Віблі Скот і попрохав більше йому не заваджати.

Розповідають також, що компанія веселих молодих людей, фев-далів і буржуа, подорожувала була по території бувшої Російської ім-перії з метою: з’ясувати точно й детально, яка закуска найкраща до горілки. У кожному пункті їхньої подорожі молоді февдали і буржуа випивали, закушували місцевим способом, а бувши рознесені по сво-їх нумерах лакеями, другого ранку акуратно записували свої вражін-ня від закуски і наскільки вона полегшувала саму справу випивання. На жаль, революція не дала їм змоги надрукувати свої висновки, і люди не знатимуть повік, яка закуска до горілки найкраща, чи рибець озівський, чи оселедець каспійський, чи пельмені сибірські. І ледве чи можна думати, що неестетна і утилітаристична радянська влада дасть гроші на цю науково-дослідчу роботу.

А втім, буває й тепер, що, повернувшися з-за кордону, люди вміють розповісти тільки про те, як у німецьких готелях улаштовані ванни, який обід можна знайти в Парижі, як одягаються халуї в Лон-доні і як кусаються клопи в готелях Еспанії. Вони сполучалися з ев-ропейським пролетаріятом в тілі проституток і стимулювали проле-тарський рух, даючи шоферові дві марки на чай, щоб швидше їхав. Вони повернулися на радянську батьківщину в европейських штанях, з кишенями, напханими гігієнічними резиновими препаратами.

Що ж, і це подорож. Тільки я взявся б улаштувати морську по-дорож для такого громадянина куди дешевше.

Я напоїв би його горілкою і дав би йому на закуску по одній оливі на кожну шклянку. Далі я зняв би з нього европейські штани і посадовив би його задом у діжку з соляною водою. Потім, ритмічно похитуючи його в

діжці, я ждав би, поки він почне подорожувати по морю в шторм на десять балів. Його власні вигуки звучали б як неце-нзурна команда капітана, і він незабаром дістався б у відомий латвій-ський порт, що фігурує в стародавніх анекдотах на цю тему.* Чи не так, друже Родольфо?

Так казав подорожній Дон Хозе Перейра до свого друга, ірлянд-ського сетера Родольфо, ідучи з ним удвох у степах. Родольфо, що досі трохи неуважно слухав довгеньку промову свого старшого при-ятеля (бо степом маяли запахові портрети багатьох зайців, серед них раптом випливав образ дрохви, яскраво намальований у три запахи, конкретний і рельєфний як меццо-тинто,* і не було квадрату, де не були б умонтовані ніжні мініятюри незчисленних перепелів). Родо-льфо нехіть одірвався від кінематографічного екрану запахів і офіція-льно, але досить люб’язно замахав хвостом. Та побачивши він, що Хозе не здіймав з плеча свого зауера, дійняв, що промова Хозе була суто філософічного характеру і що вернісаж запахів ще не дійшов до його свідомости. Це не здивувало Родольфо — він-бо давно знав, що Дон Хозе Перейра, його старший приятель, був сліпий на запахи до такої міри, що жахливий, гнітючий, отруйний хемічний сморід, яким тхнули його дами, не заваджав Дону Хозе сидіти з ними в одній кім-наті, цілувати їм руки, його не боліла від тих пахощів голова, а поде-куди, пізно вночі випроводивши таку даму, він довго ще шмигав но-сом і на лиці його застигав блаженний вираз насолоди.

Так приблизно думав Родольфо, знов поринаючи в райдужні фа-рби запахів, а Дон Хозе Перейра, задоволений з того, що Родольфо його вислухав і з ним погодився, казав далі:

— Ми з тобою, рудий друже Родольфо, відбуваємо тепер подо-рож повільну, але по вінця повну запахів, образів і вражінь ("Для ко-го повну, а для кого й ні", — скептично подумав Родольфо, почувши останні слова). Ти мусиш погодитися з тим, що чим повільніша подо-рож, тим більше в ній деталів, а чим вона швидша, тим менше деталів і навпаки, виростають узагальнення, пляни, абстракції, філософеми.

Найшвидшу подорож, по найпростішій лінії, робить той імша-вий камінь, що лежить при прикрім березі Дінця попід двома віковіч-ними дубами. Земля везе його навколо сонця між планети і вкупі з сонцем і планетами він суне чортзна-куди, але дуже далеко і швидко. Улоговина, в якій він лежить, це його м’яка кабіна, і його камінна душа мислить гігантськими абстрактними астрономічними філосо-фемами.

Тепер згадай, як ми з тобою летіли аеропляном з Берліну в Мос-кву, скеровуючи путь свою на оці степи. Планет не було видко, а со-нце стояло як міліціонер серед голубого плеса напровесні, щоб дядь-ки не ловили коропів під час нересту. Сонце стояло посеред голубого плеса, і ми бачили землю.

Земля була немов рельєфна географічна мапа. Це була не тепла родюча земля, а якийсь адміністративний погляд на район з геологіч-ної, топографічної, економічної та аґрикультурної точки зору. Річки акуратно впливали в ріки, поля ділилися за шестипільним принци-пом, лісові масиви розіклалися, як їм належалось у відповідних міс-цях, і люди неухильно населяли землю в такім-то числі на квадрато-вий кілометр.

Коли ж ми сіли в потяг, що мав уже куди повільніше тягти нас з Москви до Херсону, земля встала руба обіруч нас двома натуралісти-чними лаштунками. З горизонтальної вона зробилася сторчова, з гео-графічної мапи вона стала театральною декорацією. Вона дурила нас блискучою рінню,* камінцями удовж рейок, вона одсувала завісу со-сон з-перед маленького затишного озірця, вона виводила на кін коня, і кінь іржав у луках, вона влаштовувала масові сцени перекупок і мо-лочниць на станціях — гомоніли голоси й дзвеніли динарії, падаючи за молоко на плятформу. Але потяг рушав, і знову тяглись непорушні декорації краєвидів — вертикальні пляни землі.

Ще повільніша і ще барвистіша стала наша подорож, коли я сів на велосипеда з клунком за спиною, а ти, рудий друже Родольфо, во-лів бігти за мною. З простої путь наша зробилась крива і примхлива, ніякі

рейки не стримували легких коліс, і земля лягла в двох площии-нах — у сторчовій і поземній. Ховрашки танцювали край дороги, ри-наючи в нори, пахнув чебрець, скарабей поважно переповзав колію, і я, скерувавши на нього колесо, смачно роздушив його жуківське жит-тя, цвірінькали горобці і, мов жменя пшона, розбризкувались перед велосипедом. І здіймався кур: шина шляхом сичала, ключі, немов ме-талеве джерело, дзюркотіли в сакві, полинина вплутувалася вмежи шпиці і деренчала, регіструючи обернення колеса.

А тепер ми покинули велосипеда в хуторі й покинули шлях. Ми сунемось зовсім поволі, зникли всі пляни і зосталося саме тілесне, ті-листе життя. Уже не колеса, а самі мої ноги топчуть пил і траву, і зір мій і слух і нюх до того повні живим життям, що годі мені його пере-лічити. Ми поледве-ледве сунемо степами.

Переваги-ваги ми втрачаємо власну вагу у степах. Поволі-волі ми увіходимо в велику волю степів. По твоїй напруженій спині, по твоїх палючих очах, по твоєму хисткому хвостові я бачу, рудий дру-же Родольфо, що ти вступив достеменно в степ. Твоє дитинство, роки суворого навчання, файне й високе виховання зникли як сон перед осонням степу. Ти, тонкий і іронічний ірляндець, ти вже зробився ди-куном і заполював у полях.

II

Той факт, що еспанець Дон Хозе Перейра, з фаху свого тирано-борець, і його молодший приятель і друг, рудий сетер Родольфо, по-трапили до таврійських степів, має, як і повелося для всіх фактів на цім і на тім світі, свою причину. Нічого не буває без причини — це зветься закон причиновости.

Правда, є люди, що цього закону не визнають, а то й просто не знають. Один відомий критик, приміром, запевняв мене, що добрий стиль, блискуча фабульна конструкція, драматичне напруження тво-ру,

що давалися буржуазії довгою роботою, самі звaляться під перо пролетаріятові, як тільки пролетаріят, ознайомившись із політграмо-тою Коваленка, візьметься писати оповідання. Правда, цей критик мі-зерний, напівбожевільний істерик, але йому пощастило надрукувати вже багато знаків і за нього взялися добре лише останніми часами.

Проте більшість людей знають і шанують закон причиновости. Так мисливці: хоча б мисливець поспіль тридцять разів не влучив у качку, але ж, розповідаючи про це, він завжди точно й досконально установляє тридцять розмаїтих причин, чому саме, в кожному окре-мому разі, він не влучив у качку. І така непохитна сумлінність і аку-ратність мисливського мислення, що ні один з них не погодився б — для економії розповідальної енерґії — установляти причину лише в тих рідких випадках, коли він саме влучив качку. Цей факт про нього пояснень не вимагає, і причини його він шукати не хоче.

Я ж, навпаки, мушу встановити причину, чому Перейра і Родо-льфо, тираноборець і рудий ритрайвер, потрапили до степів з далекої Еспанії.

Обоє вони були аристократичного походження. Бабуся Родоль-фо, бувши ще молодою золотавою сукою, одержала на виставці вели-ку золоту медалю і таку саму золоту медалю молода золотава сука здобула на польових екзаменах для собак. Бабуся Дона Хозе Перейра не одержала золотої медалі, бувши ще молодою золотоволосою дів-чиною, але зате ж вийшла заміж за діда Хозе Дона Хуана Перейра і увійшла таким способом в аристократичну стародавню фамілію, хоча й дуже бідну. Єдиний спомин колишніх розкошів, золотий фамільний медальйон Дон Хуан Перейра, шкільний учитель, своїми руками по-вісив на шийку своїй нареченій. У цім медальйоні століттями зберіга-лася крапля крови, виточена Філіпом П’ятим з тіла прапрадіда Дона Хуана Перейра. Медальйон був згодом проданий, але крапля дістала-ся в спадщину нашому героєві і підтримувала його на святім шляху тираноборства.

Перед від’їздом своїм до степів Дон Хозе Перейра замислив убити генерала Прімо-де-Ріверу, тирана Еспанії, фашистського дик-татора.

Перед цим він з доручення громадських груп і приватних осіб уже забив двох генералів і одного адмірала. Але що генерали ті були дуже старі й заштатні, а з адміралом у Дона Хозе були особисті раху-нки, він уважав, що може з гідністю завершити свою кар’єру, тільки забивши справжнього тирана, і потім піти на шибеницю. Отак з істо-ричною необхідністю сталося, що Дон Хозе Перейра, сам, не бувши ні в якій організації, постановив убити еспанського диктатора.

Перед цим, одначе, йому сильно закортіло пополювати. Не було ніякого сумніву в тому, що втекти після вбиття Прімо-де-Рівери йому не пощастило б. Отож Дон Хозе взяв географічну мапу і почав шука-ти місця, де влаштувати останнє полювання. Щоб не рискувати само-му вибором місця, Дон Хозе покликав свого друга Родольфо і показав йому мапу. Родольфо, який не раз уже виявляв дивовижну інтуїцію в мисливських справах, ткнув носом простісінько в далекі степи.

Того ж вечора Дон Хозе Перейра замовив собі й Родольфо квит-ки на потяг. Другого дня вранці йому пощастило знайти на барселон-ськім базарі граматику Синявського. Він не розлучався з нею аж доки не приїхав у степи. Йому дуже сподобалися звуки української мови.

Vil-vola, kin-kona, pip-popa…

скандував Дон Хозе під рівний стукіт вагону.

Dim-domu, kin-konu, bib-bobu…

деклінував він чудні лункі слова, що нагадували йому гомін бар-селонських дзвініць. І він брався складати речення.

— В чис-тім по-лі край до-роги я пере-стрі-ва-ти-му… дід… до-да і даватиму йому кусень хліб… хльоба.

"Дід їсти-ме хліб і котити-ме біб…"

І Дон Хозе склав вірша:

"Я покинув Барселону,

— Кін-кону, лін-льону,

Не побачу її зроду.

— Лід-льоду; дід-доду".

III

Була вже середина серпня, а Дон Хозе Перейра і його друг, ру-дий сетер Родольфо, все йшли далекими степами. Була також середи-на дня, і сонце стояло близько середини неба. Вони йшли просто на геодезичну башту, за якою починалися качині місця. Так сказав херсонський хазяїн Дона Хозе, селянин Середа. Дон Хозе і Родольфо були в середині своєї пішої подорожі посеред далекого степу.

Дуже широкий був степ, скрізь був степ назвиш, навзбіч і на-вперед. Степ був як шайба надоколо них, круглий і безконечний. Ті, хто живуть в горах і в пагорбах, на високих берегах рік і в вогких лі-сах, тут, ідучи в вічному кільці, не побачили б степу. Його не було. Степ це те, чого немає. Немає ні гір, ні гаїв, ні озір. Є одна шалапутна шайба, над якою тремтить містична блискуча юга.* Мовчки стенули-ся мідні кінці всесвітньої шайби, і по них, як по рейках, пішли круж-ляти обрієві обручі. І треба було подорожньому дійти до середини дня в степу, щоб почути мільйон його хмільних голосів.

В степу стояв дум. Дум гудів з-під землі, з-під коріння закуре-них смаглих рослин, дум упадав з неба, біг навзаводи з шумом трави, югою коливався навсонні, умирав у шепті торішньої тирси і знову ріс: шугав у траві, розбухав у дику монотонну монгольську оркестру, гудів і глушив вуха, скаженими крилами бився об мідну непереможну шайбу, дзвенів,

верещав, ячав і знову, полегом стихаючи, дум западав у тихий шум трав, усихав і зникав крізь землю, покинувши по собі висохлі сльози солонців.

Перейра й Родольфо ішли як спали. На відшибі праворуч забов-ваніли велетенські фігури людей, що ходили навколо колосальних копиць. Люди накладали в гарби пшеницю, і Дон Хозе Перейра, не дуже твердий у політичній економії, узяв їх за пролетаріят.

IV

Я, автор цієї повісти і отець Дона Хозе Перейра та його прияте-ля, рудого сетера Родольфо, так само як і багатьох інших персон, реа-льних і нереальних, що є в тій повісті, і багатьох речей у ній, показа-них дуже наочно і докладно, я так само, як Дон Хозе, дуже люблю і поважаю пролетаріят, тільки ще куди глибше і повніше.

Я люблю і поважаю пролетаріят, по-перше, за те, що він був мо-їм першим товаришем у дитинстві і був єдиним товаришем, що мене не зрадив і не покинув тепер, коли я виріс, коли інші товариші дитя-чих літ моїх поробилися або бурбонами, або професорами, або бухга-лтерами, або істориками літератури.

Я люблю пролетаріят за те, що він не силує мене продавати своє перо і мене, небагатого і нефешенебельного, не одягненого у вечірній чорний сьют і не навченого манір, не покидає і не перестає мати за свого товариша.

Я люблю пролетаріят за те, що він узяв мене за руку і веде з со-бою на верховиння історії. Я поважаю пролетаріят за те, що він мій вождь і мій учитель, і я ніколи не брався його нахабно вчити, і безсо-ромно претендувати на ролю його вождя мені, слабому і капризному інтеліґентові. Я поважаю пролетаріят за те, що в своїх книгах він на-вчив мене політичної економії і філософії і з вуст робочої молоді сво-єї

навчив мене про ролю віршів у будівничім процесі. Як мій товариш пролетаріят, я люблю футбол, американський фільм, авантурний ро-ман, риболовлю, полювання й природу.

Але найбільше я люблю пролетаріят за те, що він — Майстер, за те, що це він робить Річ, і через те тільки він може зробити світ. Я признаюся, що я давно і безнадійно закоханий у Речах, що я навіть купував інструменти, якими не міг або не вмів користуватись, тільки для того, щоб день у день виймати їх зі столу і розглядати протягом довгих годин. Я давно знаю напам’ять десятки каталогів фотографіч-них камер, рушниць, велосипедів, біноклів, об’єктивів, і коли мені трапиться каталог секстантів або мікроскопів, що з ними я не вмію обійтися, я так само вивчив би цей каталог напам’ять. І коли я пишу, я пам’ятаю, що мій Майстер, мій Товариш хоче, щоб я робив добрі Речі у своїм ремеслі. Я сподіваюсь, що в своїм невеликім ремеслі я зроблюся такимож Майстром, як мій товариш-пролетаріят.

Отож Дон Хозе, що й сам був прекрасна Річ, бо він був високий, веселий, сильний і ледачий тираноборець, але сам не вмів робити ре-чей, теж дуже поважав пролетаріят. Побачивши людей, що накладали снопи на гарби, і вирішивши, що то є пролетаріят, він полюбив цих людей і став наближатись до них.

— Любий і рудий друже Родольфо, — сказав Дон Хозе. — Пам’ятаєш, як я теж був пролетарем, коли возив вугілля на кораблі у Барселоні. На вокзалі я грузив чорні брили на підводу і віз вугілля через Барселонету на Муеля Нуева аж до Муеля ді Леванте, де стояли крейсери. Там я спиняв коней і ніс вугілля на крейсер. Я теж був про-летар, мій любий друже і рудий Родольфо!

Родольфо спинився і оглянувсь на Дона Хозе. Така примітивіза-ція поняття пролетаріят йому не сподобалася, але, звикши до дитячих сентенцій свого приятеля, він не висловився, а тільки злегка неохоче замахав хвостом.

— Пам’ятаєш, рудий друже Родольфо, — сказав Дон Хозе, — як за багато-багато років у Барселоні пав сніг. Я цілий день возив вугіл-ля на Муеля Нуева і вертався додому натомлений і виснажений ук-рай. Сніг лежав на вулицях, і вони самі пливли повз мене, коли я йшов по Ґран Віа дель Маркес дель Дуеро. Таке було моє почуття, рудий друже Родольфо, коли б його укласти в рядки українського ві-ршу і оздобити в кінці кожного рядка почасти оригінальними, почас-ти стародавніми римами та асонансами. Слухай:

Чи вмерли вулиці, чи я іду сам

З робочим днем за плечима?

— За берегом міста — ліса,

За лісами ліса нерушимі.

Дзвенять вогні і ринуть у ніч,

Дзвінок заївсь у залізо.

Іду і не втямлю, не злічу облич —

Вже пізно.

Чи вмерли вулиці, чи я іду сам

До себе в самітні очі?

За берегом міста — ліса,

За лісами незміряні ночі.

Не чую нічого. В січневу ніч

Заблукав я, осінній олень.

Не спадав сніг із пізніх пліч,

За плечима поле і поле.

— Таке було моє почуття, любий друже Родольфо, — сказав Дон Хозе, — коли я був пролетарем. Невже і це тебе не переконує?

Родольфо знову спинився і на цей раз уже не замахав хвостом. Він з довгим німим докором зорив на Дона Хозе. Дон Хозе підійшов до нього і м’яко погладив його кошлату шию за сивуватими вухами. Вони стояли серед степу. Щир, щирей і щириця, амаранти Дон Хозе-вої Еспанії, зняли шепт у них під ногами. Знову ріс дум і гойдав сте-пами, переповнював вуха і дзвенів у душі. Далеко праворуч німі си-луети велетенських людей ходили надоколо конічних копиць. Дон Хозе повернув до себе голову Родольфо і мовчки дивився йому в сте-мна-оріхові очі.

— Як вам не сором, — раптом сказав Родольфо. — Як вам не сором римувати "очі" і "ночі"!.

V

Друзі ішли вже подом. Замість гір і проваль у степу буває під і верх. На око вони нічим не різняться, та старий степовик одразу по-мічає, що на версі більший буває обрій і не ті ростуть трави, що на поду. І трави в поду трішки зеленіші й пізніше сохнуть. Велетні й ко-пиці були вже недалече. Дон Хозе помітив, що Родольфо став якийсь серйозний і зовсім перестав слухати його слів.

"Зайці, — подумав Дон Хозе. — Але в серпні на Україні не до-зволено стріляти зайців. Втім, може це куріпка або перепілка". Дон Хозе зняв з плеча свого зауера і ще раз подивився на нього.

На вигляд це був звичайний бравий зауер дванадцятого калібру, безкурковий. Артист-збройовник знайшов би на ньому силу дрібних хиб. Він зауважив би довгасту форму другого гака і висловив би дум-ку, що для такої важкої рушниці конструктивніший був би гак майже квадратовий, куди коротший і ширший. Роздивляючись накладки на замках, артист довго і думно хитав би головою і не міг би утриматись від сентенцій з приводу ручного гравірування. Він рішуче заявив би, що грубуваті лінії літер і візерунків ясно доводять, що їх просто труї-ли кислотою на восковому шарі, а не карбували різцем від руки.

Далі артист, узявши зауера на середній палець правої руки, знайшов би, що він збалянсований там, де кінчається колодка, а зна-чить, у семи сантиметрах від подушок. Трудно було б чекати, щоб він не згадав при цьому за рушниці з балянсом у чотири з половиною са-нтиметри від подушок.

Імовірно, що після цього артист-збройовник витяг би з кишені коробок з цигарками, добув би цигарку, постукав би нею об вічко ко-робка, швидким рухом засадив би її межи губи, запалив би сірником і звернув би увагу на приклад зауера. Сорт волоського горіху, з якого зроблений був приклад, уже сам по собі викликав би дещо непевний вираз на його суворім лиці. Але той факт, що приклад був не поліро-ваний, лише навощений, довершив би непевне від нього враження — артист-збройовник перегнав би цигарку з правого кутка роту в лівий, і на вустах його з’явився б гіркий іронічний осміх.

Але Дон Хозе Перейра не був артист-збройовник. Дон Хозе Пе-рейра знав тільки, що він цілий рік надурочно пиляв дрова, щоб ку-пити саме цього зауера, що вже цілий рік стояв на комісії у барселон-ській магазині, куди його прислав доктор Леонардо Пацці (очевидно, якийсь італієць), потрібуючи грошей на подорож у Слобожанську Швайцарію.

Тож Дон Хозе бачив у своїх руках тільки могутні дула трикіль-цевої сталі, тільки потужні патронники у вісім міліметрів завгрубшки, тільки неймовірні чоки по 1,2 міліметру кожний, тільки на ґринері голуба, що ґарантував йому далекий, густий і сильний бій.

Сонце жахтіло над степиною, блискучими краплями злітало на довгі дула зауера, переймало подих, заходило в душу і знов вогне-нними краплями виступало на темній шкірі Дона Хозе. Він весь горів і перегорав під сонцем. Йому здавалося. що помалу згорало в ньому все, чим він раніше жив, палали і падали, одгорівши, його думки, звичний стрій світогляду і навичок. Він забув усе, що знав. Сонце ви-палило в ньому пам’ять. Він забув, хто він такий і звідки взявся і для чого приїхав. Він давно увійшов у степ, а тепер степ увійшов у нього. Йому здавалося, що те, чим він був раніше, тікало від нього за обрій з блискавичною швидкістю між блискучими рейками дул. Його "я" маячило уже на одній лінії з крайнебом, воно було — мушка десь за тисячі верст від нього на самім краї безмежного шляху двох дзерка-льних дул. Він опустив рушницю, і "я" потопло за обрієм.

Якась нова кров, п’яна й гіркіша за полин, попливла по жилах і ударила йому в голову. Він ясно відчув, що згорів на попіл і народив-ся знов. Він був уже не Дон Хозе Перейра, інтеліґент і тираноборець, а Данько Харитонович Перерва, степовик і член степового райвикон-кому.

VI

— Що це за ••• іде подом? — сказав куркуль Щовб, повиснувши на рублі і ждучи, щоб куркуль Довб притяг рубля мотузом.

У відповідь на це куркуль Довб зачепив рубля мотузом, зігнув його ще, так що здоровенний рубель застережливо рипнув, і замотав мотуза за належні виступи на гарбі.* Зробивши це, куркуль Довб ози-рнув гарбу останнім командним поглядом і поліз у кишеню по тю-тюн. Далі він насипав ручкового на папірець, утрусив його в формі математично

рівної лінії, загнув один край, завернув цигарку, вису-нув язика і в той момент, коли білий папір, пробігаючи по мокрому язикові, став прозорий як скло, сказав:

— А тобі що за діло. Він же зайців не б’є. Побоїться не в строк стріляти ••• його •••!

Навантаживши свої гарби, перейшли обніжком, щоб закурити, куркуль Стовб і куркуль Ковб. Не дійшовши до Довба ступнів із де-сятеро, куркуль Ковб і собі став розглядати самітну постать мисливця з собакою.

— Знаєте, хто це, хлопці, — сказав куркуль Ковб, не одводячи руки з-від очей. — Це, щоб ви знали, бісової душі камуніст, Данько Перерва. А ото попереду біжить його гидолової віри рудий собака.

Усі четверо почали пильно придивлятися до фігури мисливця. Мисливець зненацька став. Погляд куркулів упав на його собаку. Со-бака застиг у наїженій, неймовірній позі. Мисливець коротким рухом звів рушницю.

VII

Коли новороджений Данько Харитонович Перерва побачив, що Родольфо застиг перед невеличкою ямкою в поду, по всьому тілу йо-го пробігли і піднялися в голову холодні голки найдужчої, найбоже-вільнішої з емоцій. На одну невимірно коротку мить він відчув, що руки його раптом узялися потом, і враз забув про це. Поволі, сливе непомітно, як хвилинна стрілка дзиґарів, Родольфо витягався у на-прямі ямки, і ямка ця враз зробилася центром степу і центром усієї землі.

— Піль, — несподівано і жахливо прохрипів Перерва. Родольфо упав вперед, із ямки рвонувся заєць, розлігся стріл, заєць фонтаном стрибнув угору, упав і застиг на землі.

VIII

Лише тепер Данько Перерва зрозумів, що він стрілив по зайцю в середині серпня. Він стояв як очманілий і ждав. Аж от до нього долинули якісь довгі незрозумілі звуки. Він оглянувся: четверо дядьків відійшли від копиць і щось гукали, розмахуючи руками. На мить ущух вітер, і Данько почув слова.

— Нащо б’єш за-айця ••• твою •••! — знову хитнув вітер і розляглось тільки о-о-о степом проти вітру. Вітер хилитав слова, дробив їх на друзки і раптом вітер полетів на нього і враз остудив його спітнілу голову. Данько рішуче ступив до зайця. Зробленого не вернеш. Він узяв зайця в тороки,* повісив зауера на плече і швидко пішов геть. О-о-о, дробив вітер слова на друзки. Данько, не оглядаючись, рівно і легко ішов уперед. Він знав, що непростимий учинив гріх, убивши зайця в середині серпня, але він так само знав, що датися в руки кур-кулям, щоб вони з тріумфом повели члена степового виконкому в мі-сто, все одно не можна. Він утече від них і тоді він сам з’явиться у виконком і чесно розкаже, як він ненароком убив зайця.

О-о-о, дробив вітер друзки слів. Данько, не оглядаючись, хутко ішов уперед. Він постановив подивитися назад, коли вітер перестане доносити до нього слова. І щоб зовсім заспокоїтись і іти рівно мов машина, він ураз, як увірвавши, перестав думати про зайця, про серпень, про куркулів і натомість узявсь пригадувати вірша, що він дав-но-давно десь читав у книзі невідомого поета з норвезьким ім’ям.

Степ сповила велика борода,

Веде вівса і попасає просо

У край землі, де голуба вода

Стоїть у озері підтикана і боса.

На небо глянув Данько…

А небом йдуть водяні вози

Над океаном орної країни.

Старий чумак береться за гузир

І хмарам набатовує на спини.

По берегах повстання і пісень

Над ріками радянських революцій

В далеку путь налагодився день…

Останній рядок запав десь межи полини, й Данько не міг його відшукати. Він напружував пам’ять і ладнав рими до "революцій". "Муці… руці… гнуться… каруці…" — добирав він рідкі слова і не міг видерти рядок із полинів пам’яті. Йому стало моторошно, по ко-лінах прошкандибала млість і налляла халяви холодним оливом. Він зробив ще одне істеричне зусилля. "Штуці… розпуці… мнуться… перуці…" — мигтіли непотрібні, недоречні слова і не здіймали з сер-ця тягару незнайденої рими.

Вірш зрадив його. Він не міг довше терпіти. Він знав, що не сміє оглядатись, але довше не міг терпіти. Він оглянувсь крадькома назад.

За ним, у рівному півколі, ішли мірною ходою п’ять велетенсь-ких постатів.

IX

Немов зачарований, не міг Данько одірвати очей від того, на що не смів дивитись. Навантажені снопами гарби стояли далеко-далеко позаду, коло них не було нікого. Данько силував очі, намагаючись розглядіти коло гарб хоч один людський силует — і не міг. Дядьки покинули роботу і лавою гнали його кудись за горизонт. Данько знов повернувся, вибрав собі точку на обрії, щоб іти рівно в центрі грізної дуги дядьків, і пішов уперед.

Знову йому враз зробилося холодно. Тепер уже не куркулі переслідували члена степового окрвиконкому за порушення правил полювання, а п’ятеро людей гнали одного, покинувши роботу, стомлені і люті, в пустельнім степу, самі захоплені ловецькою жагою, готові на все, не зважаючи ні на які наслідки.

Данько випростався на весь ріст і витяг м’язи на молодих ногах. Ноги заграли як спружини і пішли, ледве торкаючись землі. Чоботи сиділи добре, не муляли ніде і м’яко слухались музики м’язів. Дбай-ливо розраховуючи сили, Данько прискорив ходу якраз настільки, щоб іти шість кілометрів на годину. Він ітиме до ночі, але не дасть себе наздогнати. Він глянув на сонце: йому лишалося іти ще із п’ять годин. Тридцять кілометрів! У громадянську війну він легко робив п’ятдесят із одинадцятифунтовою нарізною рушницею на плечі.

Родольфо весело біг попереду, забігаючи в кущики і тішачись з розмаїтих, розмаринних, розбіглих запахів. Данько свиснув: Родоль-фо став у стрибкові й дивився на нього. Данько свиснув ще раз, Родо-льфо підбіг до нього і ніжно просунув шию і спину під його рукою.

— Біжи, Родольфо, — майже весело сказав Данько. — Ми тіка-ли з тобою від скандалу, тепер ми тікаємо від смерти. — І він легень-ко штовхнув пса долонею.

X

Данько і дуга мовчазних переслідувачів пройшли вже кілометрів із сім, ідучи просто на захід. Сонце непомітно побільшало і почало злегка набрякати по краях, воно ішло вже вниз, вдихаючи степовий дух. Не було вже ніякого сумніву в тому, що дядьки зовсім забули про зайця та про правила полювання і гнали мисливця як дичину, як дрохву, щоб забити його дрючками.

Данько знову почав міркувати. Не може бути, щоб вони гнали його навмання у степ, але й досі не було видко, куди вони його зага-няють. Як і п’ятеро мовчазних людей, що уперто ішли за ним, Данько геть забув про зайця. Він був свідомий тільки того, що якийсь незви-чайний тягар наполягає йому на пояс.

Багато-багато сот метрів він механічно ішов уперед і не міг роз-гадати, що саме заваджає йому іти. Його думки кружляли навколо кі-нцевої сцени дня. Він, коли поляже присмерк на поля, востаннє при-скорить крок, і дуга зникне з очей. Він перейде ще пару кілометрів і вибере собі місце ночувати. Він скине чоботи, і розкіш розіллється по всьому тілу. Він здійме рушницю й патронташ і покладе патронташа під голову. Він одіпне зайця...

"Заєць"! Ось що заваджає йому іти! Заєць давив на живіт, на крижі, на психіку. Заєць — чудно! — і досі надушував на мозок, як тінь він метушився десь у завулках пам’яті і не давав іти спокійно і весело.

Данько, не спиняючись, одв’язав зайця і високо підкинув його вгору. В цю саму мить у ньому тьохнула фантастична надія. Заєць перекинувся в повітрі і важко гепнув об землю. П’ятеро переслідува-чів не могли не бачити його. Данько занотував собі місце, де упав за-єць, і, не оглядаючись, пішов уперед.

Перейшовши дистанцію від дуги, він знову відчув, як тьохнула абсурдна надія, він швидко оглянувся. Середній дядько саме перехо-див те місце, де упав заєць. Він нахилився — усе в Данькові завмерло — він

підняв зайця — Данько став і з майже істеричним благанням дивився на нього. Дядько стояв із зайцем у руці і видимо вагався. Зне-нацька заєць високо злетів угору, перекинувсь і впав на землю.

XI

Данько гарячково схопився і ледве стримав себе, щоб не побіг-ти. Фантастична сподіванка важко упала з зайцем на землю. Дуга рів-но й розмірено йшла вперед. Ніхто навіть не підійшов до середнього, ніхто не гукнув, знову усі йшли розмірено і рівно. Десь далеко край неба манячила покинута гарба коло чорних заокруглих куп хліба.

— Родольфо, — сказав Данько. Рудий сетер схопився й став, по-вернувши до друга голову.

— Сюди, — рішуче сказав Данько. Повний мисливського запа-лу, рудий Родольфо підбіг до стрільця.

— Слухай, Родольфо. Слухай уважно, бо нам з тобою тепер не-переливки, як каже український народ, коли зверх звичних і нормаль-них тягот і бід доводиться йому зазнати ще й якоїсь, у пляні неперед-баченої біди.

Наше становище можна було б коротко схарактеризувати в та-кий спосіб: нас женуть і гнатимуть аж до ночі. Коли до ночі нас не спіймають, то ми врятувались. Коли до ночі нас спіймають, то мене, Данька Харитоновича Перерву, уб’ють, а тебе, рудого сетера Родоль-фо, продадуть десь у великому місті, де ти поза всяким сумнівом ма-тимеш на виставках золоті медалі щороку.

Так, рудий друже Родольфо, ти матимеш щороку золоті медалі, але ти втратиш свого друга й товариша Данька Харитоновича Пере-рву. А в жилах твого друга, любий Родольфо, очевидно, тече ще якась інша кров

окроме слов’янської. Бо ти ж знаєш, що я б’ю тебе тоді й тільки тоді, коли ти на це заслужив.

А той козак, що буде тобі, о Родольфо, за хазяїна і друга, битиме тебе в таких випадках. По-перше, коли він не влучатиме в дичину — це раз. По-друге, коли він посвариться з жінкою — це два. По-третє, коли він буде п’яний — це три. У перших двох випадках він битиме тебе нагаєм, чи гарапником, а в третьому просто буде гатити в твоє обличчя чоботом, стараючись влучити в ніс.

Отож, любий друже, я рішучо раджу тебе негайно податись до-дому, обминаючи по дорозі всіх знайомих і незнайомих людей. Че-кай!

Данько написав на ходу скілька слів на папірця і прив’язав до ошийника Родольфо.

— Додому! — скомандував він по цьому. Родольфо стояв, вага-ючись. Він сподівався, що друг, може, ще перемінить постанову і до-зволить зостатися з ним.

Але Данько став одв’язувати від пояса ремінячку.

— Додому! — повторив він. Родольфо одійшов на пару ступнів і знову спинився. Тоді Данько підбіг до нього і, що мав сили, оперіщив його ремінякою. Родольфо зойкнув і подався геть.

Данько знов оглянувся назад. На справі з Родольфо він утратив метрів двадцять. Фігури побільшали і з чорних зробились колірові. Данько зняв патронташа і високо підкинув його вгору. Два запасні набої він полишив у кишені і пішов уперед.

XII

Сонце вже хилилось униз, важке і спітніле. Воно всмоктало в себе горілчаний дух степу і тепер, червонопике, віддавало назад гірку відвологу. Зачервлені губи стискали його захекану вогняну пащу. Во-но зітхало вітрами і гикало полиновою наливкою.

Данько давно вже йшов, нічого не думаючи, і забув про ноги й про кілометри. Ноги самі йшли, і кілометри, зсотуючи гони, мов ру-леткова стрічка викочувались з-під сонця. П’ятеро переслідувачів так само рівно й мовчазно ішли за ним, і Данько угадував, що їхні тіла так само переключились на хідню, що в душах їхніх загас гнів і зо-сталося тільки радісне почуття руху, що, наздогнавши його, вони уб’ють його весело й спокійно, ніби жалкуючи, що скінчилась довга, натхненна, розкішна гонитва.

Данько згадав далекий хутір, де він народився й пережив свого життя перші роки. Пасучи вівці, той хутір здавався йому мов п’ять чорних гнойових купок десь на обрії. Там у гнойових купках вовту-зились його гнобителі, і він прив’язував військову гільзу до де-рев’яного держака і пристроював до неї курок на резинці. У руках йо-го жовта гільза робилася шостистрільним револьвером, на чолі рево-люційного війська він гордовито увіходив у хутір і конфіскував усю сметану і шомполку дядька Мусія.* Він забирав у полон все населен-ня хутору і дарував волю тільки блакитноокій Дуньці, дядьковій Му-сієвій дочці. Та Дунька, переконавшися, що тільки він, Данько, є справжній герой і вояка, сама не приймала від нього волі і кликала його їсти сливи в дядьковім садочку.

Але він одмовлявся іти з нею в садочок і будував машину, щоб летіти з Дунькою на Марс і приєднатися там до інженера Менні.* Уже машина була готова і блищала, як новенький паротяг, і на ній були величезні білі, мов гусячі, крила. Удвох з Дунькою вони наван-тажували в машину провізію — там був здоровенний кусень сала, пе-чена гуска, решето слив, дві миски з сметаною — одна для нього і друга для Дуньки, — вони ставили в кутку дядькову Мусієву шомпо-лку, набиту буйним шротом,

щоб оборонятись від нападу, і Данько стелив свитину спати коло того кутка, так що рушниця була напохва-ті.

Він згадував, які маленькі й незначні зробилися оті п’ятеро хат, коли він, комісаром полку, вертався з німецького фронту. У нього вже насправді була прекрасна манліхерівська рушниця і в нього був справжній офіцерський наган. У нього також був годинник, але не це його тепер цікавило. Він вертався до свого хутора бійцем і пропаґан-дистом, йому нічого було робити коло цих п’яти хат, але він сподіва-вся побачити Дуньку. І ці п’ять чорних хат, що мріли перед ним на обрії, хоч які вони були незначні тепер, але з-поміж них двома ясноб-лакитними очима визирало далеке небо хлоп’ячих мрій і юнацької сподіванки.

Але Дуньки на хуторі не було — вона розтала десь між якими двома станціями у громадянській війні під час хлібного походу. І йо-го тріумф у хутірському масштабі здавався таким нікчемним, що він того ж вечору виїхав з хутору у простори громадянської війни, і п’ятеро хат востаннє зникли з очей його…

Данько глянув перед собою на обрій. Просто перед ним, мов п’ять копиць, лягли п’ять заокруглих чорних купок. Він протер очі, за п’ятьма купками причаїлись обаполи ще дві, три, ще ціла купа хаток.

І враз він зрозумів. Куркулі заганяли його на степовий хутір.

XIII

Отже, просто додержуючи дистанції між собою і переслідувача-ми, Данько вже не зміг би врятуватися. У хуторі вони дістануть коней і собак і спіймають його за якусь годину запевне.

Данько змінив напрямок і почав подаватись лівіше; перейшовши так зо два гони, він оглянувся. Ловці перегрупувались і обходили йо-го з лівого плеча. Данько взяв ще лівіше, і в тую ж мить скрайній лі-вий

перебіг, а за ним і інші; Данько знову пішов просто на хутір, і не-гайно лінія ловців вирівнялась в тому ж напрямкові. Скрайні почали іти швидше і підбігали вже сливе на одну лінію з Даньком, він трош-ки прискорив ходу і знову йшов прямо на хутір.

Хутір множився і виростав. Тепер це були вже не десяток хат, а два, може і три, десятки і вони простяглися довгою вулицею, щоб пе-рестрінути Данька і допомогти забити його. До них було вже не бі-льше, як два кілометри.

Данько ішов просто на хутір і оком повстанця оцінював місце-вість. Обминути його вже не можна було, навіть коли б ловці дали йому на це час. Просто перед хатами, немов картата плахта, лягли по-ля, сині, фіолетові і сіро-сиві.

Данько націлився на найбільший сивий чотирикутник і йшов просто на нього — це була гречка. Не дійшовши до поля гін з троє, він зняв рушницю, взяв її в праву руку до стегна і побіг уперед, скіль-ки мав сили.

Коли на нього війнуло медовим ароматом від буйних полків і дивізій гречки, він на бігу ще раз оглянувся назад. Усе було гаразд. Ловці спокійно, не поспішаючи, ішли вперед і навіть скрайні дуже ві-дстали від нього — лови кінчались, бо звір остаточно розгубився і сам метнувся в пастку.

Повним ходом доскочивши до гречки, Данько упав в обніжок і швидко поповз плазом. З першого обніжку він завернув у другий, по-тім подався вправо, потім знову наліво і плазував так, аж доки, з його розрахунку, ловці не підійшли прикро до гречаного поля. Тоді Данько упав лицем на землю і причаївся.

Ловці могли не знайти його. Вони могли збитися в купу, шука-ючи, і тоді він легко зміг би втекти назад від хутора раз уже перейде-ною путтю. Гонитва тоді знову почалася б, замість скінчитися в цій гречці.

Але вони могли і натрапити його так, що він не встиг би втекти. Тоді довелося б вистрелити два патрони наосліп і вмерти.

Данько давно вже перестав боятись. Він слухав. В гречці стиха лазив вітер, просили пити перепели, якась мушва, збившись роєм просто над Даньковою головою, дзюрчала одноманітно як довга за-курена дорога, як пахне дьоготь, як риплять колеса, ковтаючи куряву. Мінути минали і хвилювались хвилини, а ловців усе не було чути. Подекуди Данькові здавалося, що всі п’ятеро ловців тихесенько піді-йшли до нього і стоять навколо і мовчки дивляться на його спину. Він хотів повернути голову і не міг. Лазив дитячий вітер, поспішалися пити перепели, мушва дзюрчала, а ловців усе ще не було.

Могло бути, що вони одразу подались на хутір по собак і підво-ди і людей. Могло бути, що вони послали когось у хутір, а решта сіла навколо і чатувала, покурюючи тютюнець і балакаючи на теми сіль-ськогосподарчі. Але могло бути, що вони й досі шукали його. І так і так не можна було підвести голови і треба було дивитися в землю межи коріння гречки. Червоні стовбури гречки стриміли над горами скородженої землі, як сосни на сивих дюнах, і з гори на гору в хащах мандрував мураш, білобокий і білогузий, і в профіль він здавався Да-нькові змиленим, спітнілим шестиногим конем. Він дряпався поміж грудок, ставав диба і знову біг ристю поміж сосон. На самому шпилі дюни щось заворушилось коло червоного стовбура — це був другий мураш, червоний, як прозора киновар.* Він, не поспішаючи, розгла-джував довгі вуса і лагодився в путь.

Білуватий добіг до шпиля і став, зачуявши червоного. Червоний покинув гладити вуса і, не поспішаючи, ступив уперед. Білуватий за-вагався і почав повертатись, щоб тікати, та в цю мить червоний уже підійшов прикро до нього. Білуватий знов повернувся передом, і вони

стали помалу витягати вуса один до одного. Раптом вуса зійшлися і, як пружини, одскочили назад, намацавши вороже тіло. Білуватий і червоний зчепилися кліщами.

Данько, мов зачарований, дивився на герць. Обоє були потужні мускулясті воїни, білуватий трішки ширший і більший, червоний стрункіший і з більшою головою. Вони стояли диба, зчепившися кліщами і напруживши м’язи.

Зненацька червоний покинув землю і почав згинатись. У ту ж мить одірвався від землі і білуватий. Вони впали і качались у куряві, не випускаючи кліщів, тіла їхні чимраз більше згиналися дугою, то один, то другий був зверху, і боротьба вагалася між червоними стов-бурами гречано-соснового бору. Раптом білуватий схопився на ноги, зігнувшися в дугу, червоний висів на його кліщах. Білуватий бив їм об коріння сосон, качав його в куряві, знову схоплювався диба, біг, котився, метушився, падав сам на спину і знову мотав ворога поміж корінням. Рухи його робилися чимраз швидші і істеричні, око не мог-ло встигнути за його блискавичним мигтінням, а червоний щодалі дужче згинався в дугу.

Аж ось задок червоного підгорнувся зовсім під тіло і наблизивсь до кліщів, білуватий почав охлявати, кислота била йому в голову, він немов спросонку безладно вовтузився на однім місці, ноги йому по-чали сіпатись, він як п’яний хилився набік, він розпустив кліщі і, зма-хнувши в повітрі руками, упав у куряву. Тоді червоний розігнувся і став на ноги. Він тепер не зважав анітрохи на змилений труп, що кор-чився в куряві коло його ніг. Він поважно випростався на ввесь ріст і почав акуратно розгладжувати вуса.

Він одпочивав дуже довго. Данькові здавалося, що він зроду не скінчить одпочивати і гладити вуса. Минали десятки секунд — му-рашиногречаних годин — а він усе гладив вуса, гладив щораз повіль-ніше й ніжніше. Цей спокійний ритмічний жест люляв потомлену Да-нькову душу, його хилило на сон, він одпочивав в одному темпі з пе-реможцем. І в міру того, як серце стало битися повільніше, думки по-

чали весело вовтузитись, чіпляючись одна за одну, одкушуючи одна в одної хвости, збиваючись у купу, спливаючись, засинаючи. Примчав-ся вітерець і струсив у медове море гречаного світогляду дьоготь, за-пах чорного хліба і поту. Вітерець стих, а гречка далі ламалась і шу-міла. Данько враз охолов і насторожився.

Хтось, зовсім близько, проходив повз нього гречкою.

XIV

Данько занімів на місці і почав рахувати кроки. Ішов один чоло-вік. Значить, вони все ж таки шукали його. Гречка ламалась і тріщала, з крахом наближалась до Данькової голови, ішла вже зовсім близько і раптом змовкла. Данько прикипів до землі. Знову захрумтіла гречка і на цей раз почала ніби віддалятись. Данько виждав шістдесят секунд і з неймовірною обережністю підвів голову, дивлячись крізь високий кущик. Постать віддалялась, його не знайшли. Сонце було вже зовсім низько над обрієм, ще година — і можна буде втекти назавжди. Дань-ко виждав ще триста шістдесят секунд і глянув сміливіше. Постаті куркулів ішли на хутір.

За п’ятнадцять, двадцять хвилин вони уже збалакаються на ху-торі про підводи, за двадцять п’ять-тридцять хвилин вони знову виї-дуть з хутору з собаками. Данько сперся на лікті і дивився на ловців. Коли остання фігура зникла поміж хат, він поповз у напрямі від хуто-ру; проповзши кроків з двіста, він потрапив у яр — це був той самий яр, що в ньому далі лежав хутір. Данько став на ноги і, що мав сили, побіг яром геть від хутору. Йому треба було бігти ще сорок хвилин, поки зайде сонце, а далі він міг одпочинути. За сорок хвилин він міг зробити з чотири кілометри.

Данько трішки придержав біг: треба було берегти сили. Він уже пробіг мало не ввесь яр і мав вибігти знов на степ, коли побачив двох хлопчаків, що закурювали цигарки, сівши за горбочком.

— Дядю, дайте табачку, — почав гукати один з хлопчаків і змовк. Його здивувало, що дядя біжить з рушницею в руці. Данько відчув це і спинився. Збрехати щось було неможливо, все одно дога-даються, коли виїде підвода.

— Собаки моєї не бачили? — спитав Данько. Хлопці мовчали, Данько змахнув рукою і побіг далі.

Він вибіг з яру і біг знову степами. Уже йому стеналися груди, але треба було бігти прикро, бо на хуторі уже, видно, знали через отих двох хлопців, куди дичина впала. Надокола був степ — назвиш, навзбіч, навпір був степ вечірній. Данько біг — і немов стояв серед степу, а степ тікав від нього за обрій. Піт давно просочив його одежу і охолоджував бігуще тіло як автомобільний радіятор.

Данько біг, і степ тікав від нього. Коли ж сонце сховалося під землю, він спинився і впав на землю. Він заснув.

XV

Йому снилися химерні, надзвичайні речі. Йому снилося, що він не Данько Харитонович Перерва, а Дон Хозе Перейра, подорожній і тираноборець з далекої Барселони. Йому снився доктор Леонардо, медик і природолюбець, прекрасна Альчеста і багато інших облич, яких він зроду не бачив у житті і які були в цім сні знайомі й звичай-ні.

Йому снилося, що на землю впала зима і він почав замерзати. Холонув живий виноградник його крови, він застигав і лежав немов льодовий пік, схиляючись грудьми над робочою Барселоною. Крізь сон він бачив, що надокола його стояли мовчазні гори — і це були п’ятеро куркулів — і він мусив умерти. Було холодно і неспокійно спати, як колись за дитячих років у нетопленій хатині глибокої осени.

Фантастична дитяча книга повела його в леґендарний ліс спога-дів. Веселі маслоноси пурхали й цвірінькали в смарагдовім листі ле-ґендарного лісу, у темнім ручаї під навислим корінням чорних дерев молокопруд, одсапуючись, рив собі нору і накидав купи оксамитної землі; в зеленім подолі на взліссі танцювали баскі хлібороги, бода-лись і бігли навзаводи в поле…

Куркуль Щовб ударив Данька ззаду сокирою по голові, і він умер в степу ніччю.

XVI

Уночі в степу лежало тіло члена степового окрвиконкому Дань-ка Харитоновича Перерви. Земля давно охолола і давно щез усякий слід сонячної жаги. І в міру того, як остигала земля, оживав виногра-дник гарячої крови, спалений сонцем. Це була вже не та кров, що гнала Данька по степу, тікаючи від куркулів — це була та передсоня-чна кров, що текла в жилах Дона Хозе Перейра ще перед перетворен-ням його.

Дон Хозе Перейра глибоко зітхнув і розплющив очі. Йому болі-ла голова, з рани на потилиці ще точилася злегка кров, але свіжо було і холодно, і він підвівся. Він витяг носовичок і замотав собі голову. Крізь хустку вухо його почуло розмірені удари хвоста — це був його рудий друг, сетер Родольфо.

— Здоров, рудий друже Родольфо! — сказав Дон Хозе. — Чи не задовго ми спали тут з тобою на сирій землі?

Родольфо теж устав, але не сказав нічого. Він був тієї думки, що можна було б іще поспати.

— Боюсь, що я здорово розбив собі голову, — мовив Дон Хозе. — Болить як не лусне. Щодо мене, то я переситився полюванням у степах і годен негайно їхати назад у Барселону, де, як ти добре прига-дуєш,

рудий друже Родольфо, в нас з тобою є одна важлива справа. Час уже зараз подумати, як би нам з тобою своєчасно затерти наші сліди.

І Дон Хозе Перейра став вигадувати текст кореспонденції до італійської газети "Воче-Дель-Пополо". Я гадаю, що він при цьому споменув прізвище доктора Леонардо.

КНИГА ПЕРША

І

Коли подорожній сідає в човна на Бахтині, щоб їхати в Слобожанську Швайцарію,* то коли він, цей подорожній, не вміє бачити, він нічого не побачить путнього.

Він залюбки погоджується, що дорога була довга і що дорога була курна — не жаль йому доріженьки, що куриться курно — сказав би він, коли б він умів оцінити курну дорогу.

Так само він готовий визнати, що була дуже труська дамба, і що був міст через якусь нетечу, що її переїжджаючи, єсть порядок запи-тувати: невже ж це Дінець? Ніхто з них не знає, що ця фраза рідннть їх з тією леґендарною бабою, яка, погостювавши в Харкові в кума, розповідала потім у доповіді про подорож — а доповідь ця відбувала-ся перед хатою на колоді, де вже багато було налузано насіння — сказала в своїй доповіді:

— А в Харкові Дінець поганий!*

І хоч оця баба і передбачала пишний проект провести в Харків Дінець — проект, почасти зреалізований фотографом Довбнею, бо фотограф Довбня,* зробивши знимок Лопані, пофарбував її в усякі

кольори, зробив утроє ширшою, намалював на ній пароплава, а над нею аеропляна і навіть, здається, чи не пустив десь у береговій піні пухкеньку німфу в купальному костюмі — хоча баба це все передбачала, казавши, що в Харкові Дінець поганий, але подорожній ніяк би не згодився з тією бабою поріднитися.

Тим часом баба могла б дечого навчити подорожнього — назвім його Леонардо — і умовмося, що він з фаху свого доктор і бачив уся-кі краї. Бачив справжню Швайцарію і сходив на Монблан, але не на-важився зійти на Маттергорн, бачив справжню Баварію і, нехай буде, бачив червону Баварію під час повстань у Німеччині і бачив також Нову Баварію.*

Отже, Леонардо, подорожній і лікар, обіймаючи за талію, ска-жемо просто й без претенсій, Альчесту, не спостеріг нічого окроме куряви, дамби і нетечі, яку він ще й до того взяв за Дінець.

Але для леґендарної баби (створеної нашою фантазією) було по дорозі багато цікавого. Був терофазеритовий завод і багато хат під терофазеритовими дахами, були ворота, що над ними стремів хрест — якимсь старовинним звичаєм, а самі ворота мало не всі були вимазані дьогтем — теж якийсь старовинний звичай.

Але надаремно фантастична баба копилила губу, уявляючи собі дівку, в якої знайшлася самосійна дитина чи, конкретніше кажучи, безкоровайний син. Буває, що старовинний звичай набуває нового змісту — так, доктор Леонардо обіймав рукою за талію Альчесту, хо-ча вони сиділи не в кареті, а на лінійці. Так і хлопці парубочого віку мастять тепер ворота не тій дівці, що грішила, а тій дівці, що не схо-тіла.

Щулячи своє старе око (вигадане, як сказано нами), баба спостерегла б хатку з двома віконцями і забитими тепер дверима, що якось химерно виходили просто над призьбу. Це була колись монополька, сказала б баба.

А величезні три літери на терофазеритовім дахові тієї хати, літе-ри М. С. П., що доктор Леонардо вважав за марку терофазеритової фірми, виявилося б, були просто візитова картка і значили вони — Микола Семенович Половинка, а не Московська Сільська Промисло-вість, яка, відома річ, терофазериту не виробляє, а виробляє інші речі селянського вжитку, як-от праліне, зефір, мікадо, крем-мокка і інше.

Так само доктор Леонардо не звернув достатньої уваги на кала-нчу, з верху якої невсипущий пожарний оглядає Слобожанську Швайцарію саме в ті дні і години, коли він не спить під грушею. Проминув він і невеличку камінну будову, що містить у собі електро-станцію, а ще раніше, в Замості, не побачив повороту на Ззідьки.

Щоб бути справедливим, треба сказати, що доктор Леонардо, піддержуючи на дамбі однією рукою Альчесту, а другою рукою по-ртманто, указав їй на одинокий димар ліворуч десь за Мжею.* Але й тут доктор Леонардо, занадто стурбований цілістю двох об’єктів, під-держуваних його правицею і лівицею, не встиг визначити точно, що то був за димар.

— Тут, мабуть, цегельня, о Альчесто, — сказав він, — де вироб-ляють цеглу, з якої околишні селяни не будують своїх домів. Та й що інше може бути в такій містині! Може, якийся химерний фантаст ска-зав би, що це паперовий млин!

— Ні, це не те, — обізвалася б вигадана моєю фантазією баба, коли б вона випадково опинилася б коло підводи. — Це не млин. Це в нас, бачите, бамажна хвабрика!"

Але в цей момент підвода перегнала б бабу, зап’явши її завісою куряви, і Альчеста так і не почула б слів цього нереального персона-жу.

II

Отож доктор Леонардо і донна Альчеста ще не сіли в човна на Бахтині, щоб їхати в Слобожанську Швайцарію, а, навпаки, допіру в’їхали в місто Зміїв, і перед їхніми очима промайнули інваліди, що торгують хлібом. У Змійові хлібом торгують перекупки та інваліди, і до цього затишного місця не доходить і поговір про те, що в Слобожанській Столиці* хлібом торгують виключно греки по формулі: що ріг, то грек, що грек, то хліб. Так само не чували в Змійові й про вій-ну, що її воюють харківські греки з церобкоопом. Кожного місяця благородні елліни відступають церобкоопові ріг за рогом, подаючися на околиці скитського міста.

На базарі Леонардо і Альчеста спостерегли низку яток просто під небом, що нагадали їм життя рідної Італії, наполітанські житла і сонячне калабрійське вино.

Бо на ятках стояли безкраїми рядами пляшки, пляшки повні й пляшки порожні, а коло них мостився народ, закушуючи хлібом.

— Це не вино, — сказав доктор Леонардо, — це навіть не "хліб-не вино", як на Україні називають картопляний спирт, розведений на шістдесят процентів водою. Це той питомий напій, що його дійсно роблять з хліба на Україні, а в Росії роблять з клюкви, бо там клюква заміняє людям хліб.

Це "куасс" (kwass)!

— Я хочу попробувати цей "куасс", — сказала Альчеста. "Люба моя", — почав був Леонардо, але доктор Леонардо, хоч і подорожу-вавши довгі роки з Альчестою, ще не мав щастя любити її остаточно і повно, а тому він допоміг Альчесті зійти з приступців лінійки і підвів її до ятки.

Елеґантною ручкою, затягнутою в лайкову рукавичку, Альчеста взяла шклянку, але негайно поставила її назад.

— Ти могла б сміливо пити, о Альчесто, — сказав Леонардо. — Сифіліс найбільше поширений у селах над річкою Уди, селах великоруських, де немає ні одного, хто не був би хворий. Ці старовинні осе-лі, старіші від усіх українських осадів, були основою для військових селищ державного експериментатора Аракчеєва. Він не мав повного успіху в своїх експериментах і виплекав у селищах тільки один бік військової доблести, а саме венеричні хвороби.

Але Зміїв — це відносно недавня колонія західніх українців, і тут сифілісу немає. Отже, ти могла б сміливо пити з цієї шклянки, о Альчесто!

— Бач яка, щоб її правці взяли! — сказала перекупка услід Аль-честі, що, мов злякана пташина, пурхнула назад до підводи.

— Чи вас везти до Провалля? — запитав візник, мужчина на ви-гляд Ахіллес, а на прізвище Черепаха.

— Дорогий Черепахо, — одповів доктор, одсуваючи портманто. — Я хотів би, щоб ви повезли нас на Бахтин. І це не тому, що Про-валля, від якого Зміїв дістав своє леґендарне прозвисько, було б неці-каве для нас, бо великий і грізний мусив бути той Змій, що провалив землю і перший з сухих житніх полів глянув на вогку розкіш плавень, плес, заток і колін синього Дінця, а тому, що ми мусимо їхати човном від Бахтина, більше того, ми мусили їхати човном уже в початкові першого розділу цієї книги і в початку другого розділу цієї ж таки книги. Закони фабули, милий Черепахо, непорушні й непохитні, як фізичні закони, що ви знаєте добре й самі. Згадайте, як ви, розпові-даючи про спійману вами на доріжку щуку, казали своїм приятелям і іншому козацтву, що щука була не більша й не менша, як вісім фунтів завважки, а вже потім додавали, що щука тая перебила хвостом пово-док і зірвалася, навіть не дійшовши до корми вашого дощаного човна. Отже, я мушу просити вас, друже Черепахо, скоряючися фабульним законам, везти нас на Бахтин.

III

— Володько, — сказав селянин Черепаха, звертаючися до свого коня, масти гнідої, — Володько, хіба вони понімають! Він заплатив мені рубля, щоб я їх віз у Бахтин, і я везу…

— Володько! — сказав ще раз селянин Черепаха, поточився і впав коло возу на шлях. Альчеста зойкнула і затулила обличчя лайко-вими рукавичками. Але Черепаха уже звівся на ноги, вибрався на лі-нійку і хльоснув по коневі.

— Він, мабуть, пив багато куасс, — сказала Альчеста.

Та Черепаха не погодився б із тим, коли б він чув ці слова. Він випив просто свою ранішню порцію, потішаючи себе, як і кожного дня, тим, що його скривдила баба-перекупка. Він згадував цей факт кожного разу вранці, коли особливо гостро відчувалася потреба ви-пити, згадував мовчки й про себе.

А випивши, він починав про цей факт розповідати і завжди в тій короткій формі, в якій він звернувся до свого коня Володьки.

Увечері він вертався назад до Змійова і, вкрай роз’ятрений уже своїми власними промовами, випивав знову.

Другого ранку йому сильно кортіло випити, і він знову згадував про факт.

Так минало життя селянина Черепахи і його коня Володьки.

IV

Коли подорожній сідав у човна на Бахтині, то перед його очима розгорнулася така картина. Ліворуч поблизу берега селянин Черепаха ховав у кишеню паперового карбованця і, очевидно, лагодився їхати випивати, тільки-но востаннє повторивши свою коротку промову. Праворуч у човні вже сиділа Альчеста, поклавши ніжки на купу йору, вкинутого в човен, щоб не було мокро. Просто за спиною подорож-нього, доктора Леонардо, скажімо, розлігся перший краєвид.

— Те, що ти бачиш перед собою, о Альчесто, — сказав подоро-жній, — виключаючи звідси фігуру добре збудованого і добре одяг-неного чоловіка, доктора Леонардо, що, втім, зараз розбереться і зо-станеться в самих трусах, те, що ти бачиш перед собою, виключивши цю фігуру, це ще не є Слобожанська Швайцарія. Це, я сказав би рад-ше, Слобожанські Прерії, по яких, як ти можеш бачити в бінокля, па-суться не бізони, а довгорогі корови й бики сірої масти, сумирні й флегматичні онуки степового тура, що так безрезультатно носив на своїх рогах князя Мономаха.* Вони скорилися людям, і їх привчили, принаймні в коров’ячій їхній частині, давати людям молоко, лише зрідка перекидаючи дійницю.

Навпаки, того птаха, що, як ти бачиш, ніби спинився над бором у долині, люди ще не привчили класти яйця і жити на дворі. Це сте-повий орел…

— Це орел! — скрикнула Альчеста, хапаючи бінокля. — Я ду-мала, це ворона. Невже ж тут ще є орли!

— Це степовий орел, — сказав доктор Леонардо. — В бінокль тобі видко його тупі, незагострені крила. Один такий орел сидів тут, у зміївському лісництві, років двоє тому, поки його не перевезли в Сло-божанську Столицю. Я дізнався про це з еспанських газет.

Тепер подивися на цей широкий поділ, на ці сотні озір, колін і заток. Ліворуч ти бачиш піскову дюну і на ній бір. Праворуч од нас — Бахтин, а далі почнуться гори. Колись увесь цей поділ був одна широчезна синя

ріка, і це було не за царя Томка, коли була земля тон-ка, а значно пізніше, приміром, за князя Мономаха.

Навіть доплив допливу допливу цієї ріки, славнозвісна річка Лопань, колись була чималою рікою. Журавлівський крамар Нечипір Убийбатько міг би розповісти тобі про те, як у Лопані за його пам’яті ловили аршинних коропів і навіть точно показати довжину такого ко-ропа на своїм прилавкові. І в не таку сиву давнину, значно ближче до наших часів, коло молдавського млина утопився не зовсім тверезий візник.

Взагалі глибінь вод у всім Союзі колись була куди більша й страшніша. Є таке місто Ряжськ десь у Тамбовській губерні, і перед вокзалом там є й досі чимала калюжа. Але коли мій батько був ще студентом і віддавався всією душею своєю вивченню римського пра-ва, в тій самій калюжі перед вокзалом, випадково туди забрівши, уто-пився дорослий нормального розміру кінь.

V

— Епіорніс, у яйцях якого і досі чорні тубільці носять воду, як у цебрах, зник, і ми вже ніколи-ніколи його не побачимо. Але ріка вес-ною показує, яка вона була колись, коли вона затопляє ввесь поділ і лівим берегом для неї бір, а правим — ліс. Вона збиває телеграфні стовпи і примушує задончан ходити до лиманської церкви замість до зміївської. Вона збиває телеграфні стовпи, й покірні стихії задончани тепер замість стовпів становлять соснові дрюки, зваживши, що все одно й стовпи знесло б водою. А раз знесе, то навіщо їх і ставити, ви-рішили задончани, і пустили стовпи на сволоки…

— Леонардо, любий, — сказала Альчеста, — в дитинстві я була така ж розумна, як вони. Я не хотіла мити рук, бо вони ж усе одно за-брудняться. Тепер я мию, правда, але ж я завжди, завжди ношу тепер рукавички.

Вона схопилася і простягла до Леонардо пару незвичайних ру-ченят. Човен злегка схитнувся, і Альчеста оперлася правилкою на борт. Човен нахилився трохи направо, і Альчеста, в чарівнім зусиллі вирівняти його, налягла на лівий борт. Човен перекинувся і накрив собою подорожнього, доктора Леонардо, і елеґантну Альчесту, яку він ще не мав щастя любити остаточно і повно, хоч і подорожував з нею вкупі протягом довгих років.

Степовий Дінець не глибокий, і доктор Леонардо не злякався ні на мить. Домінантне почуття в його душі була радість. Він дочекався того моменту, коли можна врятувати Альчесту, винести її на руках на беріг, зняти з неї щасливими руками її мокру одіж, піти з нею бере-гом, несучи в руках її ніжну білизну, і скромно дивитись на маленькі пальці ніг, що переступають у сонячній траві.

Вони йшли радісно і просто. Сонце стало в зеніті. Струмінь Дін-ця, підкрадаючись до берега, віяв злегка холодом, і Леонардо почав складати вірші. Він почував, що несе у руках своїх свою найщасли-вішу річ, і довгі роки подорожі склалися в два мовчазні рядки:

Як ми з нею луками ішли,

Розцвітали луки на путі…

Він глянув назад на човен, на те місце коло осоки, де він вино-сив її на беріг:

Під ногами не було землі,

Ні пливти, ні стати, ні іти.

Альчеста теж оглянулася за ним. І от ступінь за ступнем склали-ся стопа за стопою:

В берегах давно дрімав Дінець,

Мов косар на спину спати ліг.

Вона глянула — й родився вітерець,

Вона стала — й вітерець затих.

Як заснув у небі білий шум

І забув пливти за океан,

Як перо, що ним тепер пишу,

В сонний затопилося стоян.

Сонце! Леонардо вже бачив, як воно заходить для нього, щоб дати простір його радості!

Як спалив зелену лісосіч

І погас рудіючи Ромен,

Як минали ніч і день, і ніч,

Як минали день і ніч, і день.

Я не можу засудити доктора Леонардо за те, що він склав такий ніжний вірш для неглибокої і неосвіченої женщини, яка ще й до того носила лайкові рукавички, а зараз ішла поруч з ним гола і несмілива в луках над сонним Дінцем.

Любов не хоче знати нічого про розумову нерівність і недостат-ню освіту. Може бути, що доктор Леонардо збирався перевиховати і навчити цю ніжну й капризну женщину, що гола тепер здавалася йо-му сімнадцятилітнім дівчам. Але можливо, що він і не збирався її пе-ревиховувати і вчити.

Адже ж доктор Леонардо був зовсім не комуніст і навіть не гро-мадянин Радянської Республіки. Як показує вже само його прізвище, він був італієць. У книгах невеличкої церковці недалеко Болоньї й досі можна знайти запис про те, як тридцять сім років тому у Алекса-ндро Пацці, повіреного цієї самої церкви св. Франческа, народився син Леонардо Пацці.

Це й був наш подорожній, доктор Леонардо.

VI

Покиньмо на деякий час наших героїв, що скоро вже обсохнуть і одягнуться, не заглядатимемо поки що в їхні душі, в яких уже доспіло щастя, не згадуватимем і того, що по самому тілу Леонардо, як вітер по струменю, пробігало тремтіння найтоншої, найніжнішої радости. Повернімось до вигаданої нами абсолютно нереальної баби і до дру-гого, на совість сказати, теж вигаданого, абстрактного персонажа — селянина Черепахи.

Уявім собі, що ці два альгебраїчні знаки зустрілися немов плюс і мінус у тім конкретнім геометричнім місці, де вулички з Бахтину ув-ходять у базарний майдан. Баба, коли б вона була живою, реальною бабою, саме встигла б дійти до майдану і зустріти Черепаху, що, роз’ятрений незчисленними промовами до пасажирів і перспективою випити, промовляв уже сам до себе, хоч і дуже голосно.

— Балакаєш, дурню, — суворо сказала б баба, — пожди, наба-лакаєш собі хліба. Овес будеш у мене брати чи вже проп’єш і цього карбованця?

— Почім овес, бабо? — спитав би селянин Черепаха, обережно уникаючи розмови на моральні теми.

— По три з половиною, — одповіла б баба незаперечним голо-сом.

— Мабуть, так, що завтра заїду, а мо’, й післязавтра, — сказав би селянин Черепаха, одтягаючи скількимога день тверезости.

— Післязавтра буде по чотири, — сказала б баба, вирушаючи знову в путь.

Селянин Черепаха дуже хотів би сказати чортовій бабі, що за тижнів двоє овес буде в Змійові по сім гривень, бо буде новий, але утримався. Могло б статися, що після такої репліки бабин овес подо-рожчав би ще на півкарбованця, а більше ніде вівса не добудешся. Ця баба щоосени закуповувала тисяч зо дві пудів вівса по п’ятдесят ко-пійок, а по весні і влітку продавала його по два, по три і по чотири карбованці за пуд.

Селянин Черепаха, бувши далеко розумніший за панів, бо пани, як він з’ясував собі вже давно, нічого не розуміють у селянських справах, цілком, одначе, визнавав розумову перевагу цієї баби. Сама механіка її вівсяних операцій видавалася йому хитрою і мудрою аж до геніяльности.

Черепаха сплюнув услід лихій бабі, викопав у кишені карбован-ця, зліз з підводи і, тримаючи карбованця в простягнутій руці, увій-шов у кооператив.

Тим часом на дорозі, де оце тільки ішла баба, вже нікого не бу-ло. Тільки дурман край дороги стиха хитав колючою закуреною голо-вою та десь далеко в дворі кудкудакала курка. Баби не було. Вона не повернула в вуличку і не зайшла в двір, і не злетіла на небо, і не про-валилася крізь землю. Її просто не було — адже ж ми попереджали читача, що це персонаж вигаданий, суто абстрактна величина, альге-

браїчний знак, а не жива людина. Баби не було, як не було й розмови про овес. Тільки дурман край дороги стиха кивав закуреною колючою головою.

VII

Захопившися апокрифічною бабою, ми покинули доктора Лео-нардо і його майбутню коханку Альчесту голих, ідучи попід берегом степового Дінця. Аморальний читач міг уже бозна-що подумати про них, зважаючи на небезпеку такої подорожі для двох ставних, живих людей з гарячою італійською кров’ю в жилах.

Але аморальний читач забуває, що доктор уже стримував свою пристрасть протягом довгих років подорожі і тим легше міг стримати її зараз протягом скількох годин чекання.

Леонардо спинився міркуючи. Вони могли б зараз вибратися на першу кручу, на якій уже було врізано стільки ініціялів, дат, імен і любовних пам’яток. З цієї кручі вони могли оглянути ввесь поділ степового Дінця, Задонецький бір, у синій імлі великий лиман за бо-ром, залізничий міст коло Якубина і десь далеко, під самим крайне-бом, потяг. Вітер міг би донести до них у південній тиші немов по-тойбічний гуркіт вагонів і дихавицю паротяга. Праворуч за кручею вони могли б побачити вже й гори — ввійстя в Слобожанську Швай-царію.

Вони могли б і просто іти далі берегом Дінця аж до самої Гайда-ри. Вони могли, нарешті, знову сісти в човна і за водою дістатися до перших гір.

— Люба Альчесто, — сказав доктор. — Я пропонував би знову сісти в човна. Правда, нам доведеться вертатися назад, але в нас бага-то часу, а фабульні закони невблаганні.

Альчеста нічого не казала, а стояла й дивилася в траву. Леонар-до тихенько взяв її за руку і повів до човна.

Вони не балакали більше, Леонардо вигрібав, одкидаючися на-зад, а Альчеста, підстеливши під себе одежу, лежала на бушприті* й дивилася в воду. Химерне зілля коливалося й вигиналося під стру-мом, витягалося в гаї, а між ними розривалися провалля і коридори, з яких злякано тікали перисті окуні й червонопері язі. Дно коридорів світило золотим піском, поволі ставало зеленіше, синіше і зовсім зни-кало в каламутній імлі, над нею ж метушилися риби. Дно човна ша-руділо по лататтю і, затопляючи білі й жовті лілії, видушувало з них ефемерний грушево-медовий аромат. Зелено-золотий жучок вибрався з лілії на борт, повз поволі і, м’яко лоскочучи, зліз на руку Альчесті.

А над Леонардо носились чайки. Немов дні його довгої подоро-жі, вони проносилися перед очима, гострокрилі й світлі, і, здавалося, ні одна не верталася знову, а десь з білої хмари висипалися нові й но-ві легіони теплих сніжин і падали перед очима на ріку.

Дінцеві ж не було краю. Неширокий і бистрий, він ховався за очеретом, повертав на схід, на південь і знову на схід, ніс човна дале-ко-далеко вбік і раптом через довгі години знову пустотливо показу-вав своє, уже раз перейдене водяне тіло десь за півсотні кроків право-руч.

Леонардо покинув весла й випростався в човні. Вони в’їздили в Слобожанську Швайцарію. За ними відпливала сіть озір і колін, Кри-вець розвивався в Дінчик і йшов у велике плесо під Задонецьким ху-тором, ліворуч попереду лежало, як колосальне дзеркало, Біле озеро. А просто попереду вогким подихом віяла озія темних лісових гір, хо-ваючи під кучмою ще незнаний підгірний Дінець. Леонардо стояв як скам’янілий, Альчеста підвела голову і мовчки дивилася на ліси. На мить стало зовсім тихо, крекіт жаб ущух, гори несподівано затулили півнеба і застигли в чеканні

— Альчесто, люба! — тихо мовив Леонардо — і не зміг казати далі. "Альчесто", — сказав він з зусиллям. Вона повернула до нього голову і мовчки дивилася на нього глибокими вогкими очима.

— Альчесто! — повторив Леонардо. — Там… десь там… серед одежі лежать мої цигарки. Дай сюди, будь ласка. Страшенно хочеться курити.

VIII

Коли б я був не скромний медик, а прозаїчний лірик, яких до ре-чі, о Альчесто, дуже багато на Україні, і пишуть вони або вірші, що нічим не різняться від прози, або прозу, що нагадує дуже погані вір-ші, коли б я, о Альчесто, був прозаїчний лірик, я так спробував би пе-редати тобі своє враження від Слобожанської Швайцарії.

Подивись, наш човен впливає за тринадцятий поворот, і враз змінюється весь ляндшафт, неначе на сцені включили лісові лямпи замість степових.

Вода стає темна, тиха й глибока. Вода стає вчетверо ширша, але три чверті її затуляє тінь лісових гір. Якби ти заплющила очі на три-надцятому повороті, тобі здалося б, що тебе перенесли з човном в ін-ший клімат, на тринадцять градусів на північ. Тут прохолодно і вогко. Явори й дуби зійшли до темної ріки й закрили її риззям своїх рукавів. Човен минає останню затоку, і з лівого берега підійшли осокори. Ва-жка хмара причалила над велику ріку і спустила над ліс якорі.

Ця гора затулила від нас півсвіту, а це ж тільки перша, най-менша гора. Друга вища, ще вища третя, четверта — виростатимуть гори на поворотах.

Ти бачиш: у лісі спокійно й тихо. Вовки сплять у своїх лігвах далеко від ріки і вночі прийдуть пити воду. Людей нема, але дикі кози теж зайшли в саму глиб лісу.

І от ти чуєш у цій тиші водявий звук, як нота, як трель де-рев’яного інструменту в оркестрі. Він то змовкає, то знову дзюрчить далеко, ніби якийся птах перестрибує з гори на гору, нанизуючи за собою пасмо водявих, ледве сиплуватих, неокреслених туманних зву-ків.

Цей птах з дерев’яним горлом — це перша флейта Слобожансь-кої Швайцарії. Це співають дерев’яні дзвоники на шиї в корів, щоб можна було легко знайти заблукану тварину.

Тепер подивися над ліс — бачиш над кронами його, що вже на самім шпилі гори стоять прозорі прямовисні димові стовпи, ніби з де-сяток авелів водночас запалили свої вогні в райському лісі. Вони зле-гка коливаються, коли набіжить вітерець, і потім знову випростують-ся вгору. Вони трохи сітчасті, ніби хтось простяг сушити верші, прип’явши їх до хмар і до лісу.

Це, о, Альчесто, комарі, і вони не над лісом, а над нами. В повіт-рі немає в нас точок орієнтації, і те, що летить над нашим носом, час-то, здається нам, летить над далеким лісом.

В історії полювання є не один випадок, коли мисливець хапався рушниці й стріляв у муху, гадаючи, що то качка летить над кущами.

Ти давно чуєш, як межи водяві дерев’яні трелі втручається ви-щий, чистіший, довший тон.

Це друга флейта, флейта-піколо Слобожанської Швайцарії. Ти можеш бачити, який піколо грає на цю флейту.

Чи не здається тобі, що ці ластівки — от над горою, трохи ніби більші, ніж треба, і крила їх не такі серповидні. От пливе одна така ластівка, крила її складені правильним півмісяцем, крізь них просві-чує сонце і дим! Ці крила блідо-оранжеві, а пера слабо-блакитні.

Це і є піколо. Це золотава щурка, як кажуть, єдиний залишок колишньої тропічної фавни, ще перед великою мандрою льодових по-люсів Землі.

Дядьки називають цього птаха бджолоїдом, бо він полює залюб-ки на бджіл.

А от над річкою шугнув куди яскравіший самоцвіт — він сидів на очеретині, коли його сполохав наш човен. Це королик-рибалка, так звуть його англійці, а в нас він називається синьовуд.

І от що далі вглиб лісу запливає човен, то густіші й багатші ста-ють звуки. До дерев’яних дзвоників і золотавих щурок долучається металевий тимпан, гострий і прикрий — це кричить чапля. Мов клар-нетові півники в оркестрі, вистрибують дикі високі вигуки, це клех-чуть яструби й соколи. І під усім тим, мов вечірній дзюркіт цвіркунів, розстелилася сіть голосів дрібного співочого птаства.

IX

Приблизно так або ще солодше я змалював би тобі, о Альчесто, ляндшафт Слобожанської Швайцарії, коли б я був прозаїчний лірик.

Але що я не прозаїчний лірик, а лише лікар-венеролог, Леонардо Пацці з-під Болоньї, я спробую якось інакше висловити тобі, о Аль-честo, те, що я почуваю, при тій умові, що ти знову даси мені цигарку з числа тих, що є там… десь там серед одежі.

Ми підпливаємо до Косача. Он там понад дубовим і ясеневим молодняком на горі стремить одиноке дерево.

Здається, що це та сама гора, де козаки-ченці насадовили садки і який-небудь Дорош мав пасіку оддалік від козацького манастиря. Грицько Нечоса, інакше Потьомкін Тавридський, зруйнував це війсь-кове

козацьке кубло з наказу вельмидержавної всесвітньої курви, ца-риці Катерини. Здається, що це та сама гора. На кручі її, ти бачиш, хтось вирізав своє прізвище — Перебийніс.

Але не треба думати, о Альчесто, що це той самий Перебийніс,* котрий просив мало, сімсот козаків з собою і рубав ляхам голови з плечей, а решту топив водою, вирізав на цій кручі своє молодече прі-звище, дане йому за те, що, хлопцем бувши, він усім парубкам у сво-їм селі одним добрим ударом перебивав носи.

Цей Перебийніс, я думаю, молодий хлопець з Змійова, комсомо-лець, працює він, мабуть, на паперовому млині і чи не грає й в фут-бол, де він уже не має нагоди перебивати носи, а хіба ноги ворожим бекам та гавбекам, коли прийняти гіпотезу, що він сам, цей молодий Перебийніс, грає лівого крайнього форварда або ж інсайда.

Так, о, Альчесто, здається, що це та сама гора. Ти бачиш, як там серед дубового і ясеневого молодняку стремить, мов зелена свіча, одиноке дерево.

Це, мабуть, груша. Я бачу, о Альчесто, твій здивований жест. Звідки знає Леонардо, каже цей жест, що це груша, а не приміром, берест чи ще якесь дерево?

Це, мабуть, груша, повторюю я. Вирубаючи ліси, українець за-лишає груші. Восени в одну з субот його сім’я піде в ліс, узявши з со-бою міхури. Його жінка й діти наберуть повні лантухи диких грушок, маленьких і прикрих на смак. Вони попечуть ці грушки в попелі і ве-чорами їстимуть їх, як ти, о, Альчесто, їси вечорами шоколадні цуке-рки Моссельпрому. Ця груша є селянський Моссельпром.

Але й не так, о, Альчесто, хотів я розповісти тобі про це дере-во… Ти щось хочеш сказати?

X

Свідомий і освічений читач знає те, що каже нам наука фізіоло-гії про деякі людські потреби, а саме, що вони абсолютно невблаганні й неминучі. Сила цих потреб така, що, бувши затримані і невдоволе-ні, вони крушать усе на своїм шляху: мораль, звичаї, закони, сімейні вузли, найдорогше для тих самих людей вони крушать, як лавина. Та-кий голод і така любов.

Але й інші потреби, рідше згадувані в книжках і зовсім не згаду-вані в віршах, силою своєю чи не більші від цих двох.

— Леонардо, любий, — сказала Альчеста. — Я хотіла б зійти на цю гору.

Щось тьохнуло в грудях доктора Леонардо від цих її слів, від то-го тону, яким вона вимовила слово "любий". Невже ж прийшов час? Невже ж зараз закінчиться його психічна подорож у душу Альчести?

— Ходім! — сказав Леонардо і скерував човна до берега. Він врізався в осоку. Альчеста легко стрибнула на беріг і одштовхнула човна руками.

— Я піду сама, Леонардо, — сказала вона з чарівною посміш-кою на ніжних вустах. — Я зараз повернуся.

— Коли є сила, дужча за любов, то, мабуть, ця, — подумав док-тор Леонардо. Адже ж вони не розлучалися ні на хвилинку з самого ранння.

І він знову почав дивитися на самітне дерево, що стреміло над лісом. Він глибоко замислився і не помітив, як за ним рознялися дві незрівняних руки і, тихо зімкнувшись, затулили йому очі. Леонардо ласкаво одвів руки і повернув голову. За ним у неглибокій воді під берегом стояла Альчеста.

— Я хочу сказати, Альчесто, про це дерево, — мовив Леонардо. — Я не знаю, що є чудесного в самітнім дереві, що винеслося над лі-си і дивиться тобі просто в вічі. Може, воно манить душу тим, що за цею горою є знов далекі й незнані поля і знову гори, що немає краю твоїй дорозі і що тайна, за якою ти мандруєш на гори, розтавши за першим верхів’ям, зараз же чудесно народиться за другим і так маю-ватиме цілий день, поки ти не прийдеш у ніч.

Це дерево, як той потяг, що промчав повз степову станцію і на-віки розтав для тебе в долині. Це дерево, як той сон, у якому ти пере-жила нарешті щастя і забула його на світанку. Воно, як той іґдразил,* Ясен германської мітології, що вріс корінням у землю і що на нім тримається всесвіт.

У того, хто створив нас з тобою, про це сказано краще й смутні-ше. Я думаю, що в нього більше пішло творчої сили на ці слова, ніж на нас з тобою, хоч я розумний і спокійний доктор Леонардо Пацці, а ти прекрасна Альчеста. Слухай.

XI

Ах, дерево у пам’яті глухій,

Що винеслось над обрій давніх літ

І так у полі зорянім заснуло.

Немов не зорі то були, а деревій:

Райдеревом розкинувся над світом

І подолав полин, і переміг перій,

І виріс в іґдразил,

— Морями, хмарами і снами оповитий.

Те дерево в дитячий край веде,

В туман, що закипає над рікою,

За ті горби, що десь за ними ген

Мають тайна і розтане знов,

В жита, що їх хорунжий вітер

Жене за ті горби зустрітися, любов,

З тобою.

— Під деревом, що стало серед літа.

XII

– Я сказав, що той, хто створив ці слова, створив і нас з тобою. Йому, що писав цю книгу, я не був вдячний через усе своє довге жит-тя, бо моє щастя, майнувши переді мною, як та зоря, падало в без-вість. Але сьогодні я дякую йому — ти розумієш за що — за те, чого ще ніколи не було на цій землі і що збудеться сьогодні, Альчесто. Я знаю, я почуваю це — Альчесто, голубко, ти й досі стоїш у холодній воді, люба!

Він вистрибнув з човна, і вони пішли вгору; вони перейшли ку-щі і стали вибиратися на кручу. Перед самими очима їм ширяли золо-таві щурки, листя лоскотало їм шию, і вони вибирались все вище й вище угору.

Наївна загорожа з свіжого гілля перепинила їм путь: десь по той бік гори в лісовім яру дзвеніли дерев’яні дзвоники. В загорожі вони побачили двері.

Я думав, що тільки Леонардо побачив ці двері в білій стіні аль-пійської хатини, бо Альчеста, міцно вхопившися за руку Леонардо, не відривала очей від цієї давно знайомої, чужої руки, що зараз буде її власною, своєю рукою, бо вечір спадав на землю, і мусила скінчитись довга подорож Леонардо.

_____

КНИГА ДРУГА

I

Коли вчений доктор Леонардо і його майбутня коханка, прекра-сна Альчеста, через цілий день мандрувавши до Слобожанської Швайцарії, надвечір увійшли низенькими дверима у біле слобожан-ське шале,* сиріч хату, то і читач наш, і читачка, і я сам були переко-нані, що скінчилася довга подорож доктора Леонардо, що його май-бутня коханка, прекрасна Альчеста, зробилася під покровом ночі його теперішньою коханкою.

Там, у хаті колишнього леґендарного дроворуба, а теперішнього древонасадця, одночасно з тим мало відбутися законіння нового жит-тя у череві прекрасної Альчести.

Але того не було. І не було саме через корінну ріжницю, що іс-нує наперекір сучасній науці, межи людьми і іншими тваринами, на цій землі сущими.

Святі отці покладали цю ріжницю в несмертельній душі, яка жила за часів тих святих отців тільки в людському тілі та не жила в тілі тварин,

русалок, мавок, лісовиків, чортів, чортиць, домовиків і іншого населення землі, яка й сама мала за тих часів форму не округ-лу, а пласку на манір млинця в морській сметані.

Та з того часу, як граматисти з’ясували, що бик, кінь і бегемот суть істоти одушевлені, як русалки стали служити за машиністок, лі-совики — за лісоводів, а чорти стали служителями живої церкви (що з’ясовується в проклямаціях, виданих у Слобожанській Столиці свя-тими отцями), ця ріжниця геть затерлася, бо самі святі отці нездольні тепер сказати, в якому тілі може перебувати несмертельна душа, а в якому вона перебувати не може.

Граматисти, що прийшли на зміну святим отцям і, намість про-блеми про число янголів на вістрю голки, висунули проблему про ви-їдене яйце, а також про те, чи писати треба "клуб", а чи краще писати "клюб", беручи на увагу, що англійці, вигадавши це слово, зовсім не-правильно й безсовісно вимовляють його "клаб", покладали ріжницю межи людьми й тваринами в тім, що люди можуть балакати, а твари-ни цього дару не мають.

Але осли, папуги, павіяни, сороки і вонючки, складаючи біль-шість самої великої корпорації граматистів, написали стільки статтів та книжок і сказали стільки орацій та промов на тему про виїдене яй-це, що стало зовсім ясно, що тварини мають дар слова, усного і дру-кованого.

Отже, й ця ріжниця межи людьми та тваринами виявилася нере-альною й несущою. І насправді зовсім не було б тепер способу одріз-нити тварину від людини, коли б не одна маленька обставина.

Ця обставина не дозволила докторові Леонардо закінчити в ту ніч свою подорож і полюбити прекрасну Альчесту остаточно і повно, бо Альчеста була людина.

У тварин же ця обставина, навпаки, не лише дозволяє любов, а ще й сиґналізує й стимулює епоху любови, що знає кожен, хто бачив по весні у ярах собак чи бував на злучному пункті для коней.

II

— Завтра це скінчиться, любий, — сказала вночі Альчеста, — і тоді ми будемо щасливі. І вона цілувала Леонардо ще гарячіше, ще солодше. — Я боюся тільки, що не дістану тут, у твоїй Швайцарії, кипілої води.

Леонардо мовчав. Він не був певний того, що потрібна саме ки-піла вода. Адже ж доктор Леонардо знав, що, проходячи під сонцем скілька верстов, вода стерилізується, бо сама випалює в ній усі бакте-рії. Нарешті, колишній дроворуб, а теперішній древонасадець міг ро-зігріти машину, знайдену в руїнах Помпеї та Геркуланума, експорто-вану за сивої давнини до скитських країв і називану там самограєм.

Але не це бентежило душу доктора Леонардо.

Він ремствував. Він ремствував на природу, ремствував на про-кляту ріжницю між людом і тваринами. Доктор Леонардо, медик і природолюбець, ремствував на природу.

Він почував себе, як той подорожній у Слобожанській Швайца-рії, що йшов лісами і йшов полями, перепливав ріки й затоки, угрузав у пісках, воював з собаками, зомлівав від сонця і тремтів під дощем тільки для того, щоб, добігши до станції і побачивши потяг, почути, що на потяг нема квитка.

Він почував себе, як той середньовічний лицар, що через усе життя своє шукав свого лютого ворога з мечем у руці і, коли знайшов того ворога, заснулого й незбройного, під деревом, у нього не підня-лася рука замахнути мечем.

Він почував себе, як той Дон-Жуан, що безліч кохав женщин та не знаходив тієї, що шукав всією істотою своєю, і коли знайшов її, прекрасну й покірну, вже не зміг її покохати.

Так думав доктор Леонардо і не спав до самого ранку. А поруч з ним на запашнім сіні серед сокирок і дзвоників прекрасна Альчеста бачила сон.

Їй снилося, неначе з туманів вилітає велика сіра сереброкрила птиця і що та птиця і є вона — сама прекрасна Альчеста. Їй треба ле-тіти далеко-далеко за бір, що його верхів'я, мов чорні нагострені леза, мов мільйони мечів, стремлять у зеленаве небо удосвіта.

Їй було легко і весело летіти, так рівно і просто здіймалися кри-ла і несли її над чорний гребінь бору. І от над самим бором вона зни-зилась, і крила її шовковим шелестом стали черкати по іглиці дерев.

Вона знизилася над самим бором, і глиця легко і без болю вко-лювалася в срібне пір'я. Раптом вона відчула, що з тонесеньких ран від іглиці точиться кров, вона подивилася вниз, і кожна крапля крови, упавши, ставала багряною суницею серед зеленого листя долі. Що далі вона летіла, то дужче цебеніла руда, то рясніші родилися червоні суниці під зеленим листям недоліску.

І от удалині засинів Лиман. Немов половина неба, блискуча й ясна, упала на сиві старезні солонці, — такий був Лиман. У повітрі стало ще вогкіше, і над чагарником, ніби переступаючи крилами, промаяв білий крячок на Лиман. Уже вона відчувала прохолоду вели-кого озера, уже вона летіла над осокою, як з-за Лиману почало рости колосальне червоне гало,* голе й без вінця променів виткнулося воно з надводної імли. Це випливало на світ сонце, і от щось загуло, ніби далеко десь лев ревонув у солонцюватій пустелі. Сонце вийшло по пояс, і ще раз заревів лев. Осока скінчилася, вона була над водою, не-видимий лев рикав,

кінчаючи свою вранішню пісню. Альчеста про-кинулася і стала прислухатись: лев рикав у сусідній хаті.

III

— Це не лев, — сказав доктор Леонардо і, підгорнувши свою руку під голову прекрасної Альчести, ніжно притулив її до себе. — Це також і не бугай-птиця гуде в очеретах. Це наш гостинний хазяїн, добрий древонасадець, прокинувшися від сну, гикає стародавнім се-лянським звичаєм. Ще одна нота, друга, потім тремоло — і він закін-чить.

Альчеста знов заплющила довгі темні вії і трохи розкрила не-описувані вуста. Голос гикнув ще раз і змовк. З сусідньої хати розліг-ся той самий голос, нижчий і чистіший. Древонасадець читав вірш:

Випливає чапля з туманів,

Тихо крилами моя махає птиця,

Мов у листя ранішніх лісів

З серця точить кров — і кров стає суниця.

І ще тихше канула за грані

І розтала десь за горами далеко

Чапля — може, то була лелека,

Потонула в сутиші багряній.

І над плахтою картатою полів,

Що горіше, що солодше спиться

В ніч любови, край останніх снів

Народилось сонце-полуниця.

Вірш одгучав, за стінкою народився такий звук, ніби хтось плю-вав на шматок паперу. Далі все змовкло, і в хату вповз струмінь синя-вого солодкого диму.

— Цей дим, — мовив Леонардо, — пояснить тобі все. На папе-ровому мішечку, в якому древонасадець приніс собі вчора ввечері з Змійова три фунти соли, був надрукований цей вірш. Він належить тому ж, хто створив нас з тобою, о Альчесто. Та що він, хто створив нас, народився на півстоліття раніше, ніж йому треба було народити-ся, то цей вірш, замість лежати на столі в древонасадця, пішов на па-перовий мішок для соли".

Але й так древонасадець прочитав його. Тепер цей дим, — він зробив з паперу цигарку, загорнув у неї тютюн і закурив.

Єсть у цій химерній країні такі люди, що вважають, ніби курити махорку в віршеві є непростимий, безпросвітний вандалізм. Але я б цього не сказав.

Коли, проходячи вулицями Слобожанської Столиці, містяни ба-чать наполовину зідраний плякат, вони нахмурюються й насуплюють брови. Їм здається, що зривати плякат — це дике, нічим не виправда-не хуліганство. Я розумію їх — вони прочитали в плякаті прекрасні льозунґи, ті льозунґи, що колись визволять усесвіт з-під капіталістич-ного гніту. Вони роздивилися яскравий енергійний малюнок, що в ньому ще раз був повторений той льозунґ. Вони цілком сприйняли плякат.

Вони забули тільки одне — що в плякаті, окроме льозунґів і фі-гур, є ще одна субстанція, яку вони давно перестали помічати. Ця не-помітна для них субстанція, цей матеріяльний субстрат плякату — це папір.

По вулиці іде дядько: він прийшов пішки за півсотні верст зі свого села у Слобожанську Столицю добувати правди. Він ще не ззів того хліба, що йому вдосвіта поклала в торбу його жінка. У нього ще єсть у широченному кисеті добра міцнюща махорка. Але він уже по-завчора скурив весь шматок газети, що його викинув йому з вікна па-сажир м’якого вагону. І от він, ідучи містом о тій ранній годині, коли службовці тільки беруться розпалювати примуси, а двірники заміта-ють вулиці, побачив на стіні ПАПІР, багато паперу, стільки паперу, що все його село і два сусідніх хутори могли б, сівши кружка навко-ло, скрутити собі з того паперу по цигарці.

Невже ж ти тепер засудиш нашого доброго древонасадця за те, що, одірвавши від вірша рядок:

З серця точить кров — і кров стає суниця —

бо з цього рядка найдовша могла скрутитися цигарка, тепер з синім солодким димом пихкає він ці теплі слова у незміряний простір раніш-нього всесвіту!

Тим більше, що він усе-таки сам попереду прочитав вірша, цей добрий древонасадець.

IV

— Чого ти шукаєш у моїм ридикюлі, о, Леонардо? — спитала прекрасна Альчеста. — Коли ти шукаєш там олівця, щоб записати ві-рша, або грошей, щоб заплатити древонасадцеві за вірш, або, може, ти шукаєш у моїм ридикюлі отой вчорашній вечір — коли ти цього шукаєш, то там не знайдеш.

— Я вже знайшов, — одповів доктор Леонардо і показав Альче-сті невеличку мідно-бронзову цівку з яскраво-червоним кінцем. На білій стіні губним олівцем прекрасної Альчести Леонардо змалював пурпуровою лінією Дінець від Змійова й до першої гори, ширшою од-значив кривавою смугою путь від першої до Козачої гори, накреслив ліворуч Біле озеро і ближче ліворуч — Косач з намистом озір аж до Білого озера, намалював затоки й коліна Дінця за Короповим хутором і Тридінчя, що веде до Бешкинів. Сміливими штрихами накладав він на стінку лісові гори, що їх археолог назвав би "змієвим валом", і взявся малювати верхній плив Дінця з Черемушної та Якубина до Ззі-дьок і паперового млина. Карта зростала й ширилася, уже вона дохо-дила до долівки внизу і хапалася розгиллям своїм стелі вгорі, а Лео-нардо все малював губною фарбою озера й затоки, й коліна… Знена-цька олівець задирчав у його руці і, намість ясно-червоної лінії, по-лишив за собою на стінці тільки синю дряповину.

— Ти вималював увесь мій губний олівець! — скрикнула пере-лякана Альчеста. — Чим я тепер фарбуватиму вуста? Це був такий прекрасний закордонний олівець. Чи ж може твій древонасадець зва-рити мені хоч щось подібне у своїм самограї? Немилосердний, не-уважний Леонардо!

І, одібравши в нього недоламок олівця, вона уже зафарбувала йому червоним полум’ям його довгий клясичний ніс і лагодилася прикрасити так само його високе чоло, коли розчинились двері і в кі-мнату увійшов древонасадець.

— Самограй готовий, — сказав він. — Коли я був молодий, я ходив дуже швидко, за одним ступнем, як надмуся, так і перемахну сажнів п’ять, а може, і вісім. Раз поспорились ми з тестем, що він ко-нем, а я пішки — хто раніше буде в Змійові. Він виїхав парою кіньми, а я так іду, немов не йду, а перелітаю сажнів чотири, п’ять, а то й де-сять. Прийшов, узяв хліба, оселедця, випив, закусив, а тесть ще онде — коло Провалля їде парою кіньми. От так я ходив, а самограй гото-вий, а це ви їм здорово розмалювали носа!

V

Древонасадець був чоловік високий і кремезний.

Сиве волосся, вистрижене, як щітка, рясно вкривало його круглу голову. Віспувате обличчя дивилося парою маленьких чорних очей, нюхало двома колосальними ніздрями, з яких, мов сталактити в печерах, звисало буйне волосся, воно ж росло з вух, з шиї, з кінця носа, з вилиць і з троглодитського підборіддя. Древонасадець міг би одночасно служити реклямою масти для волосся і реклямою безпечних бритов.

Як бритва подолівала на лиці древонасадця буйне волосся, так у душі його культура перемагала дикі селянські інстинкти.

Він працював тяжко, цей шестидесятилітній древонасадець. Щодня він возив у своє шале воду в бочці — на собі — впрягаючися в брезентову шлейку. Він поливав свої дерева і косив межи ними свою люцерну. Цю люцерну він по тому зносив на собі в стіжки. Зі-бравши урожай, він ішов за дев’ять верст пішки до Змійова, купував горілку і напивався п’яний. Напившися п’яний, він страшно осиплим голосом співав пісень.

Та він ніколи не забував попрохати вибачення в усіх за те, що він — необузданий хохол — п’є горілку і співає вголос. А на велик-день його культурність розцвітала повним цвітом. Він голив своє по-копирсане обличчя, а також голив свій округлий череп. Далі він одя-гав білу сорочку і застібував її в горлі бронзовим ґудзиком. Після то-го він убирався в чорний сурдут з фалдами, взував нові чоботи, одя-гав нові нансукові штани, а на голову напинав чорного бриля котел-ком. Елеґантно придержуючи котелка правою рукою, він у лівій по-кручував паличку з монограмою, люб’язно вклонявся направо й налі-во сусідам і кожного разу ласкаво повертав голову на голій, зморш-куватій, мов у черепахи, шиї.

Так акуратно жив і працював шестидесятилітній древонасадець у своїм шале на гірнім берегові Дінця.

VI

Але ефемерна баба, створена нашою нестримною фантазією, ко-ли б вона, ця ефемерна баба, ідучи далі з Змійова на Коропів хутір, проходила б повз шале доброго древонасадця, могла б ще багато чого розповісти з його біографії.

Уявіть собі, що ця фантастична баба іде стежкою серед молодої ліщини, що поросла на порубі трохи вище від хати доброго древона-садця. Я думаю, вам траплялося, ненароком наступивши на кінець великої сухої гілки, раптом почути хруст за своєю спиною і уявити собі постать когось, хто йде за вами — ще й вітер зашарудів у сохлім листі — ви трохи злякано оглядаєтесь і бачите, що на стежці нема ні-кого.

Тепер вам легко буде уявити собі, що на стежці не тільки заша-руділо листя, не тільки хруснула гілка, а й запахло злегка борщем і печеним хлібом і бабиним потом — і от з-поза куща вишкандибала вона сама — леґендарна баба.

Але тепер я вимагатиму від вас ще куди дужчого напруження уваги. Ви мусите уявити собі, що ця фантастична баба, яку нам так не легко було вивести втілену і вдягнену в чорну з горошком спідницю на стежку поміж ліщиною, трохи вище від хати доброго древонасад-ця, — що ця фантастична баба є не просто собі баба, а перша жінка доброго древонасадця, яку він за голодних часів був вигонив з хати, щоб менше було їдців.

Я знаю, що уявити собі таку річ дуже нелегко. Тепер у нас не середнєвіччя, щоб здоровий мужик міг мати за жінку якийсь привид, деякий фантом, таку собі альгебраїчну формулу замість справжньої живої баби. Такі фантоми замість жінок тепер задовольняють тільки

інтеліґентську молодь, що боїться венеричної зарази і радше воліє мати діло з фантомами. Та все ж уявити собі сказане треба. Ця баба, уявімо собі, була першою жінкою доброго древонасадця.

Він вигонив її з хати взимку, її й двох дітей, щоб не об’їли його. Вона пішла десь світ за очі, одна дитина пропала, мов здимніла, а хлопець ходить з безпритульними і, кажуть, навіть з’являвся до дре-вонасадця і пробував з ним балакати на дистанції. Балачка була недо-вга, бо древонасадець, добравши в чім справа, бадьоро вскочив у хату й різво вибіг знову надвір, клацаючи по дорозі замком берданки і за-кладаючи в неї патрон.*

Правда й те, що поцілити йому не довелося зовсім, бо безприту-льний син зник у ліщині, і древонасадець, стріливши вслід, тільки об-сипав шротом кущі.

Листя зашаруділо, хруснула якась гілочка, і все змовкло. На стежці нікого вже не було. Безпритульний син щез. Старий ще раз дико вилаявся і увійшов у хату. Вітер ущух, і кущі, і стежка, і небо над ними застигли на мить, мов намальовані.

VII

— Це моя рушниця, — сказав древонасадець, показуючи Альче-сті й Леонардо на світло-жовте ложе і темно-синю цівку берданки. — Я як тільки її купив, то й поніс зразу до коваля — ми й одрізали дула на вершок або на півтора, щоб дужче било.

— Не думаю, хазяїне, щоб ви гаразд зробили, — сказав доктор Леонардо, — я запевняю вас, що законів балістики добре було доде-ржано в цій рушниці, а тому вона тепер дуже розкидатиме шріт. Вона так розкидатиме тепер, що не тільки яка-небудь безпритульна дитина, а й доросла баба непоранена і незаймана проскочить крізь сітку ва-шого

пострілу. Боюся я, що ви, зробивши чин обрізання над вашою рушницею, украй її попсували.

Але в цей момент щось хруснуло в ліщині — так чути було крізь відчинені вікна — древонасадець, ухопившись берданки, вискочив на двір. Альчеста хутенько підбігла до Леонардо і сховала голівку в нього на грудях. Кучеряве, каштанове волосся лоскотало Леонардове ли-це, заповзало в вічі. Він цілував її ніжно і крадькома тішився з тонко-го аромату дівочого тіла, волосся й туманних спогадів одекольоню, як з троїстого акорду, де одекольонь увіходив несподіваним, нелогіч-ним бемолем. Він поволі повертав її голову лицем до себе, вона тихо заплющила очі, і їхні вуста стали помалу наближатися. І от Альчеста, хоч і з міцно заплющеними очима стояла вона, але побачила губи Ле-онардо зовсім близько від своїх уст. Є такий інстинкт — не подих, боронь боже, бо тільки зовсім невихована людина може дозволити собі дихати в таку хвилину — не подих і не погляд — бо очі чесно й солодко заплющені, а тільки інстинкт, що показує, коли вуста мають тихо зійтися. Ще міцніше заплющила очі Альчеста і зовсім злегка ро-зкрила вуста…

Я почуваю, я цілком усвідомлюю собі мою повинність. Я знаю, що мушу вияснити перед читачем, хто саме з коханців — він чи вона — мають брати в свої губи губи коханої чи коханого, інакше сказати, кому належить право й обов’язок обіймати своїми вустами інші вус-та.

Ще раз повторюю, що чесно доклав би всіх зусиль, щоб допомо-гти в рішенні цієї проблеми, але, на жаль, не маю ні хвилини, ані се-кунди часу.

Бо в той самий момент, коли Альчеста злегка розкрила вуста, над головами їх громом розтявся постріл…

VIII

Це стріляв древонасадець, що він, як успів уже забути неуваж-ливий читач, вибіг на подвір’я з берданкою в руці і тим, власне, дав коханцям змогу поцілуватись.

Дуло ще куріло в його руці, він швидко бурмотів собі в бороду прокляття і пильно вдивлявся в ліщину понад подвір’ям.

Доктор Леонардо вистромився по пояс у вікно.

— Надаремно ви стріляли, добрий древонасадче, — ласкаво мо-вив Леонардо. — Я вже мав нагоду пояснити вам, що не тільки який-небудь безпритульний птах, а й ціла доросла баба, ваша жінка (коли б ви мали жінку), непоранена й незаймана, пройшла б крізь сіть вашого пострілу, бо рушниця ваша тепер страшенно розкидає.

Древонасадець нічого не одповів, а тільки бурмотів сам до себе якісь слова. Йому здалося за хвилину перед цим, що він побачив у ліщині на стежці свою першу жінку, котру він був вигонив із хати з дітьми, щоб не об’їдали його. Ще тоді він ясно й просто сказав їй, щоб не підходила до його хати і що інакше він її застрелить.

Вона давно вже вмерла, але що ж то шаруділо в ліщині і що це за баба ввиділася йому на стежці? Не може бути, щоб проклята баба була так живуща, щоб прийти з гробу до його хати й розповісти його гостям, як її вигнано геть узимку, як один її син вештається з безпри-тульними, як другий син повернувся додому, а батько одрізав йому ногу й пустив старцювати, як ця одрізана нога принесла йому щастя, як він розторгувався, як став "інвалідом" без мит і податків торгувати в Слобожанській Столиці, а тепер ще оженився і збирається цього лі-та приїхати гостювати до батька. Не може того бути, щоб вона при-йшла все це розповісти його гостям, розповісти про першого сина — безпритульного, другого сина — крамаря і про себе саму — покійни-цю!

Але все ж таки, що ж то шаруділо там, у кущах?

Древонасадець загонив ще один патрон у берданку і пішов у лі-щину. Він вийшов на стежку і пройшов нею скілька ярдів. Ліворуч у кущах щось хруснуло, він звів рушницю і націлив.

З-під листя випросталась колосальна фігура чоловіка з одною дерев’яною ногою.

— Це ви, батьку, — сказав він холодним низьким голосом. — Я загубив ось тут ключа. Допоможіть, пошукайте, а то мені з одною но-гою важкувато лазити попід кущами. Приїхали до вас на дачу. Клава он там сидить — узувається, чи що. Ви, знаєте, дивіться краще, коли б’єте з берданки горобців: Клава каже, що на неї щось згори сипнуло. Я так думаю, що це ваш бекасятник. А втім, їй не кажіть, бо злякаєть-ся.

Він підняв ключа, допоміг жінці встати, і вони всі троє поволі пішли до хати.

IX

Коли б Леонардо і Альчеста ще були б у хаті, вони не побачили б аніякого сліду ворожнечі меж батьком і сином, якому він колись одтяв ногу, щоб той краще заробляв, старцюючи. Син ставився до ба-тька трохи звисока, як усе ж таки містянин, а не селюк, та й багатша людина. Батько поважав сина й лише зрідка перечив йому в тоні ді-дівської мудрости (а ця мудрість, водячися понайбільше на печі, не має великого впливу на господарювання).

Але Альчеста і Леонардо цього не побачили, бо вже вийшли крізь фіртку на дорогу і спускалися до річки, несучи в руках троє ве-сел, що з них третє вживається в Слобожанській Швайцарії замість керма. У лісі сопілка виспівувала схід сонця й поволі наближалася до подорожніх.

— Це чередник, — сказав Леонардо, та коло древніх звуків де-рев’яної флейти він не чув коров’ячих дзвоників, і серце йому стис-нуло

зловісне передчуття. Одинока й самітна співала сопілка, і чимраз ближче вони підходили до неї.

— Ми попливемо з тобою, о, Альчесто, — сказав доктор Леона-рдо, — у тихі озера Слобожанської Швайцарії. Ми досі пливли рікою — он там коло Козачої гори, де колись татари загнали козаків на кру-чу, женучи їх зі степу, і козаки пропали, упавши з прикрої височині в Дінець — коло цієї Козачої гори кінчається перше пасмо гір, Дінець розливається в подолі Бешкинським і вже аж за Бешкинем знову під-ходить до другого пасма гір. Там починається Озірна Швайцарія.

Забудьмо про доброго древонасадця й полишімо його вирішати свої сімейні справи з допомогою його непристріляної берданки. Тим паче, що навряд чи йому вдасться вирішити оті сімейні справи з до-статньою радикальністю. Як я вже мав нагоду зазначити, крізь шрото-ву сіть його пострілу легко могла б пройти конкретна доросла баба, а не тільки та примара сімейного неладу, яку він забачив у кущах. По-киньмо його і подивімось на чабана, що так солодко грає на сопілку.

Це мовивши, Леонардо розсунув дерзке гілляччя молодої ліщи-ни, покинув на стежці весла і зник у гущавині. Із самого рання Лео-нардо ні на мить не розлучався з прекрасною Альчестою, і тепер він почував непоборне бажання з нею на мить розлучитись. Він біг дуже швидко і умисне віддалявся від стежки, намацуючи в кишені останній номер італійської газети "Воче-Дель-Пополо".*

— Леонардо! — довго й тоскно залунав голос з далекої стежки. — Леонардо! Я тебе не бачу.

Знову ліщина стяла серце доктора Леонардо пружними обійма-ми. Йому зробилося млосно, йому здалося, що він назавжди втратив Альчесту, що її ніколи не мав. Але було так, що він не міг зсунутися з місця, не міг би зійти з нього, коли б навіть древонасадець, узявши його

за привид першої жінки, був би націляв його з непристріляної своєї берданки.

— Леонардо, ти покинув мене! — ще раз проквилив ніжний го-лос Альчести і змовк. Ліщина тихо схилилася над доктором, його стало млоїти, на мить сонце пронизало корони дерев, і Леонардо зом-лів.

X

Тим часом Альчеста, ламаючи руки і спотикаючись об весла, що мертві лежали на лісовій стежці, бігла вперед. Перед нею щось хрус-нуло в кущах, — Леонардо! — скрикнула вона і кинулась до нього, але з кущів виросла гігантська незнайома постать.

У лівій руці постать тримала дерев’яну сопілку. Ласкаво посмі-хаючись, гігант підійшов до Альчести — а вона стояла перелякана й не знала, чи їй тікати назад, чи спитати про Леонардо.

— Я студент, — сказав гігант, — і прізвище моє Перебийніс. Мій прадід колись давно просив чимало — сімсот козаків з собою. Він рубав ляхам голови з плечей, а решту топив водою, як вам про це розповідав доктор Леонардо, коли ви пливли човном повз Манастир-ську гору. Я допіру був вирізав своє прізвище на кручі, я бачив вас у човні. Я хотів гукнути з гори, бо ви завоювали моє серце, але доктор Леонардо…

— Леонардо покинув мене, — тихо сказала Альчеста, і з-під до-вгих темних вій поточилися дві великі ясні сльози. Студент узяв її за руки.

— Я грав для вас на сопілку, — просто сказав він. — Я грав ме-лодію про Перебийноса, мого прадіда. Забудьте про Леонардо!

Він витяг з кишені номер газети, передостанній номер "Воче-Дель-Пополо". Він розгорнув газету, обережно вийняв з неї шматок сала і показав газету Альчесті.

— Доктор Леонардо Пацці, — написано було в газеті італійсь-кою мовою, — як виявилося, зовсім не є доктор Леонардо Пацці. Установлено, що справжнє його прізвище Дон Хозе Перейра і що він зроду еспанець. Повідомляють…

Але Альчеста не слухала далі. Розгніваним жестом вона наказа-ла Перебийносові не читати.

— Еспанець! — закричала вона. — Еспанець, і він наважився!… він посмів!… Спазми здушили їй горло, вона поточилася, повіка зі-мкнулися під вогненними очима. Перебийніс легко і зручно підхопив її правою рукою. Лівою він підібрав весла і побіг стежкою вниз до рі-ки.

Щось тепле і м’яке ласкаво залоскотало шию Альчесті. Вона опам’яталася і схопила рукою пухнате руно рогозу. Під собою вона побачила воду. Перебийніс стояв коло причалу і, тримаючи її правою рукою, одмикав човна.

— Як мені звати вас, мій спасителю? — тихо спитала Альчеста.

Перебийніс не одповів нічого. Він одімкнув човна, заправив ве-сла в бабайки, улаштував сало на носі, посадив Альчесту на кормі і двома могутніми ударами вигонив човна на середину ріки. По тому він звів голову; і його ясно-блакитні очі зустрілися з темними очима Альчести.

— Ви можете звати мене Орестом, — сказав він. — По-нашому це буде Яресь. Ви чуєте, як солодко ячать бджолоїди і шугають над кручею. Ви бачите, які золоті їх тіла і які блакитні їх крила. Я, дужий і веселий, повезу вас у далекі озера.

— Оресте! — Ні… Яресю! — мовила Альчеста. — Подивіться, як грає вода під сонцем. Подивіться, як дугою зігнулася куга* і в дузі найніжнішою плівкою устряг водяний шар. Він грає сімма фарбами райдуги, він тремтить усіма фібрами своєї ефемерної душі, але він живе,

і повз його вода, його мати, тече в далекі озера. Яресю! Наша зустріч — як це невічне водяне око — настане ніч — і назавтра його може не бути. Яресю! Пливім у далекі озера!

— Альчесто! Вже минають гори, і от вищі й буйніші підходять до берегів очерета. Мов кінне військо, стали вони коло води напувати коней, і значки їх хиляться і мають над головою. А коли звечоріє, во-ни стануть чорні й грізні, як незчисленні інтеграли у книзі професора Струве, що по ній мені, леле, доведеться складати іспит. Трудні ті ін-теграли для козацького внука і селянського сина. Та я подолаю їх, як цей човен перемагатиме очерета в озерах, пробиваючи стежку. Ди-віться, очерета стали, мов кінне військо, над водою. Вони кивають головами й списами, це вони кажуть вам, що я люблю вас, Альчесто!

— Яресю! Вже минають гори, і ліс на них тремтить. Він трем-тить, і нікель сиплеться на нього з сонця, обсипе ясен, блисне в землю і знову займається на коронах. Ніби зелені шовкового паперу корони розмінюються на нікелеві гелери і падуть униз, підкопуючи ясеневий бюджет. Нікелем блищать ясени і минають на горах. Вони видзво-нюють вам, що я люблю вас, Яресю!

XI

Минули гори — Дінець розбився на Тридінчя й пішов один на Гомільшу, один під дюни ліворуч і один посередині. Перебийніс не вигрібав, бо човен сам нісся середнім Дінцем. Береги стисли його, він був як блискуча залізнича колія з двадцяти дзеркальних рейок, щіль-но споєних одна з одною. Човен летів по сталевій смузі, качки хмара-ми здіймалися на луках і з свистом летіли над головою. На березі си-дів кроншнеп і встромив кривий ніс у мулку землю надбережжя. Чай-ки-тічитки чвалали бурими крилами в повітрі і раптом, як сніг, сипа-лися на луках.

Просто перед човном мрів Черкаський Бешкинь.

— Через міст від Черкаського Бешкиня буде Руський Бешкинь, — сказав Перебийніс. — Коли б я був ваш доктор Леонардо, — додав він похмуро, — я почав би розповідати вам про слово Бешкинь і що може значити це тюркське слово, далі — що таке Черкаси і як воно вийшло, що воно, оце слово, означує український народ, а наприкінці, щоб зробити вам приємність, ще раз сконстатував би, що Руський Бешкинь є село сифілітичне.

Але я не доктор Леонардо (як, утім, і він не доктор Леонардо, а просто собі якийся еспанець Дон Хозе Перейра) і замість статистич-них даних про сифіліс у Бешкині розповім вам казку про Велику Лю-бов, бо, нарешті — що таке є й той сифіліс, як не знак від Великої Любови.

На однім хуторі недалечко Дінця жив вікодавній мудрий дідусь-пасічник. Багато років він добував меду з вуликів, багато років рай-дужні бджолоїди ловили його бджіл, аж от одного року зазнав дідусь любови.

Але полюбив дід не дівчину молоденьку і не ловку молодицю і не стару бабусю. І не хлопця полюбив дід, як подумали б стародавні елліни, коли б довелося їм послухати моєї казки.

Дід полюбив собаку — і собака полюбив діда. Укупі вони ходи-ли на пасіку, і бджоли, поважаючи діда, шанували також його собаку. Уночі собака з’являвся на піч, і дід спав, поклавши сиву голову на йо-го велике кошлате тепле тіло.

І от завжди в любові буває біда, коли нерівні віком ті, хто люб-лять одне одного. Старий був дід, а собака був зовсім молодий, йому хотілося гасати на полях, полювати, ловити все, що лякалось і тікало. Отож одного дня собака задавив курку.

Дуже гнівалися хазяї, сини дідові, але старий так сумував, що вони простили собаку. І знову щасливо жили дід з собакою, коли од-ного вечора собака не витримав спокуси і знов задавив курку.

Коли дід це побачив, у нього аж захололо на серці, і він зробив те, проти чого опиралася вся його душа, — він узяв дрючка і з слізь-ми на очах побив свого собаку. Та не помоглося й це, і сини дідові, щоб не було шкоди в хазяйстві, посадовили собаку на цеп. Уже не міг дід обідати вкупі з улюбленцем своїм, ходити з ним на пасіку й гуля-ти в полі і тільки щовечора приносив йому добрий шматок від свого злиденного обіду. І собака, сумний і невеселий, лизав дідові руку, аж сльози стояли тому в очах. І дід ішов сам спати на тверду незатишну піч.

Уранці наклав дід у торбу хліба, вийняв у миску меду, накрив чистим рушничком і поніс продавати в місто. На цілий день ішов ста-рий, тож, підійшовши до собаки, довго його гладив і потішав, а тоді оддав йому половину свого хліба, поцілував у писок і пішов геть у місто.

Собака поривався, вив і скавчав, і стрибав на цепу, але дід уже вийшов з двору. І до кола, що на ньому прикутий був цеп, підійшли кури.

Не знаю, як то сталося, тільки собака знов согрішив. Вибігли ха-зяї, бо була неділя і вони лежали в хаті, і, побачивши що собака зада-вив курку, зарубали його сокирою і одтяли йому голову.

Надвечір дід повернувся з міста. Він зберіг ще кусень хліба, а на гріш, що зверх карбованця прийшовся за мед, купив скибку ковбаси. Та, коли він увійшов у двір, собака не кинувся на цепу і не привітав його радісним криком. Дід підійшов до кола й побачив, що собаки не було.

Значить, сини схаменулися й спустили його улюбленця з цепу, — подумав дід. І він пішов у садок шукати собаку і умисне не гукав, щоб самому знайти улюбленця й дати йому поїсти.

Він найшов його серед бур’яну — тільки якось чудно стояв со-бака й мовчки, зовсім незрушиме дивився на нього. Дід гукав і манив, але собака не поворухнувся. Дід підійшов ближче і побачив мертву голову, настромлену на палю.

Недовго постояв дід, а тоді зняв голову з палі, погладив її і обе-режно поклав у торбу. Узяв він і палю і уломив від неї саме стільки, щоб добрий був ціпок. Потім він повернувся, вийшов з двору і пішов світ за очі.

XII

Уже минули бешкинські луки, уже Три Дінці зіллялися в один і розляглися широким плесом, уже одна сага пішла за Черкаський Бе-шкинь, уже засиніло за мостом друге пасмо гір, а Альчеста все ще си-діла нерушимо й не сказала ні слова на Орестову казку.

Синілося друге пасмо гір, а за ним бовваніло ще щось, куди бі-льше й величніше і ще синіше, і ще темніше.

— Гроза, — сказав Перебийніс. Ще навколо пекло полуденне сонце, ще ні одної тіні не було на Дінці, а вже росла й набрякала сиза озія край неба. Дуже швидко вона неслася правим берегом, гору за горою вкривала тінь, сага за сагою темніли, і блиск сходив з води. Тінь грянула по Дінцю, очерета стояли зовсім тихо, далекий і грімкий розлігся гуркіт над горами.

— Я боюся, що буде дощ, — сказала Альчеста, — а моє пальто зосталось в Леон… у цього підлого еспанця. Я промокну і застуджу-ся, і умру, мій Яресю — де ти мене поховаєш?

Перебийніс не одповідав. Вибравши місце в лісочку на березі, він скерував туди човна. "Ой наступає та чорна хмара", — співав Пе-ребийніс, і хмара справді наступала. Човен прянув об беріг, Перебий-ніс

вискочив і допоміг вийти Альчесті. Подержавши її трохи в руках, він ніби з жалем поставив її на землю і взявся до човна. Він рвонув, і човен — плюскнувши, як качка, вискочив на беріг. Тоді Перебийніс акуратно вийняв весла, добув з човна сало, віддав його Альчесті і, ухопившися край човна, враз перекинув його долі черева.

— До корчми гулять, — доспівав він і, знову взявши Альчесту в руки, вигідненько влаштував її під кормою. Потім він нагорнув з од-ного боку човна піску, а з другого підпер борти гіллям. Після того він сам заліз під човна, а босі ноги, бо не вміщалися під ним, витяг дале-ко вперед, так що вони мало не сягали води.

Налетів вітер, по воді пішли жмурки, вітер ущух і ліг штиль. Перебийніс саме встиг добре обдивитися рукою, чи Альчесті ніде не протікатиме, як грім ударив просто над головою, гунув шквал, грянув дощ, наче небо, як колосальна цистерна синього заліза, розривалося на друзки, гупало, лляло, знову рвалося і знову гупало і лляло.

Німий Дінець за Бешкинями враз ущерть наповнився звуками. Дощ сік дно човна, цебенів по дереву, мільйоном голок пронизав рі-ку, гілля тріщало, лист буяв і шумів і буй-блискавка розривала заліз-ну цистерну неба. Альчеста притулилася до Перебийноса, як кошеня, він з насолодою витяг ноги ще далі під дощ, і вони сиділи мовчки, поки небесні грузовики гуркотали громовими рейками просто над їх головами.

На протилежнім березі над вербою проглянуло крізь хмарні ку-чми, як сльоза, чисте блакитне око, і Альчеста загомоніла.

— Ця дика, огидна буря, така, як твій народ, о Яресю, — сказала вона. — П’яний селянин Черепаха, що люто б’є свого вірного коня Володьку; звір-древонасадець, що вигонив свою жінку з малими ді-тьми на мороз, одрубав свому синові ногу і тепер стріляє в кущі, коли думає, що то іде його жінка; люті пси, що забили дідового друга со-баку і

настромили голову на палю за те, що собака задавив якесь кур-ча, — всі вони у стократ гірші й дикіші за цю бурю, вони огидні різ-ники, ці люди. Чи не правда ж, Яресю?

Грім викотив уже свої чавунні барила ген за Бешкинь на Коро-пів хутір, блискавиці мовчки блимали десь далеко, і тільки дощ м’яко ллявся ще над річкою і берегами. Перебийніс добув сопілку й заграв.

Дитячим голосом, мов дівчина-школярка, сопілка сказала, як щука-риба одбила од берега ряску, як було літо та й стала зима, як мороз-морозенко скував воду, як прийшла красна весна і в гаї зелене-нькім орала дівчина воликом чорненьким. Коли сопілка про все це розповіла, Перебийніс звичайненько обтер її і сховав у кишеню.

— Альчесто! — сказав він. — Ти чула, як під час однієї полярної експедиції двоє італійців, закинуті серед льоду, забили і ззіли свого товариша норвежця, зжерли сирцем-сирового, бо не було вогню, щоб зварити з нього суп або хоч спекти, як шашлик, на ріжні?

Може, ти скажеш, що це були дикі огидні звіролюди, і я думаю, що ти це й хочеш сказати. Але тому неправда — це були дуже хороші культурні люди, виховані, освічені люди, здатні до делікатних і ніж-них почувань. Можливо, що це були доктори або й навіть професори.

Як же вони могли так некультурно зжерти свого товариша, си-рового норвежця?

Народ, про який ти кажеш, дійсно чудний народ. Він створив чудесну музику і надзвичайне малярство, що його примітиви здають-ся паризьким мистцям за акме досконалости, небувале декоративне мистецтво. Він скомпонував епічні пісні, незгірші від кодексів Гоме-ра. В особі своєї інтеліґенції він навіть спромігся створити таку-сяку літературу та, хоч і паршивеньких, істориків літератури.

І от цей самий мистецький народ, що дорівнюється в художній умілості навіть негрському, а не тільки японському талантові, цей самий народ зовсім не розуміє краси. Краса для нього не існує.

У цій прекрасній ріці він убачає тільки деякий спосіб комуніка-ції — можливість пересуватись довбаним човном. Крім того, він хи-жацькими методами винищує в ній рибу і в плесах її качок.

З м’якого ласкавого рогозу, що так тихо лоскотав тобі шию, ко-ли ти сідала в човна, Альчесто, він плете рогожі і продає їх за безцінь у Слобожанській Столиці, продає їх за злиденні копійки, що ти їх охоче заплатила б удесятеро, аби рогіз зостався красувати в затоках.

Більше того, в голодні роки він викопував саме коріння цього рогозу, винищуючи його зовсім, підсікаючи саме рогозове життя тільки для того, щоб собі пожерти і дітей тим корінням нагодувати. Уяви собі, вони жерли коріння рогозу, ці люди!

Ці гори для його просто нерівні місця, на яких не можна орати землю, а плеса, саги й затоки — це, на жаль, затоплені водою сіножа-ті.

Сама літня година, ґрандіозне сонце і ясне, і чисте, і ясне небо тільки нагадують йому, що треба б дощику на посів, а коли він ди-виться на орні океани жита, створені його виснаженими руками, він замість упливати мрією за хвилями колосся, рахує, скільки копиць його він назбирає сей рік.

Ліс! Він хотів би вирубати цей ліс і продати його. Очерета! Він косить їх і укриває ними свою злиденну, погану хату. І навіть оту сіру чаплю, що летить над бором, він ззів би, коли б міг її спіймати, хоча вона, та чапля, страшенно одгонить рибою.

Я син цього народу, Альчесто, і я викопував рогіз і їв його. Я спав під очеретяним дахом і я забив колись рудого собаку, щоб по-шити собі на зиму шапку з його шкіри.

Тепер я викопую з книги професора Струве інтеграли. Я хочу вивчитись робити краще життя. Десять років, Альчесто, — це дуже короткий час, і за десять років трудно підняти життя, налигане двома стами років рабства.

Перебийніс виліз з-під човна. Дощ перейшов, Слобожанська Швайцарія вигравала під сонцем. Перебийніс одним легеньким рухом перекинув човна і в ту ж мить спіймав на руки злякану Альчесту. Оберігаючи її шовкові панчішки і елеґантні черевички від вогкости, він поставив її, наче порцелянову статуетку, в човна. Він одшукав са-ло і акуратно уклав його на носі човна. Далі він легенько піддав чов-нові коліном, і той вкупі з порцеляновою богинею плавко спустився на воду. Перебийніс улаштував весла і лагодився сідати. В цей мо-мент щось зашаруділо в кущах, і на беріг вискочив бандит з рушни-цею в руках. Альчеста заніміла від жаху, Орест Перебийніс ураз по-вернувся ліворуч, колосальним стрибком упав у ліщину і зник з очей.

XIII

Альчеста встигла тільки побачити, що бандит був увесь обсипа-ний тирсою, наче він, замість грабувати подорожніх, цілісінький день пиляв дрова. Обсипане білою тирсою обличчя бандитове на одну ко-ротку мить здалося їй страшно і незрозуміло знайомим, ніби вона до-вгі роки щодня бачила його уві сні. Але думки ці майнули Альчесті як блискавка, бандит, не спиняючись, кинувся до човна у те місце, де було заховане сало.

— Яресю! — в смертельнім жахові скрикнула Альчеста. Бандит лівою загрозливо навів на неї рушницю, а другою рукою діставав з човна сало.

Добувши його, бандит ступив до Альчести, вона заплю-щила очі й зомліла.

Довгі роки подорожі з доктором Леонардо, його любов до неї, остання подорож у Слобожанську Швайцарію, квас на базарі, селя-нин Черепаха, леґендарна баба, добрий древонасадець, його жахлива біографія промайнули в її уяві. Немов удалині заграла сопілка, і рап-том усе затулила гігантська постать Перебийноса...

З крахом хруснуло гілля, з кущів вилетів Орест Перебийніс і, пі-дскочивши до бандита, одним могутнім ударом перебив йому носа. Бандит покинув рушницю і сало, схопився обома руками за ніс і втік у хащі, обтрушуючи все по дорозі білою тирсою.

Перебийніс підійшов до Альчести і ніжно поцілував її в напів-розкриті вуста. Мов квітка лев’ячого зіву, вуста її зімкнулись, вона відповіла довгим солодким цілунком і отямилась.

Сонце грало, як і раніше; до неї ласкаво посміхався Перебийніс, наче нічого не трапилось і смерть не дивилася їй у вічі з темного ока рушниці. Навіть сало, як і попереду, лежало спокійне і самовпевнене на носі човна.

Тільки на траві лежала рушниця, а в руці у Перебийноса виблис-кувала якась довга зубчаста річ. Перебийніс уклав її в човна, поклав також рушницю і, одштовхнувши від берега, взявся до весел.

— Бандит не дешево заплатив нам за напад, Альчесто, — сказав він. — Він утратив пилку і він утратив рушницю, а здобув він тільки перебитий ніс. Але я не можу картати його за злочинні наміри, і мені трохи шкода, що я так неделікатно обійшовся з його носом. Я цілком розумію його — адже ж на човні він бачив сало!

Людина, що їсть тільки пісний борщ з хлібом, а подекуди й без хліба, легко може забути про моральні закони і про священне право власности, коли побачить шматок сала у п’ятнадцять кубічних деци-метрів завбільшки.

Альчеста стала в човні і дивилася ліворуч. Лисівський хутір сто-яв на пагорбі, і від нього починалися озера. Повні й тихі лежали вони в м’яких берегах очерету, і око відгадувало, що в очеретах тих часто немає берега, а знов починається якесь невидиме велике озеро. Ряс-кою вкрилися рясно озера крайоруч, але всередині були тільки білі хмари в блакитному небі. Кущами ріс горобинець у килимах ряски, ті кущі стриміли вгору, як хвости велетенських щук, що занурили голо-ву в саме дно глибокого озера й так застигли.

— Яресю! — мовила Альчеста. — Починається Озірна Швайца-рія. Я бачила Фірвальдштетське озеро і Женевське озеро в тій Швай-царії, що раніше постачала на ввесь світ швайцарів, а тепер постачає молочний шоколад "Тоблер".

Прекрасні ті озера і куди більші від цих, і вода в них ясна й бла-китна. Але вони камінні й математичні, почуваєш, що в них усе ж та-ки не вода, а H_2O, а колір її не небо, а анілін, і що все це зробили не-втомні кубісти для епатації американських мільйонерів.

Оці озера не такі. Не думаєш про те, як їх наливав весною Ді-нець у яри та яруги, як вони бралися очеретами й лататтям, а почува-єш тільки, що повік не випити сірим волам цієї води і не розбити ряс-ки качиній нації. Яке ім’я добереш ти цим озерам, Яресю?

Перебийніс захопив правим веслом — і човен понісся на очере-та. Він устав і, схопившись за зілля, втяг човна в гущавину. Перед чо-вном Альчеста побачила вузесенький коридор межи мільйонів гнуч-ких колон. Вгорі над колонадою простяглася така ж вузесенька стеж-ка неба.

— Як тут затишно і спокійно, — млосно зітхнула Альчеста. — Нас ніхто не бачить тут, Яресю. Ми самі.

Але Перебийніс не повернувся до неї. Він випихав човна веслом по стежці. Шелестів очерет, вгорі як заблимав високий свист, і в рям-цях небесної стежки, немов на екрані кіно, на мить з’явилася низка живих хрестів. Свист голоснішав, виріс і затих — качки щезли з рям-ців, і свист їхніх крил розтопився в шумі очерету. Човен виплив у кругле й чисте озеро.

— Це Макортетик, — сказав Перебийніс. — Він круглий і гли-бокий, як макотерть.* За ним за очеретами пливуть Біле, Хрещате і Червоне озера і увіходять у ліс до лісових озір.

Він знову сів веслувати й глянув на Альчесту. Вона відвернула голівку й дивилася назад в очерета.

— Альчесто! — покликав Перебийніс. — Чого ти шукаєш у пе-режитих, минулих очеретах? Перед нами далекі озера!

Але Альчеста не відповіла. Вона думала про колонаду очеретів, де було затишно і де ніхто не міг бачити їх. В прекрасній отельній кі-мнаті вона не почувала себе так спокійно і певно, як у цім очеретовім коридорі. В отелях бувають замки і бувають непомітні щілини в сті-нах. А там, у тій колонаді, нічиє око не могло б побачити, що роблять двоє коханців, хіба що качки, пролітаючи вгорі, могли б подивитися на людську любов, і від цього ще солодші, ще тоскніші ставали дум-ки про колонаду в очеретах.

Альчеста на мить глянула Орестові в вічі, і йому здалося, що в її погляді були зневага, любов, сором, ненависть, холодне презирство.

— Альчесто, — сказав з одчаєм Перебийніс. Але вона знов від-вернула голову.

XIV

Випливли з-під човна і залишилися позаду Біле, Хрещате і Чер-воне озера, та ні Хрещате, що немов візантійський хрест, ні ясне Біле, ні велике Червоне не змили з лиць Альчести гнівної задуми. Вона уперто мовчала і на слова Орестові тільки відвертала голову.

Перебийніс замовк і став гнати так, що вода кипіла і грала під човном, а зілля по берегах, як зелені поплавці, то виходило голе з-під води, то занурялося по шию.

Нарешті Перебийніс вибрався знову в Дінець. Підгір’я правого берега свіжою соковитою озією затулило передвечірнє сонце, а за пі-дгір’ям ліс Тюндик лавами сходив на ще вищу трикутну гору і, при-кро підійшовши до самих брам сонячного ґалаґану,* здивовижений спинявся і ставав на шпилі, розоравши хмари. Гей, угорі стояв ліс!

Затриманий Геївською гаттю, став і Дінець. Не дзюркотіли по-між трави його води, а з краями врівень наливши лоно, стояли як ве-летенська ванна, ніби одна крапля могла переповнити їх і затопити всесвіт. З лівої руки теж виріс лісок, і тільки в прорізі межи берегами то з’являлися, то щезали геївські оселі.

Вони з’явилися востаннє, і знову Перебийніс прикро повернув у лівий беріг. Між деревом одтулилася вузенька чорна протока, розда-лася в малесеньке чорне озірце, човен з розгону зійшов на спадистий беріжок, засичав і став.

Перебийніс покинув весла, схопив рушницю й пилку і вистриб-нув у ліс.

— Ви забули про ваше сало, — сказала Альчеста холодно і ввіч-ливо. — Будьте ласкаві взяти його: я не потребую подарунків.

Перебийніс повернуся і глянув на неї. На сонячнім обличчі його боролися усмішка і ласкавий докір. Він насупився, та голос його був, як і раніше, ласкавий і теплий.

— Простіть мене, — сказав він. — Заради всього любого і прекрасного на світі — ні, вислухайте мене, Альчесто, хоч востаннє, — заради того, що ви сказали отам — в очеретяній колонаді — дозволь-те мені залишити сало в вашім човні ще на півгодини! Ви дозволяєте, ви не можете не дозволити!

Він підійшов до рівного високого ясена і почав його пиляти зни-зу.

Альчеста знов відвернулася і, зриваючи якісь квіти, кришила їх межи тонкими пальцями своїх клясичних рук. Пилка дзижчала, тирса намистом лягла круг підніжжя ясенового, а Перебийніс пиляв і пиляв. Він вийняв гарячу пилку і понюхав її. Раптом на обличчі його з’явилося таке неймовірне здивування, що Альчеста не витримала, і погляд її став як знак запиту.

— Пилка пахне йодом, — сказав Перебийніс. Він покинув її, ки-нувся до рушниці і став її нюхати всю вдовж — від мушки й до при-кладу. Коло замка його ніс спинився.

— Рушниця одгонить касторкою! — сказав нарешті Перебийніс і помалу спустив її на землю. Він струсонувся ввесь, ніби прокидаю-чись від ідіотського сну. "Я не розумію, — сказав він. — Невже?..."

Але Альчеста вже встигла опам’ятатись. "Мене не цікавить, чим пахне ваша пилка і ваша рушниця, — сказала вона льодовим голосом. — Будьте ласкаві кінчати ваше діло і взяти з човна ваше сало".

Перебийніс ще раз струсонувся і знову взявся до роботи. Ясен зарипів і похилився. "Ах!" — мимоволі зойкнула Альчеста. Перебий-ніс

ускочив по коліна в воду, і там, де він допіру стояв, ясен з крахом ліг на землю.

Знову Перебийніс підійшов до нього з пилкою. Коло прикорня він одрізав від стовбура двоє рівних кружалок, ці кружалка він при-тулив устой до пня, узяв рушницю і націлив у центр кола.

— Синьоро! — сказав він. — Я мушу потурбувати вас, вистре-ливши з рушниці.

Альчеста затулила вуха. Перебийніс вистрелив і вибив шротом середину в кружалках. Він знову взявся до пилки і випиляв циліндри-чну цівку. На кінцях тієї цівки він понасаджував обидва кружалка, як колеса на вісь. Потім він підійшов до Альчести.

— Синьоро Альчесто! — урочистим тоном почав Перебийніс. — Я розумію ваші почуття і, хоч я глибоко переконаний, що не хотів учинити нічого неделікатного, я не буду себе боронити. Умовімось, що, не спинивши човна в тій далекій очеретовій колонаді, я допусти-вся непростимої провини, я смертельно поранив ваші почуття. Але ми не можемо зараз розлучитись.

Не будьмо згадувати про те, що вам дуже не легко було б самій найти звідси дорогу до станції, щоб сісти в потяг, який повіз би вас назад у сонячні подоли Кампанії, при умові, що на паспорті вашому уже є італійська віза.

Але згадайте, що ви не були ще в Лісових озерах Слобожанської Швайцарії.

Людське життя, синьоро, — це дивна і незрозуміла річ. Буває, що молодий натхненний юнак, учившися пильно політичної економії, української стилістики і навіть англійської мови, бувавши в грома-дянській війні і урятувавшись від смерти тільки тим, що в ворожому

кулеметі трапився один з чотирьох сот шестидесяти семи перебоїв, які, відома річ, належать до кожного кулемета і які перебої можна і слід виправляти чотирма стами шістдесят сімма способами, любивши дівчат ревно й ніжно і у відповідь мавши від них таке ж ніжне й ревне кохання і наостанці узявшись перекладати українською мовою роман французького академіка, що цей юнак перейшов усю ту довгу та роз-маїту житецьку путь лише для того, щоб, вертаючись додому з інти-мної, веселої бесіди, загинути під колесами трамваю!

Але згадаймо ще, що той юнак жив життям, попереду не при-значеним і не сплянованим ніким.

Ви ж, прекрасна Альчесто, ясно бачите перед собою свою путь життьову. Усе ваше музично гармонійне життя, довгі роки подорожі з ученим доктором Леонардо, остання подорож ваша в Слобожанську Швайцарію і темний кінець тієї подорожі — усе це, гармонійне і не-минуче, постало в думці того, хто створив вас, прекрасну Альчесту, і вченого доктора Леонардо. Ви не можете не поїхати в Лісові озера і ви мусите їхати в Лісові озера зі мною, студентом Орестом Перебий-носом.

Альчеста посміхнулася так, що в Перебийноса одразу стало теп-ло на душі.

— Я не розумію й половини того, що ви сказали, велемудрий синьоре Перебийносе. Наскільки я бачу, ви ще не загинули під коле-сами трамваю, і я раджу вас у майбутньому обачно переходити хре-щатики Слобожанської Столиці. Коли ви випиляли ці дерев’яні коле-са для того, щоб загинути тут під ними… що ж, і це вам не вдасться, бо я не бачу над цими колесами трамваю. А щодо доктора Леонардо, про якого мені вже легше згадувати після того прикрого інциденту в очеретовій колонаді, то ви самі ж мені показували передостанній но-мер газети "Воче-Дель-Пополо", де було написано, що він зовсім не є доктор Леонардо, а тільки якийсь нікчемний еспанець Дон Хозе Пе-рейра.

Яку ж ціну я маю скласти вашій філософії про гармонійність і пляновість мого життя?

Але ви слушно сказали, що я не вправилася б сама добитись до станції. Я залежу від вашої волі. Я сподіваюсь, що ви допоможете мені виїхати звідси надвечір і в усіх маршрутних справах зовсім по-кладаюся на вас. Коли така ваша ідея — будь ласка, їдьмо через Лісові озера.

Перебийніс підкотив вісь з колесами під човен.

XV

Кажуть, що роз’ятрена фантазія мистця може химерністю і над-звичайністю своєю випередити найдивовижніший витвір Натури, наймонструозніший факт Реальної Дійсности.

Але я признаюся, що вкупі з громадянами реалістами ніколи не йняв цьому віри. І той, кому ще треба доказів, мав би подивитися на човен, що їхав на колесах у цілком реальному лугові, серед живих і соковитих осик та ясенів, живий студент з химерним прізвищем Пе-ребийніс (яке дійсно вирізане на кручі межи Задонецькими і Коропо-вими хуторами, в чому кожен може сам переконатись) котив цього човна за весло, як за штельвагу, а в човні сиділа прекрасна жіноча фі-гурка — жива італійка Альчеста в літі тисяча дев’ятсот двадцять во-сьмого року. Я думаю, що цей абсурдний факт, це гротескне сполу-чення несподіваних чужорідних елементів у прозаїчному лісі навпро-ти Тюндика самі по собі могли б переконати найбільш завзятого ске-птика.

Отже, човен котився лісовою дорогою. Як деякий запорожець, могутній Перебийніс тягнув чорноморську чайку на перетяжці, на носі спочивала берданка — бойова гаківниця, прекрасна генуезька бранка, задумлива й сумна, сиділа в кораблі, і корабель ваги-переваги никав по хвилястій лісовій дорозі.

Немов чайка, що шукає в лузі при битій дорозі свої любі діти, шугав човен у коломиї і знову підіймав голову, вибираючись на спа-дисті сугорби. Дитячі дерев’яні колеса незграбно пурхали в колії, і вісь, як кустарна дирчітка, наївно торохтіла під човном. Немов коло-сальна лялька сама їхала на колесах у дарунок лісовому велетенкові Вернидубові, що солодко спав, витягнувши босі ноги в очеретах, десь за Довгим озером. Так солодко спав велетенко, що й не поворухнув-ся, коли лялька підкотилася до самого берега Довгого озера і Пере-бийніс почав витягати з-під човна колеса.

Уже він улаштував вісь, уже поставив весла і лагодився зіпхати човна в воду, коли Альчеста побачила крізь кугу чиїсь босі ноги.

— Оресте! Дивіться! — скрикнула вона. Перебийніс швиденько розсунув зілля і витяг звідти за ноги невеличкого хлопця, чорного і обідраного. Хлопець протер очі й сказав:

— Пустіть, дядю, а то вкусю!

— Для чого ж ти будеш кусати мене, вічний мандрівче? — ска-зав Перебийніс. — Яка тобі з того буде вигода! Краще ти розкажи прекрасній дамі про свою останню мандрівку, а я тобі за це дам, ска-жімо, три кубічні дециметри сала, бо хліб у тебе, очевидно, є. Почи-най, о завзятий, невтомний мандрівче. Починай, о соле землі, о їдю-чий ферменте, що примушуєш мусувати міщанський побут! Починай, хлопче!

— Попереду ви мені покажіть сало, — ввічливо, але твердо од-казав безпритульний.

Перебийніс одрізав скибку сала і дав її безпритульному.

— Я син доброго древонасадця, — сказав хлопець, — він виго-нив колись мене з братом і матір’ю з хати. Довго блукали ми, шукаю-чи

притулку, та нарешті я не витримав такого неспокійного життя і втік до безпритульних.

Сьогодні я був близько хати доброго древонасадця, мого батька, я хотів украсти дошку або дві, бо мені треба було зробити запас цига-рок. Але добрий древонасадець вистрелив у мене з рушниці, і я втік. Я спав тут коло озера, і мені приснилося, ніби десь лісовою дорогою торохкотить деревляний візок і в ньому сидить марципанова лялька. Цей візок був дуже маленький, і його тягнув веселий сірий ослик...

З човна задзвенів срібний сміх, то сміялася Альчеста. Перебий-ніс ласкаво глянув на безпритульного.

— По тому я прокинувся, і мені здалося, що ви, дядю, витягли мене за ноги і дали мені скибку сала. Оце така була моя остання ман-дрівка.

— Все ж таки, мандрівче, я думав, що ти зможеш більше розпо-вісти, — мовив Перебийніс.

— Ах, дядю! — сумно зідхнув хлопець. — Ви не можете собі уявити, як набридає за цілісінький день розповідати. Це ж мій хліб — оті казки, що я їх мушу експромтом творити для кожного, хто може дати мені копійку. До того ж ця публіка страшенно полюбляє антиху-дожні оповідання про злочинства, грабунок, полові ненормальності та венеричні хвороби. Чи повірите, цей сифіліс просто сидить мені в пе-чінках. Отож я розповів вам щиру правду і тільки трішки прикрасив свій сон. Будьте готові.

Безпритульний зробив бадьорий жест рукою і, одійшовши на ступнів десять, ліг у траву.

Лісовою дорогою з-поміж дерев вийшов добрий древонасадець.

— Доброго здоровля, — сказав він і сперся на рушницю. — У вас теж берданка; це виходить усе одно як австрійський фронт. Коли я був на фронті, ми сиділи отак на горі взимку, а австрійці під нас підкопувались. І зовсім близько сновигають нехристі, отак за гін від нас. Нам патронів дають удосталь, кажуть: "Дєлайтє перестрєлку". Ну, ми робимо ту перестрєлку так — аби стріляти, тільки коло мене один хлопець і каже: "Дядю, я його встрелю, близько дуже, собака, бігає".

"Не стріляй, — кажу, — на кий тобі чорт? Роби перестрєлку".

А він знову: "Дядю, — каже, — я його поцілю, гада!"

"Та на кий тобі, — кажу, — біс він здався? Яка тобі вигода, ска-жи, дурна голово?"

А він одно: "Поцілю та поцілю".

І поцілив-таки, дурень. Австрієць як не закричить, мов заєць, аж у вухах залящало. Підбіг до нього санітар, ізняв із його усе, й сорочку ізняв — а тут холодно, аж зуби цокають, тільки глядячи на нього, і став йому перев’язку робити. А цей дурний ніяк не вгамується.

"Дядю, — каже, — я й санітара поцілю!"

"І не кажи до мене, — кажу. — Я з дурнем і балакати не хочу. А коли ти тут будеш людей без діла стріляти по-дурному, то, ось тобі слово, поцілю тебе самого колись у спину".

Аж тоді вгамувався. Отак-то бувало славно в нас на австрійсь-кому фронті.

Древонасадець приязно оглянувсь навколо й побачив безприту-льного в траві.

— Диви, Ілько! — сказав він. — Знов ти в мене дошки націляєш. Я ж тобі казав, що встрелю. Ну, лежи, лежи, тільки щоб до хати й близько не підходив.

Древонасадець вибрав вигідне місце і сів на траві крутити собі цигарку.

Торохтів віз, і з лісу виїхав селянин Черепаха, підстьобуючи свого вірного коня Володьку.

— Чи не треба когось одвезти на станцію? — сказав селянин Черепаха. — Я саме їхав по горілку, та коли ото проїжджав повз отой бовдур, що з нього балакає на майдані, то й прочув, що не треба пити горілку, бо здорово шкодить на печінки. То я й завернув сюди — лучче, думаю, замість пити, одвезу когось на станцію.

Селянин Черепаха спинив воза, випріг вірного коня Володьку і пустив його пастись. Сам він сів на траву і попрохав у древонасадця махорки.

— Нехай попасеться Володька, — сказав він гуманно, — а тоді вже й поїдемо. Ще й не пора їхати.

— Альчесто! — раптом сказав Перебийніс. — Ви не повірили мені, коли я казав про гармонійність і пляновість всього вашого жит-тя і вашої подорожі в Слобожанську Швайцарію. Подивіться ж на-вколо себе: от тут на траві зібралися всі, кого привелося вам зустріча-ти під час вашої подорожі: от безпритульний велетенко, от добрий древонасадець, от селянин Черепаха, от його вірний кінь Володька і от перед вами я, студент Орест Перебийніс, якого ви ще так недавно називали своїм спасителем.

Перебийніс замовк, і шелест промайнув по кущах, наче десь за ними причаїлася леґендарна баба, химерний витвір нашої уяви, поте-нціяльна

перша жінка доброго древонасадця. На мить здалося, ніби в повітрі запахло печеним буряком і конопляною олією, а на тихій воді озера, мов горошок на бабиній спідниці, лежало кругле латаття. Уже древонасадець схопився на ноги й кинувся по берданку, як шелест знову вщух, і вітер розвіяв аромат печеного буряку. Альчеста підве-лася в човні, горда й розгнівана, мов ерехтейська богиня.

— Яка ціна вашій мізерній філософії? — проказала вона розмі-реним тоном смертельної зневаги. — Ви кажете, що зібралися тут на цій траві всі, кого я зустрічала в своїй останній, в своїй нещасливій подорожі. Коротка ваша пам’ять, синьоре студенте Перебийносе, і боюся я, що не подолаєте ви інтегралів і не зможете будувати нове, щасливе життя.

Де ж доктор Леонардо? Ви забули про нього!

Ах, я готова навіть простити йому, що він не доктор Леонардо Пацці, а якийсь невідомий еспанець Дон Хозе Перейра. Любов не знає націй і для любови немає ні італійців, ні еспанців.

Леонардо, де ти? Леонардо, я люблю тебе й тільки тебе! Леонар-до, мій коханий, де ти?

Альчеста тихо схилилася над човном і заплакала. Ніхто не ска-зав ні слова, всі сиділи тихо й нерушимо. Навіть кінь Володька пере-став рвати траву, підняв голову і, здавалося, прислухався.

— Селянине Черепахо, — промовила Альчеста, стримуючи ри-дання, — запряжіть свого вірного коня Володьку і одвезіть мене на станцію.

Черепаха тихо підвівся і підійшов до коня. Знову шелест шугнув кущами, кінь злякано заіржав і кинувся вбік, кущі розсунулися, і з кущів вийшов доктор Леонардо.

XVI

Він весь був обсипаний тирсою, ішов поволі і затуляв собі об-личчя останнім номером італійської газети "Воче-Дель-Пополо".

Поволі, не кажучи ні слова, він підійшов до Альчести і одтулив своє обличчя.

— Альчесто, — сказав він слабким, далеким голосом, — ти по-кликала мене, і я прийшов.

Альчеста як заніміла дивилася на нього. Так, це був він, висна-жений, стомлений, блідий, як привид, обсипаний тирсою, з переби-тим носом, але це був доктор Леонардо; живий і коханий, він стояв перед нею.

Немов прокинувшись від тяжкого сну, Альчеста кинулась до Леонардо. Вона мовчки цілувала його пилом припале обличчя, пора-нений ніс, обтрушувала рученятами тирсу з любимої скуйовдженої голови, цілувала йому руки, плакала, сміялась і знову бралася цілува-ти. Нарешті, немов потомлена в смерть, вона схилила голівку йому на груди й затихла.

— Коли ми розлучилися з тобою, кохана, — почав Леонардо, — я випадково прочитав у цій газеті, що в передостанньому номері її якийсь безвідповідальний негідник зганьбив моє чесне, незаплямова-не ім’я, написавши про мене, що я не є доктор Леонардо, а якийсь ес-панець Дон Хозе Перейра.

Але редакція газети "Воче-Дель-Пополо" не забарилася випра-вити свою помилку. То був передостанній номер, а ось останній.

"Редакція спростовує прикру помилку, що трапилася в передос-танньому номері газети з вини коректора. Остаточно з’ясовано, що доктор Леонардо Пацці єдійсно доктор Леонардо Пацці, а не хто ін-ший. Що ж до Дона Хозе Перейра, родом еспанця, то пощастило до-бути

цілком певні відомості, що він насправді є Дон Хозе Перейра, еспанець, а ні в якім разі не наш вельмишановний учений, доктор Ле-онардо Пацці, який саме відбуває наукову подорож по світу і тепер, як повідомляють, подорожує по Слобожанській Швайцарії".

— Леонардо! — скрикнула Альчеста. — Леонардо! Чи можеш ти простити мене!

— Я шукав тебе, о Альчесто, — просто сказав доктор Леонардо. — Коли я догадався, що якимсь чином тобі до рук потрапив передос-танній номер газети "Воче-Дель-Пополо" з клеветницькою заміткою про мене, я втратив свідомість.

Цей номер, якого я сам ще не читав, очевидно, випав з кишені мого пальто під час нашої подорожі, і ти могла його знайти…

— Цей номер знайшов я, — чесно і сміливо сказав Перебийніс. — Але ви розумієте, я не мав у руках останнього номера і хотів щиро і чесно попередити Альчесту. Я винний лише в тому, що завелику склав віру буржуазній газеті.

Перебийніс поліз у човна по газету. Шматки її лежали розсипані по дну, але самої газети не було.

— Не шукайте, Оресте! — м’яко сказав доктор Леонардо. — Я бачив, як безпритульний украв сало разом з газетою. Вона нам тепер не потрібна.

Коли я побачив, що втратив Альчесту, я вирішив не повертатися назад на батьківщину.

За довгі роки моєї подорожі, люба, кохана, я шукав тільки тебе. Тільки для тебе було все моє життя і всі мої подорожі і тільки для те-бе була ця остання моя подорож у Слобожанську Швайцарію.

Коли я побачив, що втратив тебе, я постановив оселитися тут, на тім місці, де я бачив тебе востаннє, Альчесто. Я думав жити серед цього злиденного, великого, мистецького, дикого народу на березі тихого Дінця, допомагати його жінкам родити, його чоловікам пра-цювати і його дітям виростати здоровими й щасливими. Я лікар — і для мене скрізь знайдеться місце на цій зеленій землі.

Я роздобув рушницю і пилку і почав різати ліс, щоб збудувати собі шале при березі Дінця. Я працював, коли ваш човен причалив до місця моєї роботи, і я бачив вас крізь листя ліщини.

Я признаюся тобі, о Альчесто, що в мені прокинулися дикі, люті інстинкти. Моє серце ущерть сповнилося ненавистю проти цього здо-рового, прекрасного хлопця. Я виждав, поки він спустив човна на во-ду, і вискочив з заростів, щоб відняти в нього сало.

Голод мучив мене, але не це найбільше мене вразило. Мене до-вело до одчаю те, що ти, кого я так любив ревно, затулила своє об-личчя руками, коли побачила мене.

Моє рішення відняти сало зробилось непереможним і непохит-ним, і я взяв його…

— Але, Леонардо, — тихо сказала Альчеста. — Ти націляв в ме-не з рушниці другою рукою.

— Люба моя, моє безцінне, моя темноока душе, — сказав Лео-нардо. — З рушниці не можна націляти однією рукою. Я просто три-мав її в лівій руці, а ти, побачивши чорну яму дула, подумала, що я хочу тебе забити. Я взяв сало, я кажу, але в цю мить Орест — і він зробив, як герой і лицар — з’явився тебе рятувати…

Очунявши від болю, я побачив, що під час мого нападу на човен пляшки з йодом і касторкою, що були в моїй кишені, розбилися — і ліки проллялись.

Зібравши рештки йоду й касторки, я подав собі першу медичну допомогу. Ліків вистачило на те, щоб припинити небезпечні процеси в пораненому носі. Після цього я почав міркувати й вирішив, що за-пах йоду й касторки мусив навести вас на думку, що той, кого ви взя-ли за бандита, був насправді нещасний докктор Леонардо…

— Я догадався, — тихо сказав Перебийніс. — Але Альчеста по-сварилася зі мною і не хотіла вірити ні одному моєму слову. Я про-мовчав про йод і касторку.

— Я пішов шукати вас, — казав далі доктор Леонардо, — щоб попрохати віддати мені назад пилку й рушницю — все, що мені зо-ставалося на цім світі після того, як я утратив Альчесту.

Та коли я почув, як ти кликала мене, о Альчесто, як ти готова навіть була забути про те, що було неправдиво надруковано в газеті, я зрозумів, що я найщасливіший з людей, що ти знов моя і тепер наза-вжди, назавжди, Альчесто…

Він замовк, і Альчеста дужче притулилась до нього. Добрий древонасадець, селянин Черепаха, студент Орест Перебийніс тихо зняли шапки й схилили голови. Безпритульний велетенко теж підніс руку до голови, та, згадавши, що на нім немає шапки, ізняв з голови вошу.

XVII

— Їдьмо на станцію, — сказав селянин Черепаха. — Сідайте!…

———————————————

ЕПІЛОГ

Минуло десять років, і багато води упливло озерами, Дінцем і Тридінчям. Дніпрельстан постачав дешеву електричну енерґію. Селянин Черепаха варив собі курку в електричному казані і одночасно балакав телефоном з сільрадою про потребу негайно зробити дощ на посіви. Безпритульний велетенко, побувши в санаторії і в школі, зробився професором римського права і жив в однім місті-садку з інженером Перебийносом Орестом. Вони часто зустрічалися на тенісі й балакали про минулі часи, добрим згадуючи словом подорож у Слобожанську Швайцарію.

Дід по довгих мандрах повернувся на батьківщину, вмер і його поховали поруч з його собакою. Добрий древонасадець помирився з сином-велетенком і, приїжджаючи до нього в місто-сад, учився грати в лавн-теніс.

Тільки про одне я не зумію розповісти вам, любі читачі і ще лю-біші читачки, про те, що сталося з тираноборцем Доном Хозе Пере-йра, з ученим доктором Леонардо і прекрасною Альчестою після того, як скінчилася їхня подорож, я не можу вам нічого про це розпо-вісти, бо ні Дона Хозе Перейра, ні доктора Леонардо, ні прекрасної Альчести ніколи не було на світі і вони не їздили ні в далекі степи, ні в Слобожанську Швайцарію.

Я їх вигадав.

КНИГА ТРЕТЯ

I

Проте на станцію ніхто не поїхав. Правда, пора була до потяга. Правда, селянин Черепаха вже завів свого вірного коня Володьку по-між голоблі і запрошував його лізти в хомут. Правда і те, що студен-тові Перебийносові завтра треба було вже слухати лекцію про дифе-ренціяли. Правда й те, що доктор Леонардо і прекрасна Альчеста вже стомилися, перебувавши в Слобожанський Швайцарії, і прагнули по-бачити інших містин і міст. Правда й те, що вони вже заплатили доб-рому древонасадцеві за нічліг і скромні харчі, і добрий древонасадець сховавши гроші до колосального шкіряного портмоне і, защібнувши витерті мідяні ґуґлі тамтого портмоне, верстав надзвичайні пляни як йому забагатіти з почину тих шести карбованців, як от: купити на них одноденне порося, вигодувати його, та щоб само воно привело двана-дцятеро поросят, а з тих щокожне ще по дванадцять, а всього це ви-ходило сто сорок чотири штуки, разом з першим поросям сто сорок п'ять свиней. Непогано; та ще можна було за десяток поросят узяти корову, за десяток же коня, щоб не возити на собі воду з Дінця аж до гірського шале, і з фунт тютюну, щоб повсігди був свій — але тут древонасадець загатував потік плянувальної роботи, адже було ясно, що заздрість сусідів на таку розкіш доведе його до біди — тож доб-рий древонасадець свідомо одмовився від розкошів і прибутків, що їх бачив уже ясно в своїх руках, і постановив: гроші пропити!

Правда й те, що безпритульний велетенко вже назначив оком мі-сце, де він сидітиме на задній ресорі лінійки, коли селянин Черепаха приверне всю свою увагу своєму вірному коневі Володьці, бо безпри-тульний велетенко вирішив виїхати на курорт через Ростів чорномор-ським експресом. Правда й те, що сонце вже скрадалося підліссям, шукаючи в цьому ундервуді грибів,* і продиралося буйними кущами, не хряснувши гілочкою, не зашелестівши листком, як дика, обережна, хижа, насторожена оранжева тарілка.

Всьому тому правда, і сонце справді тихо скрадалося крізь кущі. Була пора їхати, але кущі раптом хруснули, і в них з'явилися дві ма-ленькі блискучі рихви діяметром кожна в 17,2 мм, це був зауер, а за зауером виткнулась чорна постать в еспанському сомбреро — чорний

бриль насунутий був постаті на самі брови, а чорні брови зсунуті над носом. За постаттю виткнувся з кущів рудий сетер Родольфо, стриму-ваний коло хазяїнової ноги еспанськими прокльонами: — за ногу, хе-рес мадейра, естевано деля мадре, за ногу!

II

— Стій! грізно мовила постать у сомбреро. Група, що збиралася від'їздити, застигла в жахливому очікуванні смерти. Доктор Леонардо зробив був рух уперед, але прекрасна Альчеста схопила його за ру-кав. Студент Перебийніс знизав плечима. Добрий древонасадець хо-тів щось сказати, але своєчасно осікся і облизав язиком неголену вер-хню губу. Селянин Черепаха закляк з хомутом у руках. Безпритуль-ний велетенко заповз у кущі. Тільки вірний кінь Володька нахабно фаркнув та, штовхнувши головою в пузо селянина Черепаху, пере-ступив голоблю і знову взявся щипати траву.

— Я скажу вам, — мовила постать голосом, від якого кров захо-лола в жилах, — чого я вас затримав. Але попереду я поснідаю. Я Дон Хозе Перейра!

Треміт перебіг лицями людей. Ніхто не зрушив пальцем — ві-домо було з газети "Воче-Дель-Пополо", що Дона Хозе Перейра уби-то в херсонських степах.

Тим часом мертвий гість почав робити собі сніданок. Як за жит-тя свого він найбільше полюбляв національну еспанську страву олла потріда, де основним інґредієнтом увіходив еспанський перець.

З брезентового рукзаку він висипав з півцеберка стрючкового перцю. Покришивши зелений перець, він усипав його в манірку, по-солив з похідної перцівниці чорним перцем, узяв у руки часопис "Че-рвоний Перець",* і став їсти, зачитуючи вголос фейлетони.

— Ото я предлагаю, свій чоловік! — сказав ухвальним тоном добрий древонасадець. — Закуску понімає правильно. Тільки ж чарки він не випив. Чи може він уже прийшов під чаркою?

Але Дон Хозе Перейра не відповів нічого, тільки похмуро здви-гнувши бровами, грізно їв перець далі. Коли душа його проперчилася аж углиб до самих п'ят і мозок перейнявся перцем фейлетонів ущерть, він підвівся і знов скерувавши зауерівські чоки на безпомічну групу людей, сказав з перцем у голосі: "Не через те я затримав вас, що прекрасна Альчеста, яку я над усе кохаю, над усе, крім полювання і революцій, ненавидить мене. Не через те я затримав вас, що учений доктор Леонардо умисне був поставив свого зауера на коміс у барсе-льонському маґазині тільки для того, щоб тим зауером відвернути мою увагу від незрівнянних форм прекрасної Альчести, цілком пра-вильно розрахувавши, що блискучі його дула замінять мені її груди, що шийко його ложі в моїй руці лежатиме як її — ах! витончена рука, що сама ложа, на яку лягатимуть мої лиця, заступить мені шлюбне ложе з прекрасною Альчестою.

Але й не через те я затримав вас, що убитий куркулем Щовбом, я тепер мертвий, хочу мертвити все живе.

Мене вбито не в херсонських степах, як знову безпідставно і фа-лшиво інформувала вас газета "Воче-Дель-Пополо". Для того й газе-ти в буржуазії, щоб брехати. Куркуль Щовб, націляючи вночі в мою голову, влучив в гарбуза і розколов його сокирою. Якийсь дрюк, по-кинутий дідом у гарбузинні, показався йому за мою рушницю, а саме гарбузиння він узяв поночі за мої чорні вуса і еспаньйолку.

Я ж утік і подався до Еспанії. На жаль, Альфонса скинуто без мене. Правда, я управився в метушні дуплетом підстрелити двох ге-нералів, з яких один уже вмер, а другий підранок і втік через станцій-ні лози на сухе. Убитого я роздивився — це знову був, о прокляття фортуни! одставний і майже нешкідливий генерал.

Така доля неорґанізованого, анархічного революціонера. На тій самій станції сідав у потяг генерал Санхурхо, що оце недавно провалився з монархічним путчем.* Його спробу провалила еспанська компартія. Херес мадейра! Я міняю віхи. Нема революціонерів крім комуністів. Ми анархісти-тираноборці — нікчемні кустарі проти них.

Тож, як сказано, я живий і ще стрілятиму!

III

Всі знов застигли в фатальному чеканні. Цей плутаник міг, бува, вбачити в дачній групі диких качок або й реставраторів еспанської монархії і, підстібуваний перцем у душі й тілі, міг поперчити всіх до-брим шротовим дуплетом. Отже добрий древонасадець не міг довше стерпіти і виступив з зауваженням.

— Глисти, — сказав він, — потрібні для чоловіка, як усе одно камінь до млина. Вони, ті глистюки, перемелюють їдло. Кажуть док-торі, що від того шкода для чоловіка. Брехня, я вам скажу. Це від до-кторя шкода. От я питаюся в вас, хто зліший, вовк чи докторь?

— Доктор, — одказав учений доктор Леонардо, задоволений з переміни теми.

— От! — сказав добрий древонасадець. — А чому? От ви мені скажіть, як ви єсть учений чоловік, чому докторь зліший од вовка? Не знаєте?

— Не знаю, — признався доктор Леонардо. — Хіба що є відпо-відна ріжниця в рефлексолого-фізіологічних габітусах вовка і докто-ра.

— Не те. А от просто: вовк заріже та й потому, а докторь заріже ще й гроші візьме за це. А от…

— Вибачте, добрий пеоне, — мовив Дон Хозе Перейра. — Схо-вайте вашого глиста й слухайте, бо я ще не скінчив.

— Отже я затримав вас не через особисту ворожнечу до доктора Леонардо, хоча вона є в моїй душі (при цьому Дон Хозе Перейра зро-бив красномовний жест зауером у бік доктора Леонардо, а той тільки знизав плечима), і також не через те, що мене вбито в херсонських степах, а з цілком іншої причини.

Вам не можна їхати на станцію. Той самий могутній вершитель моєї й вашої долі, що примусив мене, тираноборця, тікати в херсон-ським степу від куркулів на сміх усій читацькій публіці, той самий, що так довго не давав з'єднатись докторові Леонардо з прекрасною Альчестою, що деяким читачам аж слина звисала з губи, той самий творець не може пустити вас на станцію. Редактори й критики б ззіли того творця живцем, щоб він примусив пролетарського студента Пе-ребийноса платити Черепасі аж про три карбованці за підводу.

Отже студент Перебийніс піде на станцію пішки і переживе при цьому все, що належиться йому пережити згідно з пляном. Доктор Леонардо і прекрасна Альчеста з'єднаються нарешті (при цих словах прекрасна Альчеста соромливо сховала личко між небувалих долонь) в хаті доброго древонасадця на розраду здоровим, повним життям чи-тачам цієї їхньої повісти. Безпритульний велетенко, замість їхати на Ростів, поїде експресом на Москву.

А селянин Черепаха сьогодні вип'є, а взавтра сонний і хмільний, привезе сюди в Слобожанську Швайцарію цілий букет справжнього, свіжого нового життя — якого саме, я зараз не уповноважений ви-кривати.

— А тепер прощавайте ті, кого я любив, і ті, кого я ненавидів. Моє місце тепер у Еспанії і навіть творець мій, вершитель судьбів мо-їх і фортун, не сміє мене тут затримувати. Прощайте.

Дон Хозе Перейра глибоко зідхнув і провалився, як стояв, в тар-тарари.

IV

Немов уражені громовицею, стояли герої цієї повісти. Перший опам'ятався учений доктор Леонардо і блискавично одшукавши фля-кони з йодом і касторкою, кинувся допомагати своєму ворогові. Але було вже пізно. Дон Хозе Перейра з рудим сетером Родольфо, з зауе-ром, з часописом "Червоний Перець" без сліду згинув у тартарарах. Всі тільки чхнули по разу від слідів перцю, та десь глибоко внизу ні-би чути було слабкий відгомін ходи й вигуків: "За ногу, херес мадей-ра, естевано деля мадре, за ногу!" Але й цей відгомін скоро завмер у чорних надрах тартарар.

V

Тим часом на живій землі почалися надзвичайні, глибокі, вели-кої, незмірної ваги зміни. У вогкій високій траві край крижневого озера заграла прикра дисонантна дерчітка, хоча близько за трьома кущами метушилися люди, шукаючи Дона Хозе Перейра. Це перший одгукнувся на ті надзвичайні зміни самотній деркач.* Він дирчав дов-го і страшно, жовтим оком нагледів у прикорнях трави синього жука геотрупа, що нюхом ішов до свіжої купи кінського гною, подаровано-го лісовій природі вірним конем Володькою, і жук теж відчув зміни в природі. Глибоко зідхнув жук, набираючи свіжіше повітря в могутні трахеї, зідхнув ще раз і ще раз і зрозумів, що пора не йти, а летіти на солодкий пах кінського яблука. Бржзз! підлетів синій жук геотруп, але зачепився об грубу осичину і ображено впав коло неї. Уставши на довгі жовті ноги, деркач перервав меланхолійну какофонаду і ззів жука, розбивши як горіх його синій панцер — деркачеві кортіло пити, але щось сталося в природі і він знову завів дерчітку в траві коло крижневого озера.

VI

У крижневому озері теж законився якийсь початок. Все воно ти-хо заросло осокою, осока, як снопи, витикалася на купинах. Тихо жи-ла, вічно плаваючи між купинами, рясна зелена ряска. Кущі верболо-зу звисли над топкими берегами і половину вкрили невеликого озера — воно було як напівзаплющене густими зеленими віями водяне око. Але око все ж таки дивилося водяною чистиною по середині, малим плесом відбивало небо і в плесі, мов ока ірис, ріс ірис і різак, і рогіз.

Крижні* спали недалеко цього плеса, склавши голови під крила. Найніжніший соняшний вітерець поволі-воленьки, немов дзиґарів стрілка, гонив сонні перісті тіла з-посеред купин на чисте, й уві сні крижні кволо інстинктивно боронилися лапками од пливу і знову, не прокидаючись, запливали між осоку.

Перший прокинувся старий селех, він линяв, йому долігали во-ші. Старий боєць витяг голову на жилавій шиї, де вже позначалася бі-ла зимова рихва, і вдихнув повітря. Він зрозумів, що прокинувся не від вошей. У природі, в повітрі заходили якісь незвичайні зміни і він не міг довше спати. Він захлопав крилами і засичав. І от недалеко йо-го кахнула молода крижачка, його остання любов і вірна учениця до-вговічної мудрости.

VII

У кущах, де метушилися люди, уже завмер остатній відгомін Перейрової ходи в тартарарах і деркач оце доїдав синього жука; була тиша, голос крижачки почула прекрасна Альчеста.

– Слухайте, слухайте! – гукнула вона дзвінко і ясно. – Що це за звук? чи то не цей нещасливий еспанець крехче від зусиль, землею видираючись з темних жахливих тартарар на ясний світ вечірній?

– То жаба, – пояснив добрий древонасадець. – Жаби родяться з землі, от як овес, або пшениця після дощу, хоча ніхто їх не сіяв. Жаби

крехчуть перед дощем, бо знають, що в дощ народяться нові жаби і буде їм весела кумпанія.

– Ні, то не жаба, – сиплим шепотом трудно вимовив студент Перебийніс. – Я знаю, що це. Дайте мені вашу рушницю. Один, два, три, чотири, сім, одинадцять, – порахував він мідні патрони і взяв з рук доктора Леонардо непотрібну тому берданку.

Ще зміни, надзвичайні зміни в природі не дійшли до свідомости грубого людського орґанізму, і студент Перебийніс не міг їх відчути. Але короткий звук з крижневого озера пронизав йому вуха як клич архангельської сурми. З-за халяви він вихопив фінського ножа і ки-нувся до кущів. "Не пускайте його, що він хоче!" – кричала, мов чай-ка, прекрасна Альчеста, що до неї любов стільки поруйнувала моло-дих доль. Але доктор Леонардо ніжно взяв її за неповторні плечі, лег-кі на око і важкі, як нагрітий сонцем виноград, у його руках.

VIII

З кущів долетів дзвін і тріск, і хруст, і сік. То студент Орест Перебийніс рубав гілля на засідку — він добрав, що то кричала крижач-ка і готувався до моменту, коли полетять крижні на хлібні поля. Він забув усе, пожадливим оком він вибирав найрясніші, найбуйніші га-лузі, рубав їх і складав на купу, аж скоро тільки голова його витика-лася з-посеред зеленого полум'я багаття, ніби він сам замірявся себе спалити як індієць на повільнім вогневі вогкого листя.

– Покиньмо його! – стиха сказав доктор Леонардо, – він ще не дозрів до любови. Пам'ятаєш той коридор в очеретах, де він забув про тебе. Ти забула, ти забула сама, що було тоді в небі? У небі летів ключ качок, і Орест забув про Альчесту. Покиньмо його і не заваджа-тимемо йому божеволіти в кущах край крижневого озера. Ходімо, до-рога Альчесто. Ходімо, добрий древонасадче!

IX

Ні доктор Леонардо, ні прекрасна Альчеста, ні добрий древонасадець не відчували ще таємної зміни, що верстала собі путь у приро-ді. Вони знову вибралися горячою стежкою до шале доброго древонасадця, і от на тій самій галяві, де колись коханці втратили один одного, їм треба було спинитися для відпочинку. Спідня половина галя-ви ще гуляла під сонцем, але горішня вже затопла в вогкій тіні. Там прекрасна Альчеста вибрала собі пенька, щоб посидіти, але, не дійшовши пня, побачила щось надзвичайне внизу під горами.

Половина мосту через Дінець ще була, але половини вже не бу-ло — натомість коливалася біла хмара, що пожерла вже й придорожні шелюги і випила половину води з великого Дінця.

– Це — вечірній туман! – сказав доктор Леонардо і, дійшовши сам вогкої сутемряви, теж перейнявся великою зміною в природі.

Інакше увіходили і інакше видихнули його груди — глибше і солодше, ніж доти. Це законився вечір, і сонце готове було запасти за обрій. Ураз швидко закалатало йому серце, здригнулись коліна і він боязко випустив теплу руку прекрасної Альчести.

Добрий древонасадець зігнувся, як корява верба над ставком, і зірвав якусь рослину.

– Оця травичка, – сказав він, – теж допомагає від хворости, – і приєднав її до цілої купи листя й трави, що вже була в його кашкеті. – Як прийдемо додому, я вас вилікую. Оцей листочок — від пранців, оця квіточка — від наговору, оце зіллячко — від уроків, від пристріту тобто.

– Як же ви ними лікуєте? – спитав доктор Леонардо неживим голосом. – Я ж теж трохи доктор. – І він опустився, як стояв, на траву.

– А як, – розважно сказав добрий древонасадець. – Потовчу оце все, настою на горілці гамузом і пийте. Одне не допоможе, так друге підсобить. Тут тридцять три трави буде в одному настої. То вже ж, я думаю, хоч яка з них та й вижене хворобу, не ця, так друга.

Але доктор Леонардо Пацці не слухав його. Він думав про люд-ську долю. Він знову ремствував на викривлення людської природи.

Людина — денний звір, древесний денний звір. Уночі людина ховається від холоду й ворогів. Уночі людина спить, натомлена й на-лякана.

З якої ж речі те, що тепер має відбутися в нього з прекрасною Альчестою після довгих років подорожі, по довгих ночах поспиту і випроби, по довгих днях відлюблення, з якої речі це мало статися вночі, між ними, перевтомленими і переляканими вночі, а не серед ясного дня, під ясним небом?

Він почував себе як той злодій, божевільний аматор малярства, що вкрав мадонну Крівеллі і осліп, не зміг на неї дивитись. Він почу-вав себе як той леґендарний дервіш, що через усе життя йшов понад морями і над гори, щоб побачити Каабу, дійшов до неї вночі і, не вте-рпівши чекати до ранку, завісився на своїй чалмі коло самих дверей Кааби. Доктор Леонардо, учений, медик і природознавець, ремству-вав на спотворення людської натури і боявся.

Він боявся, що тепер, коли він уже стоїть перед дверима Кааби і вони розчиняться перед ним, він не зможе туди ввійти і впаде нежи-вий. А після того зоставалося тільки завіситися. Доктор Леонардо по-волі стяг з себе шкіряний подорожній пояс і провів по ньому роздум-ливими пальцями. Але тоді краще завіситись, не побачивши дверей Кааби — цей ремінь витримає його тіло — доктор Леонардо випустив ремінь з пальців і став оглядатися навколо, роздивляючись на вікода-вні дуби. Пояс упав коло нього на траву.

– Леонардо, любий, – зацвів у свідомості його теплий безкраїй голос. – Я піду вперед з цим добрим дідом. Тобі нема чого ховатись. Я розумію тебе і підожду вище, на стежці. Роби, що тобі треба.

X

Доктор Леонардо швидким рухом підняв пояса. "Мені нічого не треба, – посміхнувся він. – Я йду з тобою".

І вони дійшли стежкою до шале доброго древонасадця. Альчеста забігла трішки наперед і розчинила двері перед Леонардо, зробивши прекрасний реверанс.

Тим часом природа висипала, немов з квітчастого подолу груш-ки, познаку за познакою того, що зайшов вечір і западало сонце за землю. У житі прокинувся заєць, про всякий випадок злякався і втік, але, пробігши з півкілометра, зчувся, що життя в житі пахло прекрас-но, і повернувся на пашу.

На узліссі з нори виліз лис і довго вслухався носом у теплі запа-хи, що пливли за вітром. Нарешті, дібравши серед безладного хору ароматів ховрашкових, жаб'ячих, собачих, людських, коров'ячих, ко-нячих і заячих запах дохлого барана, вирішив і вирушив прогулятись у ту сторону, де лежала ця делікатеса.

Туман, немов німий сом, мовчки підплив і заглинув усі ріки, рі-чки та озера, і на крижневому озері качки почали нудитись. Чимраз частіше вони випростували крила, лопотіли і молода крижачка три-вожним кличним звуком викликала сусідні озера на відповідь.

Студент Перебийніс нарешті скінчив різати гілля і зчувся, що нарубав на п'ять засідок. Тож він ухопив чималу в'язку і побіг, трем-тячи від хвилювання, на сусідню воду, понад яку мали летіти качки з лісових

озір. Там при березі він позастромлював гілля колом, усере-дині зробив сідало і забрався туди, чекати, поки полетять крижні.

Чимраз тоскніше кричала крижачка, але дуже поволі в її наївну неграмотну голівку заходили рвучкі потяги й потуги, помалу-малу оформлюючись у думку: летіти!

XI

Та й то думка ця аж ніяк не була подібна бодай до тих процесів, що відбуваються в голові історика зоологічної літератури. Історик зо-ологічної літератури мислить приблизно таким способом:

У животі своєму він чує наясне шкабурчання, і відчуває ніби якусь неприємну порожнечу. Та порожнеча, як пишеться в хеміях, стремить заповнитись одбивною котлетою з горошком, гур'ївською кашею і пльомбіром. Так зароджується перша думка — поїсти.

Одночасно язик подає про себе знаки, що він ніби висох і міг би освіжитися спиртом, розведеним водою і заправленим калканом, чи зубрівкою. Так законяється друга теза — випити. Єднаючись з пер-шою тезою, вона дає першу мислительну операцію — акт комбінато-рного мислення: випити й закусити!

Розвиваючись далі, ті процеси ускладняються, доходячи ефеме-рних тонкощів аналітичного порядку. Випити й закусити — але за які гроші.

Математичні операції — облік та аддиція грошей в кишені пока-зують йому, що зайвих сум окрім призначених на прозаічне, буденне прожиття в історіковій кишені немає. Так народжується третя теза — підробити ще грошей, а на ті, що є випити й закусити.

Після цього правда синтетичні процеси ідуть уже порівняно просто. Жертву знайти просто — це є той самий кільчатий черв'як, що живе на

дні Тихого океану біля Малайського архіпелагу. Він во-диться тільки в цім самім місці і ніде більше. Ні один професор ще не написав ні одної строчки про цього гробака.

На двох заспиртованих екземплярах червачка, геолог виясняє з чого той червак живе, що він їсть, як він парується, чим він відрізня-ється від інших черваків, чому він становить собою зовсім нову від-мінну породу, при цьому зоологові не на хвилину не виходить з голо-ви, що, власне, спирт у банці пропадає по дурному — і пишеться стаття.

Ця стаття є початок наукової кар'єри зоолога. Байдуже, що люд-ськості нема ні найменшого діла до цих черваків, байдуже, що актуа-льні теми аж кричать до нього з усіх усюд — на актуальних темах не зробиш кар'єри — там усе вже відкрито і розроблено. Зоолог їде в ре-сторан. Випити й закусити.

Все це, звичайно дуже складно і показує, що людина є вінець усіх тварин. У примітивній же... голові відбувається тільки от що:

XII

Прохолода! Тоскний крик! сти! сти! сти тверде, солодке, сухе! Досить води! сти пшеницю!

А крила вже самі розправляються. А ноги самі відштовхуються від води. І раптом — шум крил. У старого селезня виспіли й закінчи-лись натиски почувань. Він зірвався й летить. Шум крил! сти! Небез-пека! Летять! Летіти!

І от крижачка вже летить, наздоганяючи темні тіла перед собою. Навколо, ззаду, спереду шум крил. У м'язах щезає останній слід сон-ної інерції. Не летіти однією путтю; нею сотні літ летіли прадіди ка-чиного роду — з лісових озір, над лісовими озерами, на степ!

XIII

Сонце остаточно запало в душі студента Ореста Перебийноса, вечір перейняв усю душу його від пліч і до п'ят і в кожній прожилці його гігантського тіла пульсував один усюдисущий льозунґ — почи-нається вечірній літ. Дон Хозе Перейра і його містичне, чудесне зни-кнення, доктор Леонардо, прекрасна Альчеста, селянин Черепаха, до-брий древонасадець, безпритульний і навіть сало, з якого Орест мав жити цілий місяць, затанцювали і зникли в темряві, взявши один од-ного за руки. На одну коротку мить ще виринуло сало, нашпіговане значками диференціялів та інтеґралів, грізно посміхнулось, виблис-нуло окулярами професора Струве і помчало геть у дикім фанданґо, крутячись як кавалер навколо прекрасної Альчести.

Зоставалась сама переднічна природа, і вся вона була — чекан-ня.

Чекав темний луг — осики йому ледве тремтіли. Чекала вода — вітрець ледь-ледь гнав по ній брижі. Чекав очерет — і помалу чорні-шав. Чекала водяна курочка, щоб невідомий студент пішов геть від озера і знову ховала голівку в хащі.

Тільки сам студент Перебийніс уже не міг довше чекати. Як до-вгий стогін, видерлося йому з грудей могутнє, силоміць стримуване, зідхання, аж зашелестіла і вгнулася під тим подихом чорна осока на-вколо озера.

Студент Перебийніс, зідхнувши глибоко, раптом знову побачив усе, що було навкруги нього. Просто перед очима, за озером стримів чорний сосновий бір — як черепаховий гребінь. На невеликому озері ріс ситняг і скілька очеретин витягли до неба китайські вартові списи. Піднявшись від того, що пала вода, латаття скоцюрбилося, вигнулось і витяглось у тисячу фантастичних форм, озеро стало як нічний цвин-тар людських і звірячих фантоматичних черепів, потоптаних і поко-пирсаних кінним боєм уночі.

Над головою нарешті засвистіло — тс-с-с-с-с! поволі й певно. Це був перший крижень. Перебийніс вистрелив, не влучив і збожево-лів. Назвиш, навбіч, навперед, назад сюрчали крила, крижні кружляли над озером, крижем розхрищувались угорі, з виплеском ляскали по воді, з гуркотом, як нічний потяг, поривалися з води вгору крижні.

Рушниця заклякла в Орестових руках, він застиг і не міг стріля-ти, зачарований грізною музикою крил. Здавалося, симфонічна оркес-тра чорного вечора грала легенду про мертвого крижня. Перебийніс слухав її грозових слів, утамувавши подих.

Плесо спить. В очерет

Тікають перелякані брижі.

Келех ночі налив у плав,

Келех ніччю по вінця — мла! і от

Над щетиною бору

Появляється Мертвий Крижень.

XIV

Крила йому свистять залізні,

Оливом повні потужні жили,

Він летить — і пізні

Птахи ховають голови під крила.

Трава тремтить у чорній воді.

Поволі він облітає озеро,

Голову витяг вперед, вперед, вперед,

Залізні крила січуть очерет,

На коліна падають лози.

І от стрілець починає бить,

Божевільними пальцями шукає набоїв,

Б'є і б'є, а Мертвий Крижень свистить

Усе ближче, все нижче над головою.

І коли ранок встає, змучений в смерть

Борнею коло чорного бору,

човен, води повний вщерть.

Гойдає тіло з пониклою головою. —

Тіло стрільця, убитого вчора

З його останнього набою.

XV

— Одчини вікно, — сказала прекрасна Альчеста, — тут можна задихнутись.

І от, не зміркувавши, що він робить, доктор Леонардо штовхнув малесеньку ряму — і в кімнату влетіли вечори.

Вечір був не один — це були вечори, десятки, сотні малих, сві-жих, вогких вечорів, і вони зразу ж забреніли над головами коханців. Кривобока лямпа блимала на кривобокому комоді і саме до неї летіли й бреніли незчисленні вечори.

— Це дзвенить наше кохання в темряві, — сказала прекрасна Альчеста. — Це дзвенять нескінченні дні подорожі, повні непевної, неповної любови. Зараз древонасадець захропе, уві сні пиляючи дро-ва, і тоді для нас почнеться нове життя. Це дзвенить наше кохання в темряві.

— Боюсь, що ні, — одповів доктор Леонардо і прикрим рухом зачинив вікно. — Вийдім у ліс і послухаймо там, що це бренить і дзвенить між нами і зорями.

Він знову одчинив вікно і вистрибнув просто в ніч. Несподіва-ним рухом він узяв прекрасну Альчесту рукою. Не раз він носив її на руках, оце тільки він виніс її з хати, і руки його і її тіло були звичайні руки і прекрасне жіноче тіло.

Тепер оця його єдина рука наче стала чужа — ніби це була її ру-ка. Тепер оце її тіло немов стало своє — ніби це було його тіло.

Вона теж відчула цей вимін і заніміла. Неначе його кров пульсу-вала там, де лежала його рука, і кров ця підступала їй до серця. Вона не дихала, щоб не одриватися від цієї руки, ніби оце тільки сама на-родила її, цю надзвичайну руку.

Зненацька доктор Леонардо прикрим поривом висмикнув свою руку і з усього вимаху вдарив по ній долонею.

Прекрасна Альчеста здригнулася від жаху і образи. Гнів її був такий сильний і холодний, що вона навіть не схопилася на ноги. Піс-ля сварки можна простити, але для зневаги немає замирення. Вона спокійно випросталась, щоб навіки розлучитися з Леонардо, не відда-ляючись від нього ні на ступінь. Але в цю мить її щось смертельно вкололо в шию, тоді в повіко, тобі в ті самі вуста, на яких заросилися слова довічного розставання.

— Комарі! — сказав доктор Леонардо. — Оце ті вечори, що дзвеніли й бреніли, коли я відчинив їм вікно до кривобокої лямпки.

Він вийняв з кишені газету. "От тобі нумер газети "Воче-Дель-Пополо", в якому сказано, що Дон Хозе Перейра загинув у херсонсь-ких степах. Візьми цю газету і вибий нею комарів у хаті. Вони всі зберуться над лямпкою і тобі буде легко їх знищити. Тільки не відчи-няй вікна, поки не загасиш лямпки. Я ж прийду небавом".

І перенісши прекрасну Альчесту знову вікном у хатинку, учений доктор Леонардо зостався стояти коло призьби, між хатою і ніччю.

XVI

Комарі сідали йому на очі, на руки, на вуха, на високого лоба, на шию там, де кінчалися ніжні косички волосся, кололи його крізь со-рочку, а один з них, знайшовши непрошнуровану дірочку в черевико-ві, показав цю путь іншим, відразу десять жал уп'ялися в Леонардову ногу, але він стояв нерухомо, бо і в нього увійшов великий вечір при-роди.

Насамперед він глибоко і свіжо зідхнув і зненацька почув тисячу нічних сцілющих запахів і прохолод. Прохолода сіна, що лежало ко-пицею десь у темряві перед ним, полетіла, підхопила на крила сотні

невідомих квітів, якісь вечірні смоли і смовді,* якісь ліси ясенів, ду-бів, осик, беріз і сосон неслись на нього, переростали його, він уми-рав і виростав ясокорем, розвів руки, і руки зашелестіли листям, на-піврозкрив рота, і рот розцвів суцвіттям усіх квітів лісу. Він гарячково роззувся, і трави проросли, травіші від шовку між його потомлених пальців.

Так стояв він довго і нарешті насмів розплющити очі і з жахом побачив, що земля лісова виросла до неба, а небо упало на землю. Уже зорі світили крізь ліс, як крізь хмари, а небо все ближче, усе ни-жче єдналося з землею. Він ще ширше розплющив очі і став як слі-пий. Він не бачив нічого — перед його очима було все, і він сам був — усе.

Якийсь комар, упившись до смерти, знявся з його вуст і тихо подзвенів геть у неймовірну нігич.* Він полетів умирати, і от яке бу-ло його слово:

Вночі

◌ дзвенить

◌ комар.

Встають поля, підводяться гаї

І ріки підіймаються до хмар.

І хто я, я не знаю уночі

І яке століття завтра настає

І чи

Не качка оце скрикнула у сні.

Вночі

◌ дзвенить

◌ комар

Встають поля, підводяться гаї

І мовчки підіймаються до хмар.

В цю мить ув озеро, над яким тремтів Орест Перебийніс, увійш-ла климова корова.

XVII

Климова корова заблукала в лісі, відбившись від череди, бо скі-льки не гейкав на ню підпасич Омелько, вона чимраз далі ухилялася до озір, де можна було напхатись грубою, сочистою травою вщерть.

Орест Перебийніс саме вичуняв від того містичного тремту, що охоплює всяку нормальну людину в час вечірнього крижневого пере-лету, коли зачув якийсь чудний звук, ніби хтось ілляв із джбану воду. Вдивляючися в темряву, він побачив дві розкарячені задні ноги, з-проміж яких на вогку землю ллявся безкраїй потік.

Корова стояла просто перед ним, на захід, саме там, де найспра-вніше можна було стріляти проти вечірнього неба. Перша думка йому була рубнути шротом просто в розковирювате джерело наскінченного потоку, але студент Перебийніс сам був бідак-селянин з походження і пам'ятав, що то є молоко для голопузих дитинчат.

Потік ілляв і дзюрив вогкою землею надозір'я, знаходячи собі ричище до озера. І лляло і дзюрчало так довго, що, здавалося, озеро почало набрякати від прибуваної води. Нарешті потік став меншати, звук завмирав і хвіст, що сиґнальним бунчуком стирчав проти неба, заспокоєно спустився межи розкарячені ноги.

Крижні знову почали вертатися над озеро і студент Перебийніс перевірив заправу в рушниці. Він так ще й не стріляв після першого промаху. Він звів рушницю до плеча, націлючи в крижня, що вже спускав лапки, сідаючи над ситнягом.

Але раптом крижень конвульсійно втяг лапки з жахом залопотав крильми і зник з очей, зачувши новий грізніший звук. То ревла коро-ва, згадавши свою череду, виконуючи громадську функцію гуртуван-ня. Вона, правда, і гадки не мала вертатися додому від такого травис-того озера, але предковіцький закон, ще з тих часів, коли її прадіди були сірими турами, наказував їй ревти до втраченого гурту.

Поревівши скільки треба, вона взялася рвати жирну траву. Далі знову трохи поревла, тоді знову пожерла. Потому знову поревла, тоді поїла. Тоді знову поревла, і уп'ять попаслась.

Студентові Перебийносові так і свербіло ляснути її дрібним шротом десь по передніх ногах, щоб не зачепити молочної ферми. Але він зміркував, що тоді вона ревтиме безнастанно, ще й увіб'ється глибше в воду, щоб утамувати біль. З одчаєм і скрухою в надломле-нім серці він звівся іти геть. У цю мить корова перестала ревти і пас-тись. Перебийніс знову присів, хоч і погано сповірявся на коров'ячу етику. Десь ще раз засвистів запізнілий крижень, корова повернула морду до озера і мовчки шубовснула просто в воду, топаючи, хлюпа-ючи, сопучи, шукаючи жирнішої трави.

XVIII

Доктор Леонардо увійшов у хату, ступаючи обачно, немов ніс у руках тисячомінаретну, мільйоннострунну, тонкодзвінну скляну по-будову, що могла всяку мить посипатися, поруйнована в пісок, долі. Обличчя, вуха, шия, руки, ноги йому аж горіли, пожалені комарами, але він цього не знав. Він підійшов до дерев'яного ліжка, де в купі подушок, рядюг, плахт і покривал біліла крізь ніч прекрасна Альчес-та, світліша від мрійносивого сяєва селянського полотна.

Вона була супокійна і навіть трохи соннива. У просту протиле-жність тому, що написано в книгах, романах і повістях, що проспіва-но в романсах, піснях, шансонах і аріях, жінки в любови холодніші від чоловіків. Може тому, що для самця — любов є кінець історії, а для самиці — початок.

На цьому слові прекрасні читачки ладні закрити цю книгу і шпурнути її під канапу за таку нахабну авторову презумпцію (хоча ні одна з них, прекрасних читачок, не знає, на жаль, що таке презумп-ція).* Але мова не йде про присутніх. Прекрасні читачки насправді є ті тремтливі, ніжні, соромливі, вогненні мімози, про які написано в книгах і проспівано в піснях. Тільки прекрасна Альчеста була супо-кійна і навіть трохи соннива. Тому вона елеґантним жестом простягла руки до занімілого, потойбічного Леонарда, і він сів край дерев'яного ліжка.

Він мовчав і сидів непорушний. Він думав про довгі роки подо-рожі з прекрасною Альчестою, прекрасні незавершені роки. Сьогодні вони мали завершитися вперше.

Він знав, що і для нього це перше завершення не буде останнє, що другі й треті ночі будуть розкішніші й повніші від цієї боязкої й дикої. Але він знав також, що тій розкоші й повноті скоро буде край, нехай місяць, нехай півроку, але вони висхнуть і осиплються. Прийде час, і загине велика Троя, і прекрасна Альчеста так достеменно хви-люватиметься і чекатиме, як він тепер хвилюється і чекає. Але він то-ді буде чимраз частіше підводити голову і шукати очима в світі інших жінок, бодай гірших і слабших від прекрасної Альчести. Не кажучи вже

про прекрасних читачок цієї книги, що видаватимуться йому тоді недосяжними, неймовірними, небесними істотами.

Все це пережив він уперед, сидячи край дерев'яного ліжка, на якому біліла прекрасна Альчеста, світліша серед ночі від туманових хмар селянського полотна. Так, тепер вона була прекрасна. Більше того — поза нею нічого не було в світі. Він був немов Каліґула, що хотів об'єднати все людство в однім тілі, щоб одрубати йому голову одним ударом. Він об'єднав усе жіноцтво в однім тілі, щоб одразу за-пліднити цілий світ. І він наважився це зробити.

XIX

Коли вони, немов діти, лежали поруч себе, йому здавалося, що він справді став дитинчам і лежав тепло коло своєї матері. Ніжно, авторитетно і любовно вона влаштувала його як хлоп'я, ніби йому спра-вді треба було тільки заснути солодко в теплому гніздечку.

І от, зігріваючись коло неї, він ріс і ріс і ріс, ставав парубком, ставав дорослою людиною, ставав чоловіком, а вона чимраз меншала, була чимраз дівочіша і нарешті стала малим, пустотливим дівчам. Що довше грались вони, то менше йому хотілося гратись. М'язи його ро-бились певніші й тугіші, він ставав, як сталь, і вона починала його бо-ятись.

Саме тоді, як мали завершитися довгі роки подорожі, розчахли двері і увійшов добрий древонасадець.

– Звиняйте, – сказав він, – а я ж забув вам дати ліки від усякої хворости. От спробуйте випити, і вам оце враз полегшає.

У руках йому була горілчана пляшка набгом напхана сцілющим зіллям, що вело зелене існування в потемнілому спиртові.

– Так ви випийте, – сказав він і вийшов з хати.

Доктор Леонардо схопився з ліжка і почав ходити по кімнаті, палячи папіросу по папіросі. Подекуди він підходив до кривобокого комоду і давав йому стусана ногою. Коли нарешті в сусідній хаті зно-ву захропло, як у давно неремонтованому моторі, він узявся до робо-ти.

Кривобокий комод він перетяг через усю кімнату і в шухлядки всяку чисто вагу, яку тільки міг знайти в хаті. Згори він навалив ка-менюку, на якій у кутку був стояв цебер з водою. Цебер теж умостив-ся на комоді поруч із каменюкою. Два ослони навхрест лягли поверх комоду. Він забрав з ліжка більшу половину подушок і рядюг і зава-лив ними двері згори.

Шукаючи важких речей, він надибав десь старого мідного п'ята-ка, зважив його в руці і теж поклав згори на барикаду. Потому він знову сів край дерев'яного ліжка, на якому біліла прекрасна Альчеста, ніччю світліша від святих сувоїв селянського полотна. І знову як не було ярости.

XX

Так сидів він довго, аж почув хтось плакав за вікном, не тихо плакав плачем давньої удовиці, а завивав і скавчав, як чоловік, кому силоміць одрубано руки і він хоче зубами перегризти ворогам пельку.

Це був новий гість із найглибшої ночі, що перейшов двадцять п'ять кілометрів лісом від свого житла, щоб тільки прийти до хутора, де він знав, що його ніхто не прийме до хати.

Ті двадцять п'ять кілометрів він ішов не шляхом і навіть не сте-жками, а навпростець через яри й гори, проз кущі й чагар, крізь буре-вали й вітроломи. Ні разу не ступив він розважно там, де бувала люд-ська нога і такі місця перебігав, як вовк, як вітер, як дикий звір, не оглядаючись назад.

Він підійшов до хутора і завив, бо знав, що ніхто не пустить йо-го до хати, а йому цієї ж ночі треба було вертати назад за двадцять п'ять кілометрів через яри й гори, проз чагар і кущі, крізь вітроломи й буревали.

Прекрасна Альчеста схопилася з ліжка і всім тілом приникла до Леонарда. Але доктор Леонардо не виявив ніяких познак хвилювання.

– Це вовк, – сказав він. – Коли його ніхто не прожене, він може, бува, вкрасти гуску, а то й зарізати лоша. Імовірно, що він дуже хоче їсти.

– Але нас він не з'їсть? – спитала прекрасна Альчеста з власти-вою південцям гіперболічною уявою про вовків.

– Ні, – коротко відповів Леонардо. – Покинь думати про нього. У нас є страшніші й поважніші справи.

І сірий зайда з лісів знову зблизив коханців, роз'єднаних добрим древонасадцем.

XXI

Сам зайда ніби добрав, що він непотрібний, а може занюхав десь собак, тільки він відійшов назад і став обходити хутір обережним, широким колом.

Це був ще молодий вовк — п'ятиліток, але прекрасний вояка і випробуваний боєць. Дарма що він був худий, як турецький святий, що ребра стирчали йому з-під шерсти, що на стегнах немов два роги, випиналися голі кістки, але всі м'язи його сухого тіла були скоорди-новані бездоганно, він пройшов двадцять п'ять кілометрів і міг пробі-гти ще п'ятдесят і не захекався б. Він легко міг би зарізати дворічне лоша, та голод і тренінґ спонукували його на ще більші подвиги.

Обійшовши три четверті хутора, він схопив запах коня з півден-ним вітром: до запаху цього не домішувалися аромати гною і аміяч-ний дух стайні. Запаховий образ коня опукло вставав з зеленого ото-чення травнистих ароматів; це був індивідуальний портрет здорового, годованого коня, але чужого для цих містин.

П'ятиліток почав обережно наближатись до апетитного портре-ту, ідучи зиґзаґом так, щоб ні на одну мить кінь не міг потягти носом з-під вітру його власний запах.

Кінь-чужинець спокійно пасся коло загорожі скрайньої півден-ної хати, де хутір сходив до бічних заток Дінця. Він був стриноже-ний, але це не дуже йому заваджало, бо трави росло тут привілля і не треба було її шукати.

Хазяїн його був у хаті і довго не виходив звідти, тож кінь упора-вся витягти з підводи торбу з вівсом, розгриз її і заклав субстанціяль-ний фундамент для легкої трав'яної закуски, якої йому вистачало на всю ніч. Він стрибнув двічі і в цю мить трохи перекинувся вітер. Кінь заклав вуха і став, готуючись скакати за своє життя до ранку — бо на одну коротку секунду він зачув запах вовка.

Але він забув, що передні ноги йому зв'язувало путо. Це був вір-ний кінь Володька, кінь селянина Черепахи.

XXII

П'ятиліток уже йшов просто на коня, залягаючи під кожним ку-щем і розпалюючись чимраз яріше. З коротких стрибків, що долітали до його слуху, він урозумів, що кінь був стриножений і твердо поста-новив будь-що-будь ззісти його — такий кінь не міг не оборонятись, ні тікати.

П'ятиліток перейшов галявинку до останнього дубового кущика і ліг у цьому кущі. Кінь стояв непорушний і тільки дико сопів та хар-чав. Далі чекати було непотрібно і п'ятиліток вийшов з куща.

Саме тоді селянин Черепаха вийшов з кумової хати перевітри-тись і виригнути ту частину горілки, що вже не давала йому сидіти і хилила ноги його на сон.

П'яний, як ніч, він підійшов до підводи і звичним жестом пома-цав по рядюзі, перевіряючи чи всі речі на місці. П'яний, як дим, він проте одразу завважив, що немає торби з вівсом.

На одну хвилинку він замислився. Перший проєкт у нього був такий: піти й провалити череп кумові пляшкою, щоб не крав вівса. Але селянин Черепаха добре і п'яно пам'ятав, що хазяїн Клим не ви-ходив з хати.

Ясно було — хоч у голові все йшло обертом, хоч зорі налазили одна на одну, хоч у воза скрізь були колеса, колеса й колеса, на які він поспіль тричі налітав коліном — ясно було, як тверезому вдень, що овес украв вірний кінь Володька.

Отже селянин Черепаха заніс руку з порожньою пляшкою над свою голову і, балянсуючи немов на цирковій линві, спробував дійти до вірного коня Володьки.

Коли він виринув з глибокої тіні на місячне гало, він спостеріг, що вірний кінь Володька не їсть, а застиг у дикій жахливій позі, коло нього ж недалеко лежить здоровенний сірий собака.

Цей факт поклав край його ваганням. Собака не міг украсти овес, це правда, але навіщо ж карати свого вірного коня Володьку, коли можна скарати чужого сірого собаку.

Це було настільки очевидно, що селянин Черепаха розмахнувся пляшкою і пустив нею в собаку. Хльось! боляче рубонула вона по ребрах. Собака стрибнув і зник з очей. Ні звука! Селянин Черепаха на-віть почав сумніватись, чи він його влучив. Удар був здоровий, але собака не заскавчав. Чому не скавчав собака? Селянин Черепаха за-мислився. Його допитливий розум не полюбляв невирішених про-блем. Він узявся до проблеми досконально.

Попереду він виригав на траву частину горілки разом з неперетравленими шматками кислого огірка і всяким капустяно-буряковим хоботтям. Він удивлявся пильно в вириганий матеріял, але там не знаходив рішення проблеми про мовчазного собаку.

Підвода з шістьма колесами, вірний кінь Володька з шістьма но-гами і двома головами, зорі, що налазили одна на одну, як горобці — все це були чудові конкретні факти, але і в них не було сліду до про-блеми мовчазного собаки.

Селянин Черепаха одригнув ще частину горілчано-огіркового крюшону, і стало ясно, що без горілки цю справу не розбереш. Отже він, посварившись кулаком на підводу, на коня і на зорі, повагом по-дався назад до хати.

Тим часом п'ятиліток біг, не оглядаючись, до лісу.

XXIII

Уперше за життя свого він бачив коня, що стриножений, бився на таку відсталь по ребрах. Це був зачарований кінь, і п'ятиліток ква-пився покласти якнайбільше кілометрів між ним і собою. Проте в проворітті між двома гаями, де були три долинки, він спинився. Щось тюпало, хлипало і брьохало в середній долинці.

П'ятиліток забіг так, щоб потягти вітром: це була корова, сама в лісі, об такій порі. Вона була серед топкої долинки, по черево в воді, отже не могла ні бігти, ні оборонятись. П'ятиліток делікатно зайшов у воду, він ступав так, ніби йшов оксамитним килимом, і кожна лапа, як сестра, ступала в уже продавлену сестрою колибань. Щось пово-рухнулось у кущах за його спиною, і вовк спинився.

Замовкла і притихла також корова, їй уже почало здаватись, що пора б і додому. У її повільному мозкові важко затупали повільні спогади про всякі страшні запахи вночі, спогади ці задирали хвости і ревли, ремиґали один одного і тяжко ляпали на землю свіжим коро-в'ячим гноєм з переляку.

Затихло також у кущах за вовковою спиною, але п'ятиліток був не з таких, щоб забувати. Треба було обдивитися кущі, і він поверну-вся до них мордою, силкуючись проти вітру розпізнати причину тає-мничого шелесту.

Раптом щось важенне, гостренне, вогненне ударило його просто в писок і одразу лісом шугнув близький грім. Він хотів тікати і не міг: очі йому засліпило, ніс не чув нічого і лапи скрючувались конвульси-вно не в тому напрямі, що треба. Він не міг довше ні лякатись, ні біг-ти, ні навіть стояти. Він ліг і вмер.

Тоді з кущів вийшов студент Орест Перебийніс і похмурою хо-дою побрів до нього. "Бродячий собака замість крижня!" — гірко по-сміхались йому напівстулені вуста. Але треба добити, щоб не мучив-ся, і студент Орест Перебийніс засвітив сірника над трупом.

— Здоровенний псюга! — сказав він ухвально. — Акурат пере-бив йому носа. Але що це за порода? Це не сільський кабздох. Невже це німецька вівчарка? Це — вовк! Не може бути! Ні, це вовк!

Хвиля буйної радости залляла Перебийносову голову. Це, ма-буть, чи не краще від крижня. Він підняв вовка за передні лапи і витяг перед собою. Голова вовка упала йому на плече і ляснула мертвими зубами.

Почувши цей ляск, климова корова далі вже не могла вагатись. Вона виповзла з болота і важко затюпала по лісі галопом. Вона задер-ла хвіст і ревла, і з переляку тяжкі балабухи гною з гупом ляпали на землю.

XXIV

Сірий вовк ізробив своє діло — він знову зблизив коханців, роз'-єднаних добрим древонасадцем — і він умер. Тож доводиться, взяв-ши за руки розумних читачів і прекрасних читачок, поспішати, скіль-ки духу, до шале доброго древонасадця, де серед ночі біліла прекрас-на Альчеста, світліша від каламутного шуму селянського полотна, а край дерев'яного ліжка сидів учений доктор Леонардо.

На жаль і на біду розумний читач із прекрасною читачкою спіз-нилися на цілі три хвилини. Поки відбувалися події коло климової хати і побіч крижневого озера, вже встигли закінчитись довгі роки подорожі доктора Леонардо.

Він уже встиг устати і повалитися як сніп у дзвінке сіно, навале-не на призьбі. І тут, лежачи, як неживий, у срібному від роси сіні, він найнезвичайніші пережив секунди.

Затятий шопенгауеріянець, він поясняв собі ці секунди так, що задоволена, пересичена воля заснула на мить, і визволений на цю ко-ротку мить інтелект виблиснув, як далека блискавка серед глибокої темряви підневільного існування на службі у волі. От що пережив у осяйному від місяця сіні доктор Леонардо:

Живлюще тепло розійшлося по тілі, по руках, по ногах, дійшло самих пальців і заснуло. Усі м'язи охляли і розпустилися як сіль у лі-теплі. Тіло

перестало існувати, те тіло, що за хвилину тому могло пе-ревернути горілиць землю і запліднити прагнуло світ.

Ладо моє! Попливли самотворні образи, він не уявляв їх собі, він бачив їх перед собою крізь темряву, барвистіші від життя, яскравіші від галюцинацій.

Перед ним у сутьмі став Дон Хозе Перейра. Руки схрищені на грудях під киреєю. Обличчя сумне й суворе і брови схрищені зморш-кою над хвороватими очима. Зморшка заглибилася і простяглася, і от це була долинка — в ній біг сірий вовк, зайда з далеких лісів. Жовті очі йому спалахнули в темряві, як фари, і от це був льокомотив, без наспи і без рейок, він вибирався болотом нагору і сичав між кущами. Кущі настовбурчили вуха, як зайці, і шугнули врозтіч полями. Пле-менем у полях ішли поляни і добирали місце для веси, де оселитись, і от уже закучерявився дим і було так тихо — не затремтіло ні єдине било, а дим звивався довгий — як дерево дим і насправді став дере-вом.

Дерево ж вийшло над підлісок і стануло серед літа, між землею і небом. Коріння його пронизало всю землю, крона його закрила хма-ри, у кору його, як жовтогарячий жучок, заповзло сонечко, і стало те-мно. Доктор Леонардо заснув.

XXV

Тим часом Дон Хозе Перейра, межи бровами кого біг сірий вовк туги, не спинився коло призьби, де лежало сонниве сіно, а ввійшов у кімнату і ліг коло прекрасної Альчести і вона віддалася йому, вшано-вуючи свою до нього ненависть. Він зник у передосвітньому тумані, намість його з вовчою шкурою зайшов дорогою студент Перебийніс напитись води до древонасадця і теж ліг коло прекрасної Альчести; доктор же Леонардо спав і бачив усе це в сіні ввi сні. Орест Перебий-ніс тихо пішов далі, а в кімнату, розпалюваний старою ярістю, вдерся добрий древонасадець. Він випив сам свої універсальні ліки, зробився молодий і прекрасний,

волосся під носом розквітло, як гіяцинти, ями на обличчі поросли замість щетини райським крином,* і він теж став підлазити до прекрасної Альчести.

Та вона саме встала й була коло цебра з водою. Так сталося, що добрий древонасадець відразу витверезився від любови і від настояного на спирті зілля і, мокрий, але ввічливий, спитав звичайненько в прекрасної Альчести, чи не пора наставляти самограйчика, щоб напитися їй чайку.

XXVI

А ніч, передчуваючи свою скору загибель, творила далі чудо за чудом. Селянин Черепаха і хазяїн Клим остаточно замирилися і, поцілувавши один одного в вухо, постановили іти ловити рибу. Забрали з собою дві пляшки горілки і одну цибулину і, підготовані так, були пішли на Дінець. Забули тільки взяти вудки.

Але ніч творила диво за дивом і вудки їм не знадобилися. Селя-нин Черепаха так і не зміг перейти через дорогу.

Це була зачарована ніч. Високо-високо він підіймав ногу, щоб ступити на шлях, але нога спускалася і він знову був у траві. І так че-рез усю ніч він підіймав ногу аж до зірок, що сяяли просто над ним, і нога знову падала в траву, а він не посувався вперед ні на ступінь, хо-ча спину його міцно підтримувала й підпирала земля.

Клим же навпаки не міг підняти ногу. Нога його так добре спиралася на землю, що тільки землю пробивши, можна було її підняти. І зірок не бачив Клим, ані однієї. Перед очима йому була темна, вогка, беззоряна ніч, до того сира й піскувата, що земля набивалася йому межи зуби і в ніздрі.

XXVII

Від подиву й гніву й страху перед такими чудесами ночі селянин Черепаха і хазяїн Клим заснули, не дійшовши Дінця.

А ніч, конаючи, творила далі чудо за чудом. Потяг народив на станції цілу купу малих дитинчат, не таких, що боязко чіпляються за материні клунки і обтирають віскряки об спідницю, а веселих, сміли-вих дитинчат, що тільки народившись від потяга, захопили станцію і перон, мав ластівки, що з мільйоновим цвірґотом обсідають поночі очерет Білого озера.

Із ними на перон вийшов невеликий чоловічок з чорними вуса-ми, у засмальцьованому кепі. Це й був слюсар Шарабан і він почав натоптувати в люльку тютюнець. Він чекав світанку.

Та до світанку ще було неблизько, і ніч знову творила чудо за чудом.

Студент Перебийніс дещо тривожно спостеріг, що місцевість геть змінилася навколо. Де були стежки, поросла буйна трава. Де бу-ли прогалини в лісі, буяв необхідний, непролазний підлісок. Світла дорога вишрилася в цілу колосальну смугу стерні і розчинилася в колючих борознах. І скрізь була вода. Порозливалися нові величезні озера, що їх ні обійти, ні перейти вбрід. Усяка чорна смуга була — очерет і за очеретом була вода. Перебийніс уже вимок до пояса, але все не ставало мілше. Він поплив, але й плисти не можна було — ла-таття обплутувало ноги і тягло його вниз. Нарешті він покинув шука-ти сухої дороги і пішов просто туди, де блищала чиста вода між чор-них берегів. Там можна було хоч пливти вільно, і він допливе до ста-нції.

Але ніч творила чудо за чудом. Чиста вода, що блищала попере-ду, була — пісок серед сосон — сухий, білий пісок, але це ж був дру-гий бік Дінця — задінецькі хутори. За цю заворожену ніч береги по-мінялися місцями. Пісками пішов студент Орест Перебийніс, але ку-ди, то знала тільки ворожка-ніч.

На тому не спинилася ніч і зайшла ворожити аж у самий Змиїв. Кооператори, зібравшися на передбазарну нараду, установили ціну на цибулю, і ціна та, нічним чудом, була вища від приватницької.

Конаючи, творила ніч дивніші від найдивніших чудеса. Бахтин-ський селянин Григорій Труш, начитавшись з іншими баптистами в біблії, пішов трусити ятері і побачив у болоті чорта. Чорт брьохався в болоті, як кінь, він сам був чорний, як болото, і селянин Григорій Труш утік додому. Уранці ж він знайшов розкиданий ятір і ні одного карася. Тільки в березі були сліди немов зверхлюдської ноги і смер-дючий недокурок у три щиколотки завдовжки, покинутий анциболо-том неначе в наругу людському родові.

Та коли ніч зайшла з чудесами аж до залізничної станції і деякі з дитинчат почали плакати й проситися до мами, у справу встряв слю-сар Шарабан і почав боротися з ніччю збройно.

Для цього він зформував зі своїх героїв два партизанські полки по вісім душ у кожному і вирядив двополковий загін у бір з наказом збирати бирки. Наваливши купу бирок, викопано в піску печі і йнято гріти чай та пекти картоплю. Сам же слюсар Шарабан ліг у пісочок коло вогню і знову став натоптувати в люльку тютюнець, розважаю-чи, як би йому одним вимахом покінчити з ніччю та її недоречними чудесами. Він, конкретний і матеріялістичний, як шайба, має припи-нити цей середньовічний балет.

XXVIII

Він довго лежав так, аж, придивляючися до місяця, зауважив, що на місяці була щілина для одкрутки, правда вищерблена й поко-пирсана чиїмись невмілими руками, але все ж таки щілина. Місяць же явно показувався головним чудодієм і ночевим пособником у її міс-тичних фиґлях.

Не гаючи ні хвилини, слюсар Шарабан добув одкрутки з своєї бляшаної кошівки і став примірятися до місяця, дивлячись уздовж сталевого жала на світло. І от іжевська одкрутка з нютованим держа-ком прийшлася акурат на ту щілину.

Слюсар Шарабан завів жало достеменно в щілину і, надушивши, що мав сили, щоб не поколупати місяця, став поволі повертати од-крутку. Шруб заївся і заіржавів, але слюсар Шарабан тиснув чимраз дужче, і нарешті одкрутка стала поволеньки повертатись. Далі пішло легше: слюсар Шарабан викрутив місяця і поклав коло себе на пісок. На місці місяця залишилася в небі бліда кругла пляма серед вікодав-ньої чорної іржі.

На тім не заспокоївся слюсар Шарабан і взявся виґвинчувати зо-рі, він понавикручував їх цілу гору, а на небі все ще залишалося їх сила.

Слюсар Шарабан закурив люльку. Трохи навіть шкода було ста-рої машини небесної, але час ішов і зрештою однаково все це піде на мартенівський брухт. Отже слюсар Шарабан дістав сталевого пробоя і почав вибивати зорі ударами молотка. Раз! зоря покотилася з неба. Раз! зоря покотилася з неба! Раз! Раз! Раз! зорі коритися за темний край землеварстата. Раз! Раз! Раз! по зорях зоставалися тільки бліді сліди на темно-іржавому небі.

Отаким способом він повибивав мало не всі зорі з нічної ризи. Але одна не хотіла піддаватися і тільки грілася від ударів молотка. Раз! Раз! Раз! Зоря сиділа на місці і тільки розпікалася червоним сяє-вом. Слюсар Шарабан утямив, що то була ранішня зоря, і відняв від неї пробоя.

Натомість він став до ковальського міха і почав дмухати на зо-рю. Зоря жевріла і розгорялася, а над землею пішов з міхурів перед-розсвітний вітерець.

XXIX

Вітерець розбирався і убивався в силу, а слюсар Шарабан усе стояв коло міхів. Нарешті занесені вітром від зорі, іскри упали на крайнебо і воно зайнялося. Піт цебенів з слюсара Шарабана, вітер ло-потів у його сорочці, на ходу висушуючи її, а він усе дув і дув у міхи. Попіл хмарами звивався над горном і вітром здувало хмари ген за об-рій, і все ще стара машина не хотіла горіти, а тільки багровіла іржа-вою загравою.

Зненацька десятки дитячих лап нависли на шворці і стали допо-магати Шарабанові; поволі, але чимраз дужче почало розгорятись крайнебо. Слюсар Шарабан обтер рукавом піт з лоба і прокинувся. Сходило сонце.

XXX

Прийнявши прекрасна Альчеста двох коханців, заснула солодко й глибоко й не бачила снів. Вона спала тим мертвим сном, про який шопергауеріянець Леонардо казав, що в тім сні людина переживає майбутню і минулу правду як ясновидюща і тільки забуває все це за фалшивими і фантастичними снами засинання і пробудження.

Вона була в рідній своїй Італії, у неї був син — чорні вії й бла-китні очі, — і чоловік її, доктор Леонардо Пацці, мав нікльовану таб-личку на дверях у Мантеньї. Так глибоко спала вона, що й не зчулася, як розверзлись тартарари і поглинули її, не забувши проковтнути ма-нто, губний олівець і флякон з падуанськими ароматами.

Учений доктор Леонардо боровся довше. Він саме прокинувся перед світом, коли досвітній вітерець заворушив сіно і сповнив тіло його холодним тремтінням, а подих розкішною як яблуко радістю і відчув, як під ним поволі почала роздаватися і розпадатися призьба, спускаючи його вниз. Він падав, немов у сні, в колодязь.

– Згинь, тартаре! – благав доктор Леонардо. – Адже я не тільки трагедійний хор у цій фльоро-фаунній комедії. Ні, я головний коха-нець

цієї книги, її нещасливий П'єро і коли мої ремарки, коментарі та глоси є декоративна книги оздоба, то любов моя реальна, тепла й жи-вуща, і вона дає мені право жити серед цих долин і пагорбів вічно.

Але він неухильно спускався чимраз нижче і був уже нарівні з землею.

– Я блукав і страждав! – з одчаєм вигукнув він і схопився за ро-сяне сіно, сіно розповзлося під його руками, і тільки сухе більце чеб-рецю зосталося в його пальцях — з чебрецем на спогад про Слобо-жанську Швайцарію поглинули його тартарари.

Вийшовши уранці з берданкою перевіряти, чи не вкрадено дош-ки, добрий древонасадець побачив провалену призьбу. Спотонову він зробив пантаґрюелічні, ґуліверівські висновки* про силу любови док-тора Леонардо і прекрасної Альчести, але швидко дібрав у чому справа і боязко відступив від чорної щілини в призьбі.

— Не жахайся, добрий древонасадче, — пролунав з-під землі далекий голос доктора Леонардо. — Твоє обличчя, барвистість твоєї мови і твоя обрізана берданка врятували тебе від тартарар. Задума-ний, як селянський резонер, ти управився вирости в тим і житимеш у своїм шале аж до самої смерти. Живи!

Але добрий древонасадець до того злякався, що заліз у льох і просидів там до вечора. Аж увечері він узявся до лопати і засипав призьбу, "що провалили якісь фулігани".

Студент Перебийніс уник тартарар у ту нічну мить, коли вирі-шив плисти глибокою водою аж до станції і через це вийшов на сухий пісок. Пісок був сухий як сонце і сипучий як сон — не раз пробували розверзтися тартарари, і знову та знову їх засипало піском. Тепер він був уже недалеко станції.

Селянин Черепаха, хмільний і сонний, удосвіта запріг коня і по-їхав на станцію. Він так і не зчувся тієї загрози, що нависала над ним з його вірним конем Володькою. Правда, обіруч дороги перед його очима, то з'являлись, то зникали подовгі чорні щілини, але він добре пам'ятав, що вчора випив, і не йняв нічому віри.

— Треба було не так наполягати на бурячки, — сказав він. — Огірки так огірки! То й не мерехтіло б оце перед очима!

І про всякий випадок він оперезав вірного коня Володьку бато-гом межи вухами.

XXXI

Тим часом над станцією звівся ранок, щоденна висока радість для робітників, селян і мисливців, незнаний для інших, кому відома лише щоденна вечірня туга.

Він був — початок і не знав собі кінця. Він був — дитина і радів сам із себе. Він був — ранок і через те рано вийшов у світ.

Селянин Черепаха довго протирав собі очі. Назустріч йому йшли дитинчата, а слюсар Шарабан, немов кінної сотні старшина, пихкав люлькою позаду.

— Завертай, — неголосно, але ясно, сказав слюсар Шарабан. — Забери, Черепахо, цей виводок і відвези його в Гайдару.

І дитинчата обліпили лінійку як бджоли.

— Ти бачиш Черепахо, — сказав далі слюсар Шарабан, коли ві-рний кінь Володька знову ступив на оце перейдену путь. — Раніше я водив партизанські полки і бив Махна, Денікіна та Петлюру. Тепер же мені накинуто оці поросята, щоб я віз їх на природу.

— Що ж. Вони сприйматимуть природу просто, як перепели і пшениця. Вони їстимуть і питимуть її як хліб та молоко, без ніяких інтеліґентських вихилясів, але й без твого комерційного підходу, о селянине Черепахо. Тільки вони, наші діти будуть справжньою частиною нашого ляндшафту. Тільки вони будуть справжні в усьому, наші соціялістичні діти.

— В нас же багато ще є фалшу і фокусів. І в робітників є, а в се-лян більше. Ти селянин, Черепахо?

— Авжеж що не грахв, — з гідністю відповів селянин Черепаха.

— Ну так от і тебе не буде. І вашого брата не буде, середньовіч-на ви категорія. Твої діти й мої, однаково будуть робітниками заліз-них і зелених заводів. Дібрав?

— Як це так середньовічна категорія! — образився селянин Черепаха. — Ви, товаришу, презумптивно оперуєте формулами і дефініціями, яких немає в клясиків марксизму. Я, селянин Черепаха, кажу вам: я був, єсть і буду. Фіхте і Геґель…

— Не залякуй мене цитатами, прошу, — сказав слюсар Шара-бан. — Я поважаю тебе, середняка Черепаху, але ти як климова коро-ва. Ти задираєш хвіст і б'єшся рогами. Ти ремиґаєш вічно одну ідею і хочеш довіку мати два шлунки замість одного. Ти був і ти є, але тебе не буде. Дай руку, майбутній робітниче зеленого заводу.

Селянин Черепаха обтер руку об штани і потиснув руку слюса-реві Шарабанові. Слюсар Шарабан пихкав люлькою, і крізь блакитні сувої диму вже вирізьблялись перед ним неймовірні контури Слобо-жанської Швайцарії.

———————————

ПІСЛЯСЛОВО

"… Отже ляндшафт не можна з достатнім успіхом трактувати в літературі в звичний описовий спосіб. Та коли б якийсь письменник напав би на думку пересунути взаємні ролі ляндшафту і дійових осіб, то це була б зовсім інша справа. Дійові особи, трактовані як прості картонні ляльки, як рухомі декорації, можуть одначе надати потріб-ний рух ляндшафтному описові (через природну тенденцію читача стежити за їхнім рухом, ніби вони є реально живі люди) і таким спо-собом ″ляндшафтне оповідання″ могло б бути зроблене цілком чита-бельним. Але досі ніхто свідомо не ставив перед собою такої задачі".

Так! Любий серцю моєму читачу і ще миліша очам моїм читач-ко! Те, що ви зараз прочитали, є переклад англійської цитати, вміще-ної перед книгою.

Зі скрухою на серці і не сміючи підвести очі свої, автор смирен-но признається, що на протязі всього Прологу і всієї Подорожі нахаб-но водив вас, прекрасні читачу і читачко, за ваші (клясичні) носи. Ав-тор удав, ніби він (як усякий порядний літератор) збирається показати вам справжніх людей і справжні їхні мандри по декоративних місцях з табличками "Степ" і "Місця коло Коропових хуторів". Натомість автор цей, сильно бажаючи вам показати справжні ляндшафти степів та лісостепів, змалював їх з усією серйозністю і щирістю, на які він був здатний, і для того не пошкодував ніяких зусиль.

Але, міркував автор, ні розумний читач, ні прекрасна читачка не схочуть читати про самі ляндшафти і покинуть книгу, не допливши й до третьої сторінки. Тож автор удався до хитрощів.

Із декоративного картону він вирізав людські фігури, підклеїв під них дерев'яні цурпаки, грубо розмалював їх умовними фарбами, крізь картонні пупи протягнув їм дріт і весело засовав цими фігурами під палючим сонцем живого, справжнього степу й під вогким риззям

справжніх яворів Слобожанської Швайцарії. А щоб читач, бува, не подумав, що фігури ті живі, автор у найпатетичніших місцях, розі-рвавши їм картонні груди, просував крізь них свою патлату голову, а подекуди (нехай сто разів вибачить йому розумний читач і прекрасна читачка) і просто поливав їх із театральної пожарної шланги холод-ною водою.

Отож, любі мої, не сердьтеся на дроти й картон, і патлату авто-рову голову, і на холодні душі, і на те, що фігури в безглуздому танці з'являються, зникають, повертаються до вас спиною і взагалі моро-чать вам голову своєю абсурдною поведінкою. Ніде не написано, що автор у літературному творі зобов'язався водити живих людей по де-коративних пейзажах. Він може спробувати, навпаки, водити декора-тивних людей по живих і соковитих краєвидах.

І коли ви, розумний читачу і прекрасна читачко, не заснувши, прочитали до кінця цю книгу Пейзажу, то скільки ви б не сердились на автора за картонні і дротяні його фиґлі, він уважає, що виконав свою задачу (хоча тепер і не зовсім певний, що варт було таку задачу перед собою встановляти). Тож a Dios! — прощавайте — як кажуть еспанці.

Примітки

Повість уперше була оприлюднена на сторінках харківського журналу "Літературний ярмарок" як два окремих твори: "Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альцести у Слобожанську Швайцарію" (№ 1, 1928 р.; перша і друга книги), і "Неймовірні авантури дона Хозе Перейри у Херсонському степу" (№ 8, 1929 р.). Поєднані однією композицією, ці два сюжети склали основну версію повісті, що була надрукована у книзі: "Подо-рож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швайцарію" (Харків, Пролетарій, 1930 р.; пролог, дві

книги та епілог). У наступному виданні у книзі: "Опові-дання" (Харків, Рух, 1932 р.), — автор додає до "Подорожі..." третю книгу-розв’язку, (яка сюжетними лініями пов’язується з іншими тво-рами збірки, зокрема з "Оповіданнями слюсаря Шарабана", таким чином продовжуючи композиційний експеримент); а також "Після-слово".

Повість подається за виданнями 1930 і 1932 років.

Збережено лексичні, стилістичні та правописні (за незначними винятками) особливості авторського тексту. (Примітка верстальни-ка).

В деяких сучасних публікаціях епілог розташований між тре-тьою книгою та післясловом. В даній публікації він, як і у книжному виданні 1930 року, поміщений після другої книги.

Представлені нижче коментарі додані до даної інтернет-публікації 2017 року, крім однієї, позначеної як "Примітка автора", що належить до друкованої публікації.

Coelum, non animum mutant qui trans mare currunt. – Небо, а не душу змінюють ті, хто через море йде. (латин.) (Цитата з епістол Го-рація (1,11,27))

... only dull... ...deliberately attempted. – Переклад цієї англійської цитати автор помістив у "Післяслові".

(From an unpublished essay on "Landscape in the Litterature" by the Author. Quoted for the use of critics only). – (З неопублікованого есе автора за темою "Пейзаж в літературі". Цитується лише для використ-тання критиками) (англ.).

... і він незабаром дістався б у відомий латвійський порт, що фі-гурує в стародавніх анекдотах на цю тему. – Певно натяк на ідіома-тичний

вираз "їхати до Риги", що означає – блювати. Походить від схожості назви латвійського портового міста Риги зі словом "ригати".

... конкретний і рельєфний як меццо-тинто... – Меццо-тинто – старий ручний спосіб виготовлення гравірувальних форм на металі, призначених для глибокого друку; малюнок, видрукований за допо-могою такої форми.

... дурила нас блискучою рінню... – Рінь – крупний пісок, гравій, галька і т. ін.; берег або дно річки з крупного піску, гравію, гальки і т. ін.

... тремтить містична блискуча юга. – Юга – те саме, що імла.

... куркуль Довб зачепив рубля мотузом, зігнув його ще, так що здоровенний рубель застережливо рипнув, і замотав мотуза за на-лежні виступи на гарбі. – Рубель (тут) – довга жердина, яку кладуть зверху на віз із сіном, снопами й притягують за кінці вірьовкою так, щоб, придавивши, утримати вантаж.

... узяв зайця в тороки... – Тороки – ремені для прив’язування речей.

... конфіскував усю сметану і шомполку дядька Мусія. – Шомпо-лка – рушниця застарілої конструкції, що заряджається з дула за до-помогою шомпола. Персонажі на ім’я Мусій фігурують і в творах Майка Йогансена "Кінець Майкла Паркера" (у збірці "Оповідання про Майкла Паркера") і "Дядько Мусій і заєць" (у збірці "Джан та інші оповідання").

... будував машину, щоб летіти з Дунькою на Марс і приєднати-ся там до інженера Менні. – Інженер Менні – марсіянин, персонаж науково-фантастично-утопічного роману Олександра Олександрови-ча Богданова "Червона зірка", виданого вперше 1908 року, перевида-ного у 1918 та 1929 роках. У романі йдеться про подорож російського революціонера із марсіянськими розвідниками (що конспіративно перебували на Землі під виглядом землян, ховаючи справжній вигляд

під масками людських облич) на Марс, де марсіяни побудували комунізм.

… як прозора киновар. – Киновар (зазвичай – кіновар) – червона фарба, яку добувають із сірчистої ртуті.

… щоб їхати в Слобожанську Швайцарію… – Слобожанська Швейцарія – неофіційна назва місцевості південніше від Харкова, найменована так через красу краєвидів.

А в Харкові Дінець поганий! – Дінцем в повісті називається річка Сіверський Дінець (або Донець). Насправді Сіверський Дінець не протікає в Харкові. В Харкові є вузенькі річки Лопань, Харків та Уди. Уди уливаються у Сіверський Дінець, але відносно далеко від Харко-ва. Тож баба у Харкові вважала за Дінець іншу річку. Проте у серед-ньовіччі Уди називалися Дінцем, але тоді не було міста Харкова. Од-наче баба напевно не знала цього історичного факту.

… фотограф Довбня… – Напевно мається на увазі харківський фотограф Веніамін Михайлович Довбня, 1875 року народження (рік смерті невідомий). Представник українського дворянського роду. 30 листопада 1928 року був заарештований ОДПУ за антирадянську агітацію і засуджений до ув’язнення у концтаборі. Реабілітований посмертно у 1996 році.

… бачив також Нову Баварію. – Нова Баварія – район у західній частині Харкова. Була відома насамперед броварнею, де виготовляло-ся пиво з тією ж назвою, та однойменною залізничною станцією.

… десь за Мжею. – Мжа – річка на Харківщині, у місті Змієві вливається у Сіверський Дінець.

… в Слобожанській Столиці… – Тобто у Харкові.

... степового тура, що так безрезультатно носив на своїх рогах князя Мономаха. – Київський князь Володимир Мономах у своєму "Повчанні", адресованому його дітям, розповідаючи зокрема про не-безпеки, що їх він пережив під час полювань, написав, що "тура мене два метали на рогах і з конем".

... лежала на бушприті. – Бушприт, або бугшприт – передня по-хила, горизонтальна щогла судна.

... це той самий Перебийніс... – Максим Перебийніс (або Криво-ніс, загинув 1648 року) – Черкаський полковник, герой Визвольної війни. У перші дні Визвольної війни пристав до Богдана Хмельниць-кого, зробився його найближчим другом і сподвижником. Брав участь як проводир Черкаського полку в усіх головних бойовищах з польсь-ко-шляхетським військом 1648 р. Деякі історики припускали, що він мав шотландське походження.

... як той іґдразил... – Іґдразил (швед. Yggdrasills, Yggdrasil) – Світове дерево (дерево життя) в германо-скандинавській міфології – велетенський ясен (або тис), у вигляді якого скандинави уявляли собі всесвіт. Згадується у "Молодшій Едді", "Старшій Едді" та інших пам’ятках середньовічної германської писемності.

... увійшли низенькими дверима у біле слобожанське шале... – Шале (фр. chalet) – невеликий сільський будиночок в Альпах у швей-царському стилі. Невелика дача (закордонне).

... колосальне червоне гало... – Гало – (від грец. Ἅλως – коло, диск; також аура, німб, ореол) – оптичний феномен, кільце, що сві-титься навколо джерела світла. Гало зазвичай з'являється навколо Сонця і Місяця. Існує безліч типів гало і викликані вони переважно крижаними кристалами в перистих хмарах на висоті 5-10 км у верхніх шарах тропосфери. Вид гало залежить від форми і розташування кри-сталів.

... клацаючи по дорозі замком берданки і закладаючи в неї пат-рон. – Берданка – однозарядна рушниця зразка 1870 року.

... номер італійської газети "Воче-Дель-Пополо". – "La Voce del Popolo" – в перекладі з італійської "Голос народу". Відомі чотири пе-ріодичні видання з цією назвою, що були засновані ще у XIX столітті: дві газети і два журнали. Але одна з газет видається не в Італії, а в Хорватії (італійською мовою), а один з журналів отримав цю назву 1933 року, а до того, у час написання повісті Йогансеном, називався інакше.

... дугою зігнулася куга... – Куга (діалект.) – рогіз.

... круглий і глибокий, як макотерть. – Макотерть, або макітра – вид глиняного посуду великого розміру напівсферичної форми з ши-роким отвором.

... до самих брам сонячного ґалаґану. – Ґалаґан (тут) – старовин-на мідна монета, а також мідна монета взагалі.

... сонце вже скрадалося підліссям, шукаючи в цьому ундерву-ді грибів... – "Underwood", товаришки машиністки, значить "підліс-ся", да просвітить світ істини ваші кучеряві голови. (Примітка авто-ра). "Underwood" – назва дуже поширеної в ті часи друкарської ма-шинки.

"Червоний Перець" – український сатирично-гумористичний двотижневий журнал, що видавався у Харкові з 1927 по 1934 рік (пе-рша спроба видавати його була зроблена ще 1922 року, але тоді через економічну скруту видання припинилося після другого номеру). Ви-дання було ліквідовано 1934 року через арешти співробітників. Лише через сім років у Києві став видаватися журнал "Перець" як наступ-ник харківського "Червоного Перцю".

... генерал Санхурхо, що оце недавно провалився з монархічним путчем. – Хосе Санхурхо-і-Саканель (ісп. José Sanjurjo Sacanell,

1872-1936) – іспанський воєначальник, генерал. Організував та очолив спробу військового перевороту, яка привела до початку Громадянсь-кої війни в Іспанії.

Деркач – невеликий перелітний птах з жовтувато-бурим оперен-ням, який відзначається характерним скрипучим криком.

Крижні – великі дикі качки.

... якісь вечірні смоли і смовді... – Смовдь – багаторічна трава з гранчасто-борозенчастим стеблом родини зонтичних.

... геть у неймовірну нігич. – Нігич (присл.) – нічого, зовсім ні-скільки.

... за таку нахабну авторову презумпцію (хоча ні одна з них, пре-красних читачок, не знає, на жаль, що таке презумпція). – Презумп-ція (лат. praesumptio — "припущення") — припущення про наявність чи відсутність певних фактів, що спираються на зв'язок між фактами, які припускаються, та такими, що існують, і це підтверджується жит-тєвим досвідом. Презумпція є не достовірним фактом, а фактом, що припускається з великою ймовірністю і застосовується в правовій практиці як засіб, що полегшує досягнення істини у вирішенні юри-дичної справи.

... поросли замість щетини райським кримом... – Крин – лілея.

Спотонову він зробив пантаґрюелічні, ґуліверівські висновки... – Спотонову – спочатку, попервах. Пантаґрюелічні, ґуліверівські – тоб-то гігантські, велетенські, перебільшені (Пантаґрюель і Ґуллівер були велетнями, але останній – лише з погляду ліліпутів).